ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО
НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

Ч. 8—9
1935
ЛЬВІВ

В. ДЯДИНЮК

ДЗВОНИ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК

5-ий рік видання.

ЗМІСТ

8—9 (53—54)-ого числа за серпень-вересень 1935 р.:

ПЕРЕДПЛАТА НА ДЗВОНИ ВИНОСИТЬ: Річно 15 зл. в передплаті, 18 зол. в післяплаті. Речинець для вплачування передплати на 1935. рік минає 15. квітня 1935.
ЗА КОРДОНОМ: Річно 20 зол., або їх рівновартість у чужій валюті.
ПООДИНОКЕ ЧИСЛО коштує 1·80 зол., подвійне 2·50 зол.

Видає Видавн. Кооп. „Мета“. Відвіч. ред. ПЕТРО ІСАЇВ

АДР. РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ: ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА Ч. 7/II. ТЕЛ. 294-56.
ЧЕКОВЕ КОНТО П. К. О. ч. 505.041.

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ „БІБЛЬОС“ ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА 7. ТЕЛ. 214-78.

ПОКЛІН ВЛАДИЦІ

Великий наш Учителю, Владико,
Прийми в імя народу наш поклін,
Що взяв на себе місію велику
Народ вести зі згарищ і руїн
На ясні зорі в соняшні переї —
І вів нас трудом тридцятьпяти літ —
Не має слів для світлости Твоєї,
Імя Твоє — нам стане заповіт!

Були ми діти з-під сільської хати,
Хоч ми вогні леліяли в серцях —
Та ми не вміли жити ні бажати,
Лиш плакали піснями на устах
Мужицький біль... Аж Ти прийшов, Владико,
Як первозванний наш пророк Андрій
І розвинув в нас хоругву велику —
Люд став народом в нації живій!

Великого коліна син — з еліти
Зійшов Ти з гірних предківських палат
У ризах князя Церкви заясніти
Як стовп огненний серед бідних хат;
І кинув світло в невидющі очі
Традиції з великих поколінь —
Розвіялась над нами темінь ночі,
Розкрився шлях до ціли всіх стремлінь!

Хто з нас не памятає Твого слова,
Як нації Ти в дар підніс Музей:
„Ось вам минувшість наша пречудова
І джерело до творчости ідей!
Не хочем бути гробів сторожами,
А свідками відродження життя!“ —
За тридцятьпять літ праці поміж нами
Ми стали нацією з небуття!

Болів Ти з нами і терпів Ти з нами
І разом з нами хрест недолі ніс —
Коїв наш біль словами і ділами
І дух наш разом із Тобою ріс...
Тепер на проломі зі згарищ і руїни
Встаєш як велитень посеред нас, —
І мольби шлють всі діти України
За Тебе Богу під великий час!

З Музею вються всі мистці народу
Безіменні з минувших поколінь —
Що храм різьбили нації без роду

І гинули запавши в вічну тінь!
Поклін Тобі довічний шлють, Владико,
Що Ти підняв їх з пилу забуття —
Зібрав їх твори в скарбівню велику
І воскресив для дальшого життя!

Круг Тебе стали всі великі тіни
Князів, Владик, Гетьманів в ясний круг —
Всі невмирущі з сонної руїни
Впялили в Тебе зір, напняли слух:
А всі живі до Тебе йдуть в тім святі,
Як плав пливуть віддать Тобі поклін...
А кілько з них Тобою підійняті
З сирітства, з болісти, з розвалля стін?!

Ідуть сестриці й братчики духовні,
Що мають захист із Твоїх долонь,
Де шлють до Бога жертви молитовні,
А в серце вірним кидають вогонь!
Кланяються до ніг Тобі, Владико,
Осяяні любовю і слізми —
Що їх позвав на місію велику:
Засіять зерно правди між дітьми!

Ідуть до Тебе вірні з передмістя
З подякою за фонди для церков,
Що станули твердинями на місця,
Де наша віра зрушена з основ!
Поклін доземний шлють Тобі в любові,
Цілуючи омети Твоїх риз —
Що можуть славить Бога в рідній мові
У вірі предків, струнутій у низ.

Ідуть до Тебе учні й учениці,
Що Ти зібрав в бурси їх з темних хат —
Ідуть нуждарі схоровані з лічниці
І матері по злогах немовлят —
Поклін Тобі приносять за сльозами,
Цілуючи обуву Твоїх ніг —
Що Ти огрів їх в хаті з серцем мами
Покинутих на бурю і на сніг!

Несуть до Тебе сироти воєнні
Поклін засвітний родичів своїх —
Що Ти отер з віч сльози їх огненні
І став їм батьком на хресті доріг.
За біль, за жах, за жовч, за кров пролиту
Батьків — з нужди їх сироти підніс —
І написав на карту, кровю змиту,
Народню память для сирітськик сліз!

Йде молодь з Вакаційної оселі,
Якій відкрив Ти сонце з наших гір;
Ясніють щастам личка їх веселі
І вірою в життя сияє зір...
Поклін Тобі шлють вдячні до загину,
Що сталь куєш закалену в огні —
Щоб виросли з них покоління чину
Великі вірою, а волею стальні!

До Тебе очі шлють мистці народу,
Розвіяні по світу з рідних піль.
Що Ти не дав їм згаснути в негоду —
Вказав в мистецтві рідним гірну ціль...
Кланяються Тобі в годині слави,
Що Ти задержав тільки ясних звізд
На небосклоні нашої валяви —
Розгублених розваллям рідних гнізд!

Поклін від тих без дому і без лому,
Яких Ти наділяв зі щедрих рук —
За жертви ті незнані в нас нікому
Крім ока Бога на падолі мук...
Хай схилить Бог Тобі над головою
Благословенну руку із висот —
Аби народ не станув сиротою
В велику хвилю бурі і негод!

Минуле і майбутнє в поколіннях
Ти здіямантив в собі у кришталь,
Лице Твоє ясніє у проміннях,
Містичні очі шлються в ясну даль...
Імя своє вписав Ти у скрижалях
Народу чинами в ґраніт століть —
А Твоя стать сияє на порталях
Храмів життя у скруті лихоліть!

Болів Ти з нами і терпів Ти з нами
І разом з нами хрест недолі ніс —
Коїв наш біль словами і ділами
І дух наш разом із Тобою ріс!
Тепер на проломі зі згарищ і руїни
Стаєш як стовп огенний серед нас —
І мольби шлють всі діти України
За Тебе Богу під великий час!

Василь Пачовський.

В сімдесятліття Митрополита.

Вичисляти подрібно з приводу 70-ліття життя поодинокі заслуги, княжі дари і подвиги Митрополита Андрея без якогось суцільного їх звязку, — це було б до деякої міри банальним супроти його, нині вже історичної постати, а теж це значило б на мистецькім образі приглядатися тільки окремим цяткам, а не бачити могутньої цілости. Всі окремі заслуги Митрополита не були якимись відірваними, лише принагідними вчинками і виявами великодушности; всі вони випливали з одного джерела, з одного глибокого переконання, всі вони були більшими або меншими посуненнями у реалізації одного широкозадуманого могутнього пляну. Відтворити той плян, схопити бодай кілька провідних ліній тієї великої діяльности в ріжних напрямах, зарисувати бодай кількома рисами величний храм, будований довгими десятками літ — це завдання цієї скромної замітки-статті.

У такім нелегкім завданню дуже помічними стають писання і пастирські листи Митрополита. Основні контури великого задуму зарисовуються вже в його перших двох пастирських листах (один до вірних, другий до духовенства), виданих 1899 р., коли він став станиславівським епископом. У першім листі до вірних Митрополит, тоді станиславівський епископ, відзивається так:

> „І від тієї хвилі (від коли став він владикою, Ред.) завязалася між мною і Вами, Дорогі Браття, якнайсильніша звязь— направду найсильніша, — бо споєна рукою самого Христа. А радше сказати б, скріпилася й освятилася між нами звязь спільної крови, спільного життя та спільної праці.
>
> Від тієї хвилі я, із приказу Христа, маю бути не тільки Вашим братом, але й Вашим пастирем — вітцем Вашим.
>
> Вже тільки для Вас маю жити, — для Вас цілим серцем і цілою душею працювати, — для Вас усе посвятити, — ба навіть: за Вас, як цього треба буде, й життя своє віддати.
>
> Як уже сама природна любов до своїх дітей, — так ще більше: батьківська любов пастиря супроти своїх вірних, наказує мені з усім із вами ділитися, що тільки Вас обходить: Отже тішитись із Вами у радощах та плакати серед смутку, радіти вашою доброю долею та терпіти у недолі...
>
> Від нині не може вже бути чужим для мене ні одно почування Ваших сердець: Що вони відчувають, — те саме перенести на себе мусить і моє серце.
>
> І вже нині бажав би я собі (— коби лишень воно було можливе на цьому світі! —), щоби між Вами не було ніякого терпіння, ні біди. Щоби всі Ви, — всі до одного, — і старі і молоді, — і вчені і неграмотні, — і вбогі і багаті, — щоби всі Ви були щасливі, — щасливі і в цьому житті, і в другому, — на віки.
>
> Я так дуже хотів би обтерти сльози з очей тих, що плачуть, — потішити кожного, що сумує, — покріпити

кожного, що слабий та немічний, — уздоровити кожного, що хорий, — просвітити кожного, що темний!

Я хотів би стати всім для всіх, щоби всіх спасти...

...Нехай нині умру, — нехай у вічності не зазнаю щастя, нехай відлученим буду від Христа, — коби лише Ви, Браття Мої по крові, були спасенні!

Із апостолом теж повторяю: *„Як піступка доглядає своїх дітей, так з туги до вас хотіли ми радо передати вам не тільки Євангеліє Боже, але й наші душі, бо ви стали для нас дорогими“* (І. Сол. 2. 78). Так Вас люблю, що радо готов я вам подати не лише Божу науку, але і душу, — життя своє!

Бо Ви дуже дорогі мойому серці.

А у тій своїй любові і готовості принести Вам, Дорогі Браття, не тільки Боже слово, але і всі сили свойого життя, рад би я надівсе зарадити сяк-так тим усім лихам Вашого життя, які, як знаю, і Вас немало обходять“.

У тім вступнім листі на порозі епископства відкриваємо головний мотор усієї діяльности Ексцеленції гр. Андрея. Потужна любов своїх вірних, що соковито просякає наведені слова — ця друга начальна християнська заповідь — ось бездонне джерело монументальної творчости, джерело, з якого веселкою витрискало стільки милосердя, дарів, жертви, задумів і подвигів. Діяльність Митрополита — це ще одно потвердження правди, що любов дійсно будує...

Велика любов до своїх вірних, любов аж до самовідречення — наказувала Митрополитові усувати всяке лихо, яке дошкуляло нашому народові. Боротьбу з лихом розпочав він не лише в одній ділянці, не на однім лише відтинку — така боротьба не була б дала бажаного вислідку; він розпочав наступ на цілій лінії, на всіх фронтах одночасно, захотів двигнути український народ у всіх напрямах на вищий рівень. І тому вже в першім пастирськім листі, порушує він цілу низку справ дочасного життя.

„Правда — пише він там же — першим моїм завданням — шукати душ Ваших і бажати їм вічного щастя. Бо і Христос прийшов на цей світ, щоби людей спасти. Спасення душі, — то без сумніву справа найважніша; — то річ конечна, — то те *„мало чого* (так дуже) *потреба!“* (Л. 10.42).

Одначе нині про спасення душі не буду писати...

...Ісус, поручаючи мені вести Вас дорогою спасення, дав мені людське серце і людську любов супроти Вас. Тож і простить Він, що нині, замісць від проповідання Божого Слова, зачну радше від тієї людської сторони вашого життя; гніватись за це не буде.

Аджеж і Він, заки зачав учити, взяв на себе біль і терпіння людей та ділився з ними через ціле своє туземне життя.

> Аджеж і Він, на самому початку свойого проповідання, — першим своїм чудом в Кані Галилейській, — освятив родинне життя тай (через перетворення води у вино) виявив свою особлившу дбайливість для туземної сторони людського життя.
>
> І опісля, коли навчав, — то уздоровляв теж хорих, подавав корм голодним, потішав терплячих; так завжди, — через ціле своє туземне життя.
>
> То ж не дивуйтеся, що і я, Христовий слуга, зачну своє письмо до Вас від мови про Ваше здоровля тіла тай про Ваше дочасне добро“.

І справді дальше поручає тоді молодий епископ дбати про своє фізичне здоровля, а саме жити морально, бо неморальність нищить фізичне життя, щадити і працювати, щоб піднятись економічно, одначе не ставити дочасного добра вище Бога і в економічнім життю придержуватись строго моральних засад, бо тільки тоді може бути справжній добробут, лучитись в організації, дбати про науку й освіту, сперту на христіянськім світогляді, плекати справжній патріотизм і т. д.

Коротко кажучи, вже на порозі владичого престола поставив собі Митрополит Андрей одне важке завдання: двигнути нашу матеріяльну і духову культуру на вищий щабель та дати їй христіянські основи. Ось той плян, що його реалізує він уперто ціле своє життя, ось та провідна думка, що вяже всі його княжі чини в одну суцільність.

Коли переходимо в думці поодинокі ділянки культури, як матеріяльної (рільництво, промисл, торговля), так духової (релігія, література, наука, штука), то коло кожної з них можемо поставити дуже поважні численні позиції з білянсу діяльности князя нашої Церкви, як це зрештою загально відомо. На повний реєстр всіх позицій ледви чи стало б подвійного числа нашого журналу.

Розбудовуючи українську культуру, показався Митрополит вірним сином Католицької Церкви й її традицій. Від перших своїх початків Церква все була носієм культури серед напів примітивних народів. — Греки створили переказ про співця-бояна, що своїми зворушливими піснями ніс освіту первісним племенам та лагіднив їх дикі звичаї. В тому перекаэі грецький геній мабуть предчув наперід появу такого співця. Тим співцем стала Католицька Церква, що своїми гимнами на честь Творця ломила поганські душі і стелила їх до своїх стіп. „Варварські хвилі розбиваються об скали Церкви“ — писав св. Амврозій, а ми можемо сказати: „Хвилі українського хаосу й анархії розбиваються об скали, поставлені князем нашої Церкви“.

Що культура є невідлучною товаришкою Церкви, це ніщо дивного. Бо вщепити бодай одну начальну христіянську заповідь любови ближнього в людські душі, це значить вже зробити їх культурними. А душа людська не може підноситись лише під одним оглядом; всі її тембри мусять до себе досто-

суватись, вирівнятись і згармонізуватись. Тому направду вщепити любов ближнього, це значить цілу душу наставити на вищі життєві вартості. Знов же любов ближнього вимагає творити для нього якнайкращі умовини життя, а це значить культуру. І ось тут саме суть тісного звяку християнства і культури, а одночасно суть звязку між релігійною і культурною діяльністю нашого Архієрея.

Подають ріжні причини, чому Европа здобула першенство у змаганню частей світа, але домінуючою причиною є без сумніву це вічно живе серце Европи — Католицька Церква. Правда, розвивались і культури поганські, але вони упали, бо, не маючи твердих основ, не могли вдержати свого власного тягару. „Розвій культури — каже один з найвизначніших новітніх істориків — мусить іти в парі з розвоєм моралі. В противному випадку культура стає ножем в руках дитини". Людина повертає її на самовинищування. Европейська культура піднялась мабуть настільки вище від інших, наскільки християнська мораль перевищає мораль інших культур. Якщо ж сьогодні важиться доля европейської культури, то це знак, що вона від християнства почала віддалятись. Чи бути їй дальше, чи ні, вирішить факт, наскільки вона до християнства й її моралі знову поверне. Оту взаїмозалежність дуже добре розуміє наш 70-літний Ювілят, як про це свідчить хоч би його — повна глибоко передуманих правд — цьогорічна стаття „З фільософії культури", (поміщена в „Нашій Культурі", кн. 4. с. р.). Розуміючи те взаїмовідношення, так жагуче дбає він, щоб українська культура була всеціло сперта на християнських основах.

Розбудовуючи українську християнську культуру, є Високопреосвященний Ювілят добрим сином не лише Католицької Церкви, але і своєї нації. Як власна матеріяльна культура дає нації економічні основи для її окремого політичного життя, так власна духова культура розвиває національного духа, скріплює свідомість і почуття своєї гідности, вартости й окремішности, спинює всяку ассиміляцію. Народи без власної культури, чуючи вищість культури чужої, щораз більше до неї ґравітують, втягають її в себе, а разом з тим і зливаються з її власниками та творцями. Розбудовуючи українську культуру, ставить Митрополит ґраніт під окреме українське національно-політичне життя. Національна ж культура, сперта одночасно на християнських засадах, вкорінює у членів нації почуття любови ближнього, а враз з тим почуття обовязку посвячувати себе з любови для добра загалу, для нації, а навіть в разі потреби життя для її оборони посвятити, виконуючи в цей спосіб — як каже кардинал Мерсіє — найвищу форму милосердя.

Тому справедливо писав В. Липинський в 25-ліття Ювілята на Митрополичому Престолі: „І знаю я, що Галицька Армія змогла зайняти одну з найсвітліших сторін нашої державної історії останніх літ тільки тому, що дух її був вихований Церквою, на чолі якої стояв уже від літ Високопреосвященний Митро-

полит. По лицарськи за державу гинули й оцею жертвою своєю державне існування нації будувати змогли ті, кого Церква навчила радісно умирати „за друзі своя“ з вірою в загробне життя і хто, благословенну Церквою Державну Владу нації навчився слухати та шанувати, як Владу, установлену Предвічним Творцем ладу і порядку цілої космічної єрархії“.

Коли сьогодні в 70-ліття життя Митрополита і 35-ліття на Митрополичому Престолі оглядаємо висліди праці Високопреосвященого Ювілята, то мусимо йому признати повне право сказати про себе словами поета:

Яж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незломнім завзяттю, —
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю.

Борис Лисянський.

МОЇМ ДОНЬКАМ.

I.

Ти не вір, що дрібна суєта
Наших буднів убого-мізерних
Є правдива життєва мета
Без ілюзій фальшиво-химерних.

Ти не вір, що в духовім багні
Діяманти десь можуть ясніти,
Можуть сяяти щастя вогні,
Можуть квітнути радощів квіти.

Ні, о ні, — без духових скарбів
Шлях життєвий твій буде порожнім,
А сама ти, на тлі сірих днів, —
Випадковим якимсь подорожнім.

II.

У сутінках життя, в його убогій прозі,
Мов скромно-ніжна квітка польова,
Що в порохах ясніє при дорозі,
Ти юним цвітом пишно розцвіла.

З дитячих літ в душі своїй незлобній
Зачала будувать ти творчости вівтар,
Мистецький порив свій в красі його оздобній
На нього склала ти, як найцінніший дар.

В тобі жиє змагань шляхетних сила,
В тобі горить надія золота...
О, стережись, щоб їх не роздавила
Чиясь брутальная, безжалісна пята!

Поль Жеральди.

ДУАЛІЗМ.

Чому ти кажеш, моя кохано:
„Мої троянди", „моє піяно";
Але при тому такий ексцес,
Як „твої книги", або „твій пес"?

Чому я чую часом од тебе:
„За свої гроші куплю для себе
Мені потрібні оті-то речі"?
Це ж — так немило, так недоречі!

Бо все, що маю — тобі належить,
Ніщо не сміє нас двох розмежить
І протиставить: „це — мій, це — твій",
Істоти наші одна другій.

Коли ти мене як слід кохаєш, —
Завжди надалі казати маєш:
„Піяно, пес, книжки, веранди",
Але: „наш сад", „наші троянди"!

Переклав
Борис Лисянський.

Дм. Николишин.

Телєсилля.

(Історична поема із грецької старовини).

Любі, невже ви не знаєте, хто се такий Телєсилля?
Вам до сьогодні чуже ймення віщунки дзвінке?
Як се? З далекого Аргу на хвилях століть буревійних
ще не попала до вас слава її голосна?
Годі! Давайте я вам заспіваю дострійну поему —
пісню про мужність її, дужість ума та любов.
Ви ж уважайте: розкрийте душі пелюстки молоденькі,
щоб уловити зі слів справжню істніння красу.

Гелій ридван золотистий обсипаний жар-самоцвіттям,
вже завернув од вершин до Океану глибин;

весело огнекопитні на стрічу достойній Тетиді
шляхом небесним несуть пана проміння й тепла.
Блиском корони кругом заливаючи щедро вселенну,
на Арголіди лани глянув промінний Титан;
там на лєрнейських полях подалік старовинного Аргу
в сяйві шоломи блищать, грають мечі та списи.
Що то за військо й на віщо зчепилось в оружному герці?
Дружній лицарський турній, чи неублаганий бій?
Ой, то ж аргіви зі Спартою лютим зударились боєм;
ставка висока стоїть: воля й гельотів талан...
Ні, на таке Атрієнкове племя хоробре не піде;
краще славетний конець, ніж соромітне ярмо!
Наче сталеві вужі борикаються лави ворожі,
з місця, занятого раз, не уступає ніхто.
Клекіт борні піднімає запопадно Зефір на крила
й гомоном грізно йогомече на Аргу стіну.
Там на високій стіні назбиралось чимало жіноти,
деде між ними й старці відгуки ловлять німі.
А на вежі, що над брамою міста по той бік царює,
там у чільному гурті що за невіста стоїть?
Се Телєсилля струнка совоока Апольльона діва;
бог їй у душу вложив пісні пророчої дар.
Серця жагучим огнем перетоплює божі частиці
й низкою слів золотих пісня пливе їй із уст.
Пісня її гомінка розгорта веселкові простори,
думку з обіймів землі тягне в небесні світи.
Пісня її запальна перетворює чернь у героїв,
робить буденніх людей слугами божих ідей.

Німо впялила свій зір Телєсилля в замрачений обрій,
жадібно ловить глухий клекіт і стогін борні.
Там і її Клєостен, молодецький старшина — завзятець,
в лаві передній враз з іншими ворога бє.
Панцир з ахайської криці і кований черес зі сталі,
з кінським китягом шишак — дужий і гарний юнак.
В кого зявиться охота зрівнатися з ним у двобою,
спис ясеновий зламать, зміряти силу меча?
Заки сріблиста Силєна на виручку Гелія зійде,
він переможе спартан славу добуде і честь.
Тільки ж чому се гонець не приходить і досі від нього?
Крайня, здається, пора... Крадеться в серце жура.
Може... Та ні! переможеним Аргові бути? — Ніколи!
В цьому впевнив її бог, слово його не пусте.

Божий ридван покотився за Меналя гребінь лісистий,
а з побоєвища — ох! все ще нікого нема...
Ніч зі шкалубин землі висува свої шати тінисті,
клекіт далекий замовк, тиша настала німа.
Знак, що конець боротьбі. Ще хвилина й — пеан перемоги...

Ох, а се що? Чи обман? Звідки ворожий пеан?
Та ж не з таким вона гимном післала борців у дорогу,
ой, не таким Клєостен вістку подати їй мав.
Цим гордовитих спартан ще Тиртай закликав до грабунку
вольних мессенських долин, за кременистий Тайгет.
Гей, та невже ошукав її бог?!... І мов ратище гостре
в серце, ще повне надій, вбився пронизливий біль.

Нагло за муром на вигоні — хто се в порубаній зброї,
без шишака, без меча швидко до міста біжить?
Хто се? збіглець чи гонець? І з вежі Телєсилля без духу
збігла до брами; ось він: — піт, і грязюка, і кров.
Збагнула все й заніміла... А він, помітивши віщунку:
„О, Телєсиллє, конець: військо розбите на прах.
Впав молодий Клєостен ізгадавши тебе, богорівна;
ворог правцює сюди, місту загладу несе...“
Тай поваливсь без чуття... А слова його грізно жахливі
вдарили громом по всіх, прірву вчинили в серцях.
Прірвою враз понеслось голосне голосіння жіноти,
стогін прорвався німий навіть з грудей дідусів.

Тільки одна Телєсилля, здавалося, мов задубіла,
наче б нагострений біль нитку чуття перетяв.
Ні, се не біль, се щось інше: се в ній захиталася віра:
світлий Лятони юнак вивернув правду свою...
Жертва пречиста молитви її на нінащо здалася...
О, срібнолукий, чому так покарав ти її? —
„Ні!“ — І в ту мить Телєсилля схвильовано крикнула гучно:
„Слухайте всі, що мені шепче Аполльон тепер!
Бог не обманює тих, що їм раз запевнив перемогу,
як не пускають меча з рук до самого кінця.
В нас до кінця ще далеко: одна лиш упала фалянга,
друга ще ціла є в нас; хто та фалянга? — се ми!
Ми — слабосиле жіноцтво, що знаємо тайни палєстри,
й ви, перезрілі діди, славні колишні борці.
Ви не ридайте! Не вернете слізми словутних героїв,
любих батьків і братів, щирих друзяк і мужів.
Ані не спините ворога ними в поході на місто,
заки прокинеться день, прийде і вас забере.
Так, забере, спопеливши всі ваші доми і святині,
витявши діток у пень тай безборонних дідів.
Якже ви? згодитесь може різню оглядати й руїну
міста, забрати себе тай замінити в рабинь?
Ні, се значило б Аполльона волю нікчемно продати
ще й за негідну ціну — страх за нужденне життя.
Знаю вас добре, мами, і дружини, і сестри героїв:
ви не злякаєтесь, ні! гідно заступите їх.
Я вам і приклад і провід даю. Підійшовши під Аргос,
ворог нехай тут нове військо зустріне грізне:

свіжу фалянгу, завзяттям озброєну й міццю любови,
дужчу за волю його нас повернути в рабинь.
Хто йде за мною?“ — І сталося диво невидане здавна:
слово її запальне вбило весь біль у серцях;
втихли ридання і висохли сльози, й завзяття нагальне
полумя в їхніх серцях іскрами било з очей.
Все слабосиле жіноцтво, дівчата й достойні невісти
клич Телєсиллі одним вигуком „Всі!“ приняли.
Миттю розбіглись усі готуватись до гідної стрічі
з ворогом, що не в пору гимн перемоги співав.

Саме рожевопальчата Еона вставала з постелі,
як підсувались під мур Аргу фалянги спартан.
Стіни та башти порожні манили наїздників гордих:
ще лиш зусилля мале — добич у руки впаде.
„Гей там, бабня й дідова! відчиняйте оковані брами:
воїни ваші лягли, ми вам тепера пани.
Як добровільно, то буде пощада, як ні — то руїна!“
кличе бундючно гопліт, списом у браму бючи.
„Сам відчини й увійди!“ задзвеніло з вежі по жіноцьки.
„Хто ти, рабине, така? Нуж, покажися лише!“
Глянув у гору на вежу, та, лишечко! стрілка зі свистом
із лукової струни в око попала йому.
Ще й за стрілою слова полетіли глумливі жіночі:
„Се за зневагу тобі — знай: Телєсилля платить!
З болю гопліт заревів і сліпий повалився до долу;
дикий плюгавий проклін марав безумні уста.
Але не довго, бо стрілка болиголов пила зрадливий;
скоро гопліт занімів, випивши помсту до дна.

Смерть його стала сигналом: спартани поперли до брами.
З башти каміння на них спало, полився окріп.
Миттю ряди подались, залишились убиті й ранені...
Злість огорнула спартан: звідки той опір узявсь?
Звідки відвага і що се за військо взялось боронити
міста, що дельфійський бог їм — переможцям оддав?
Се ж божевіллє! — І хвиля нова повалилась на браму —
тай покотилась назад, трупів лишивши нових...
Хвилі на скелю впадали й ламались, а скеля стояла
горда, тверда і німа, дужа як віра й любов.
Гелій давно вже сповивши Еону багацтвом проміння,
плив по блакиті стрімкім, як припинився прибій.
Втомлене військо, пригноблене боєм нежданим, даремним,
враз забажало спочить, сили сніданком скріпить.

Нагло розкрилася брама і наче з широкого гирла
ринула просто на них хвиля борців голосних.
Остовпіли спартани: звідкіль та чудацька фалянга?
лиця жіночі й дідів, зброя, яку хто попав...

Миттю пішла метушня... З небувалим розгоном арґіви
впали на Спарти синів, безлад доцільний несли.
Бій очайдушний уже не спинив соромного розгрому:
що було краще, лягло, решта у розтіч пішло.
Привид і рабства й ганьби з ворогами по полі розвіявсь,
радість до серця влилась, пісня з душі понеслась.
Гордий пеан перемоги, що вирнув з душі Телєсиллі,
він з Клєостеном не вмер, дзвінко розлився тепер.
Лагідно тони плили до Аполльона, світлого спаса;
він перемогу подав, слово його не пусте.
Жертвою теж закуривсь жертовник Гери — покрови
Арґу мурованих стін, вірних богині жильців.

Гучно витали арґіви свою провідницю-невісту,
вічно зелений вінок вкрив Телєсиллі чоло.
Щож Телєсилля? Думками кружляла кругом Клєостена,
тож наказала борцям довг кінцевий одвести.
Всіх відшукали і склали на вічний спокій по звичаю
тай повернули до хат — свіже творити життя.

Кінець серпня 1933.

Улас Самчук.

Перша любов.

(Виїмок з повісти „Війна і Революція“).

Зовсім не стямився, коли минула зима. Весна знов обновила його. Разом із сонцем вставав, ішов по звичці у садок оглядати, як цвітуть дерева. Коли піднімається сонце, вони хрусталіють і блищать. Хлопець не знає, що йому робити. Співати, танцювати.

Великдень. Знов появилися дзвони. Привезли їх якось. Люди оживають також.

Одного дня по Великодні Володько пішов відвідати свого приятеля Володька Галабурду. Соняшний пахучий день. Черешні відцвіли, вишні осипаються, яблуні та груші в повному розгарі. По горах і долах, скрізь — там і там біло, прозоро, пахучо.

Хата Галабурди в садку. Вікна відчинені і віти яблуні-виноградки сягають серпанкових занавісок.

Володько входить до хати. Дома — нікого, крім сестри Галабурди, Наталки. Сидить перед вікном спиною до дверей і шиє на машині. На шиї у неї висить центиметер. Сонце ллється просто на її каштанові кучері і кожний волосок світить, горить і відливає бурштином.

Володько по своїй звичці ніяковіє. Несміло привітався, запитав, де Володимир і що ж далі? Стоїть і невідомо: тікати, стояти далі? Очі його в таких випадках надто синіють, а щоки пашать жаром.

Наталка оглянулась і чогось зраділа.

— Ааа! Моє поважіння! — проговорила вона так весело свій новий привіт. Крутнулась на своєму округлому стільці і зірвалася на ноги.

— Уу, як давно, страшенно давно вас бачила. Сідайте! Трохи приємно помовчимо. А наш шибеник нажерся і хто зна, куди подався. Кажуть, ходить у луг ворони дерти. Такий парубій і ворони. Як вам це вміщається в голові?..

При цьому Наталка заклала свої нагі руки за потилицю і міцно натягнулуся. Її пружні молоді груди виразно округлились.

Володько часто бачив Наталку, знав її звички, але ніколи не завважував ані її грудей, ані темних вогких очей. Це відкриття ще більше занепокоїло його. А тут ще сонце, яблуневий цвіт.

— Ух, як втомилася! Така весна, а я, мов каторжна. Шию й шию!.. Дивіться, Володьку. Дивіться, скільки в мене праці. І все мушу перешити. А це ще від свят. Мене вже там лаааюуть... Ех!.. Але ну його!.. Не розірвуся я! Ні? Там весна така... Що в те вікно влізе весни. А вийдіть лиш отуди на гору під цвинтар і гляньте в низ. Страх — стільки того цвіту! Мама казала Володькові: висип полісадник. Де там. Повіявся і лєкцій не вчиться... Але сідайте ж! Боже мій! І чого ви, Володьку, такий сором-ливий. Ну, як дівчинка. Такий парубок. Ви вже напевно якусь симпатію маєте. Що, ні? Но-но-но! Ха-ха-ха! Як рак. Боже! Тож ви спалахнете! Знаєте... Ні. Вам таких річей, Боже борони, казати. Читали ви Винниченка?

— Читав, — кивнув він головою.

— Ви? Винниченка? Ви Іван Царевич і читали такого автора? От вам і моє поважання.

Наталка прижмурила свої чорні очі так дивно, що Володько спустив свої до долу.

— А сонця, цвіту скільки! Боже, скільки цвіту і вже напевно починають співати соловейки. Ні? Напевно!

Вона підстрибнула до вікна, відщипнула срібно-рожеву квіточку яблуні і протягнула Володькові.

— Нате, Іван Царевич. Прошу. Це від мене. Найбільше люблю ці і ще конвалії. Такі порцелянові, холодні, але... — і вона цмокнула.

— Ну... я вже б пішов... — несміло заявляє Володько.

— Я вже б пішов... — кривиться йому Наталка. — Це чудесно. Посидів, намовчався, начервонівся і все думає, як би драла дати. Ну, йдіть, йдіть, вельмишановний Іване Царевичу. Допобачення...

Володько встає. Знадвору подихає вітер. Гілка цвітучої яблуні ворушиться, й її тінь на лутці вікна тремтить. Серпанок занавісок надувається, мов вітрильник. Десь вискіпався метелик. Його плятинові крильця мигають і торкаються цвіту. Думка хлопця посилено працює. Йому надзвичайно приємно й одночасно хочеться кудись сховатися, втікти. Відчуває, як його істота двоїться, стає в суперечність сама собі. Він напружено вслухується в саму суть цього виняткового для нього менту і намагається знайти йому

якусь назву. Якісь натяки, знаки, півслова. Цвіт, серпанок, метелик, голос Наталки — все одно, що прудкий вітер з різучим снігом в обличчя, від чого воно горить огнем. І от знов злилося все. Серце тремтить. Не розуміє нічого зокрема. В очах барвисто, на душі тепло, в грудях боляче.

Дівчина використовує його захоплення. Вона не думає, не розуміє, лиш чує і регочеться. Він прокидається, очі наливаються теплою синьотою.

— У вас чудові очі! — викрикує вона. — Ніколи не думала, що у вас такі чудові очі!

Це вже занадто. Все має свої межі. Володько зривається, кидає „допобачення" і біжить геть.

Наталка лишається сама. З неба ллється сонце. Ллється на цвітучі сади, квітники, на золочені хрести церков. Повно весни і хвилювань. Під ногами мягко. Стежка вється лугом, на котрому зеленіє трава і барвисто горить безліч квітів. Над вільхами вертко шугають щебетливі ластівки.

Від цього дня Володько сам не свій. Світ його обмежився до дуже малих розмірів, але ціле пережите недавнє минуле не хвилювало його більше, ніж ця незначна подія.

Наталку виминав. Вчитися вже не має сили. Після лекцій не йде одразу до дому. Він іде в семинарський сад, обходить гору цвинтаря, минає гай і зупиняється над Галабурдовим садком. В його пінній глибині втопився будинок хати і лиш черепяна сіра стріха тримається поверхні. Над усім, виблискуючи сріблистими крилами, літає зграя голубів.

Тут якраз і камінь з землі виступив. Хтось колись висік на ньому серце і стрілу, але зачовгане його чоло мовчазне і таємниця серця та стріли напевно не буде зраджена. Володько сідає на камені і сидить непорушно. Сонце хилиться до заходу. Коли торкнеться верхів отих далеких смерек на панському — вечоріє. У манастирі бамкає дзвін. Треба вставати, треба йти, але камінь з серцем та стрілою тримає його. Нема сили відорватися. У душі велика солодка мука. Перший раз переживає її таку. Були вже натяки на це, але все те не проймало його так, не тисло, не путало його волі. Боже! Зроби так, щоб вона відчула мене, вийшла з пінного саду і своїми пальцями торкнулась мого палаючого чола.

Дома перебирає книжки, перегортає їх сторінки, але їх запах, їх барви, їх слова стали йому буденними. Нема в них нічого цікавого. Нема тієї соковитости, того чаду, який знаходив у них до цього часу. Чад його душі значно більший і в ньому тоне все, що оточує його.

— Тобі щось сталося? — питає його Василь.

Володько ні то всміхається, ні то кривиться.

— Нічого. — Певно і коротко відповідає.

Краще зійти з посторонніх очей. Іде в лішник і тут під дубом думкою мандрує в дитинство. Лебедщина, луг, верби. Катерина, вона вже не жиє. А казала: тебе будуть любити, Воло-

дику. Ти гарний... Гарний. Як смішно. То-то й є, що негарний і любити таких не полюблять веселі дівчата. Згадав і Юхима. Чи жиє він ще? Навіть не знає. Це ж гріх. Той чоловік зрозумів би його навіть тепер. Напевно розумів би. Хто не носить в душі зла, той відчує в людині завжди те, що якраз треба відчути. Зло і заздрість стоять на перешкоді, щоби зрозуміти й бути приятелем.

Тим часом Володько уявляє собі себе в будуччині. От він росте. От він скінчив семинарію. Але це не кінець. Ні, ні. Такі, як він, на половині дороги не зупиняються. Він іде далі. Там десь у Києві чекає на нього ще школа. Він скінчить її і стане великим адвокатом. Його виступи і промови чарують слухачів. Тисячі народу добиваються місця в салі, щоби хоч здалека послухати його. Його слава гремить на цілу Україну. Всі, що ненавиділи його, впадуть до його ніг і він дарує їм їх провини. „Приятелі" наперегони повчатимуть його, оберігатимуть перед можливими і неможливими річами. Стійте! — скаже він їм. Замовчіть! Хто не вірив у мене, хай далі не вірить. Хто заздрить, хай виступає з ним на чесний герць. На отвертій арені хай поміряється з ним своїми силами, а не робить потайки за плечима капості. І не буде йому рівних у змаганню, бо сила його душі неймовірна...

І тут саме десь візьметься Наталка. Він уже давно не хлопець, що червоніє від кожного її погляду. Вони зустрінуться на балю. Він запросить її в танець. — Наталю! Даруйте мені, але я кохаю вас!

Скаже він їй тихо. Вона здригнеться, почервоніє. Танець скінчиться. Він візьме її за руку і виведе в сад. Тут під відомим горіхом на лавчині присядуть. Наталка мовчить.

— Я кохаю вас цілим єством. Будьте моєю!.. Наталка починає плакати. — Наталю! Моя Наталочко! Люба, моя Наталю!.. — йому не стає слів, не знаходить таких якраз, як треба. — Ну, що? Чого, Наталю? Образив вас? Я знаю... Я не заслуговую на таке щастя, але даруйте мені!.. Ох, Наталю, Наталю!..

Останні слова вириваються в голос. Володько прокидається. Світ дивний, не той, в якому тільки що мандрував і в який вірив. Яке щастя обдурити себе і вірити в ту брехню. Яке щастя носити в собі жагучу любов, подібну на весну, на молодість, на сонце, що в маєстаті ранку пускає стріли свої і ранить все живе великими ранами любови і краси.

Перед кінцем шкільного року семинарія улаштовує виставу з танцями. Володько давно вже не бачив Наталки. Та дівчина, ніби з вогню. Вона танцює безупинно. Її сміх лунає у всіх кутах просторої салі. З Семенюком, Янушевським. Кожний підходить і прошу! — Взяв і пішли ходором навколо. Легко, свобідно. Вальс буревієм гремить, хвилює море, а вона, мов пінна сирена плаває навкруги. Недотепа, ведмедисько Семенюк. І що в ньому може їй подобатись? Але як вони чудово витанцьовують вальс...

І знов їдка заздрість мучить Володька. Ну, чому він не по-

дібний на того самого Семенюка? Чому Бог обідив його таким непоказним виглядом, непевністю, соромливістю? Станеш, вона дивиться на тебе, а ти, мов дурень, не знаходиш ні одного влучного слова. Стоїш, паленієш і блимаєш посоловілими очима. Препогане становище.

Танець кінчається. Володько у відчаю. Врешті в нім родиться інше переконання. Що в дійсності, як подумати тверезо, в ній такого особливого? Звичайна дурна міщанка. І ніколи він її не любив. От прочитала два-три романи якогонебудь Винниченка і чваниться. І чим там чванитись. Хіба соромитись!

По десяте підходить до Володька Галабурда.

— Чого ти сьогодні таким Дон-Кіхотом напузився? — питає він.

Володько отетерів. Нема часу на вибагливі відповіді.

— А ти не корч зі себе Санчо-Панза.

Семенюк і Наталка роблять останній зворот і зупиняються. Володькові видалось, що це прикотилась огненна куля й опекла його. Серце стрібнуло і сильно стукотить, мов переслідуваний втікач у зачинені двері.

— Володьку! Голубчику! — каже Наталка до свого брата. — Побіжи, братику, і принеси від Степана Павловича мій редікюль. Ааа! І ви тут! — вирвалось у неї захоплення, що відноситься до Володька чужого. — Але чого ви такий екстра-пуф?

Гидке слово. Кров, світло, очі... Все мішається і крутиться, мов у каруселі. Поміст помітно хитається й окремі хиткі крижини ледь втримують палаючого хлопця. Уста ганебно тремтять. Язик пручається з навалою звукової сировини, з якої на силу Божу вилазять сякі-такі слова. Горло пересихає. Мозок вилетів з черепа, а на його місце лягло щось тяжке і гаряче.

Семенюк, Наталка, Володько. Он сунеться ще якийсь тип. Всі вони навмисне сходяться надивитися на Володькову ганьбу, щоби після навипередки рознести її по цілому селі. І що тут дивного? Над чим, прошу вас, сміятися? Якого чорта шкірить отой свої осоружні скалозуби? А Наталка здивована. Де ж таки... Їй нічого не відомо. Вона сьогодні цяця. Вона зовсім у нічому невинна... — Що з вами? Що таке? — Фу! Осоружні, бридкі запити! Нікчемне кокетство. Володькова злість росте, мов бальон, що його надувають.

— Нічого! — випалює він. — Нічого зо мною. Це все він, Володимир. Він назвав мене Дон-Кіхотом!.. Я, зрештою... Мені все одно. Я не маю приятелів, знайомих, друзів. Всі мене якогось чорта цураються... Але не думайте, що мені на цьому так залежить!

Далі вже нема що казати. І це, що сказане — дурне, гаряче й зайве. Це він розуміє. Але раз розігнався — рів не рів — плигай! Ніхто не сміє подумати, що Володимир Довбенко страхопуд. Він сказав їм те, що треба і тепер допобачення.

Обернувся на місці кругом і відійшов. Як одягався, як гнався коридором, як летів вихідними сходами ганку, цього не помітив. Свідомість догнала його аж під вікнами помешкання

Ферапонта Яковлевича, з котрих сіється мягке світло просто на купу цвітучого бозу. Десь взявся дрібний дощик. Відчув відомий його шепіт з листям. Володько прорізує кілька світляних стовпів і кулею вгрузає у глибоку пітьму теплої маєвої ночі з дощиком.

Біжить „коло Яна" в долину. Повертає на стежку „через береги". Он ставок. Дощ густішає. Його краплини дрібно сіються по воді. Листя осокорів шелестить. Небо — прірва залита чорною тушою.

Володько жене далі. Йому боляче, соромно, тісно. Хотілося б знищити себе, або принаймні порядно назнущатися над собою. Згадав Бога і викрикнув у голос: Боже! Поможи мені!

Чорне небо, куди спрямований його вигук, бризнуло в гаряче обличчя жменю води. По дашку його кашкета біжать струмки. Стікають на вилиці, на ніс, на бороду і скапують в низ. Біжить далі. У Ляшовому займиську зупинився знову. Це тут якраз місце, де темними ночами переходить людей страшний бувший власник займиська вішальник Ляш. Он купа осик, куди гепнув колись „снаряд". Вирив яму, вирвав осички, зібгав їх, створив із них хащавину. На тому місці поросла глуха кропива і кінський щавій. А в хащавині гарний притулок для ранених звірів. Володько скористав зі звірячого пристановиська. Забув Ляша. Найбільший страх його — він сам. І коли б міг, лишив би себе і втік би. Він підліз під кущі і присів.

Тут зовсім гарно. По листі шелест дощу, але краплі його не доходять сюди. У темноті вище ледь помітні косаті старі берези. Кілька дубів і кленів стоять осторонь. У траві розмокають дозріваючі суниці. Десь над самою головою прокинувся й лунко задзвенів соловейко-нічняк.

І хіба гріх у таку ніч трошки збожеволіти, стати на грань добра і зла і десь далеко, далеко від стороннього ока крапля по краплі пити трунок великого келиха життя. І хай ллються тоді чисті юначі сльози, хай кільчиться й зростає перше бажання зірвати квітку щастя, що завжди росте тільки на місцях недосяжних.

На другий день Володько в школі. Він блідий і похмурий. На його чолі, на очах сліди якоїсь особливої пожежі. Галабурда хоче з ним розмовляти. Ні. Володько не бажає ніяких розмов. Ось висидить години, здасть останній іспит, в якому закони Бойля й Маріота на хвильку повздержать інші закони. А після піде собі. За тиждень він все одно покине все...

Галабурда натякнув на Наталку. Вона ніби згадувала Володька. Розуміється. Прошу вас... Вона не буде згадувати такого винятковогo ідіотства. Що ж тоді згадувати.

Ідучи до дому, Володько наскочив ще на одну дурість. Так. Наперекір усьому. Він таки напише їй листа. Хай принаймні знає.

А може ні? Сміх, кпини? — Хай. Хай сміється. Хай кпиться, — скільки їй хочеться. Все одно. Сяде й напише. От тільки як? Читав, бувало, романи, дивувався, що герої такі безпорадні у зов-

сім простих справах. А тут і не роман. Тут життя, саме оголене і саме правдиве. Все ясне, як те сонце, як небо. Кожний предмет у твоїх очах і ти можеш дивитись на нього, як хочеш. Ніхто не сміє перешкодити тобі.

Але ж ні. Кожний предмет у твоїх очах це лиш обстанова сцени, а ти, приятелю дорогий, актор, яким керує незнаний тобі режисер. Він хоче, щоби ти писав листа. Добре. Сідай і пиши. Хай це сміх, радість, сльози, розпука. Сцена твоя — страшна сцена і цілий світ у міліонах сердець хай несе тони твоєї великої ґами переживань у вічність. Пиши! Наказую!.. Я твій режисер.

Хіба ж Володько може ставити опір наказові вищої волі? Ні. Він сідає, бере перо, дивиться на його кінчик і зовсім свідомий, що з того кінчика може сплинути його щастя чи його ганьба. Але що в дійсності — як може він знати?..

Кохана Наталю! — Цей заголовок і навіть великий знак оклику запозичив він у якомусь романі. Так мабуть треба. Раз люблять, раз хочуть щось сказати — треба перш за все кохати. І на це є деякі слова, що з роду в рід передаються, вічно свіжі і вічно недоторкані.

„Вибачте, що так Вам пишу. Дуже добре знаю, що, прочитавши вже перші ці слова, Ви вибухнете Вашим відомим сміхом. Але я рішився на все. Смійтесь, лайтесь, розповіджте всім, який я дурний хлопчисько. Мені все одно. Раз я полюбив, я мушу сказати: люблю вас! Мушу, дорога насмішнице, бо любов моя ані Вам, ані нікому, нікому на нашій планеті незнана. Вона так велика і так криштально чиста, що про неї можна говорити навіть у храмі, у святая-святих, куди мають право вступу тільки вибрані. Мені хочеться написати Вам про кожний відрух моєї думки...

„Я боюся кінчати речення крапкою, бо мені здається, що безліч дуже цікавого і, можливо, найважнішого я Вам не сказав.

„Мені хотілося б сказати Вам, як я страждав, як на моїх очах тлів кожний нерв моєї істоти. Мені хотілося б оповісти Вам про кілька радісних хвилин, коли Ви разом з сонцем, з цвітом яблуні, з метеликом і сміхом своїм вкладали у мене мою муку. Я десь вичитав, що кожна листина, кожна билинка, кожна пташка і все живе любить, бо так треба і не смійтесь, коли скажу: найбільше щастя — щастя любити.

„У мене, Наталю, болить голова. Час від часу я кладу на чоло свою ліву долоню, бо вона надзвичайно холодна. Пальці рук моїх також холодні, хоча вуха, щоки і особливо місця на вилицях і попід очами — палають.

„Бачу, бачу... Ви іронічно зложили Ваші устаі підняли брови. Хай. Все одно буду казати. Все буду казати. Пригадуєте, як поводив я себе тоді на вечорі? Чого питати. Певно пригадуєте. Що путнє, забувається, але хиби, помилки, людські слабі місця, коли вони спотикаються, завжди і довго памятається. Їх підхоплюють, розвозять, передають з уст в уста, як бозна які скарби...

Найближчі люди, що часом звуть себе навіть друзями, з якоюсь особливою насолодою підкреслять ваші хиби, бо це приносить їм вдоволення. Люди люблять у своїх ближніх бачити більше тінну сторону, як соняшну. Дивно. Ні?

„Але я чомусь хочу бачити Вас не такими, як усі. Ви моя та, яку я вибрав собі для сповіди. Мені здається, що Ви мусіли б чомусь зрозуміти мене, або бодай не одважитись підняти камінь, щоб кинути на мене за мою любов. Я є надто молодий. Так. Це знає всякий і це не гріх. Але думаю, що я вже маю право вимагати чогось від життя. Бо ж хіба я ніщо? Хіба не подобається Вам оце, що пишу? Хіба це не правда? Хіба не зворушує воно Вас, не хвилює, не викликає у Вас особливих думок, яких Ви напевно не думаєте, сидячи за Вашою машиною? Правда ж! І Ви не дивуйтеся, що я дещо комічно поводився. Люди, що сильно люблять землю, батьківщину і щоб то не було, завжди дещо комічні. Некомічні лиш ті, які так само не можуть бути комічними, як риби не можуть бути гарячими. Це правда. Впродовж довгих ночей, днів думав я про свою велику любов. І от пишу Вам про неї. Дивіться і... (закреслив). Я не знаю, що дивіться. Все одно що. Я боюся тільки одного: Ви напевно покажете цього листа комусь... А це ж не мусить бути. Як можна сміятися чи кпити собі з моїх слів, стрічок чи ком, коли в кожній з них тече жива кров і кожна боїться дотику розкладового бакциля. Пожалійте їх. Від цього і Вам колись буде приємно“...

На цьому скінчив лист. Подумавши, закреслив останню стрічку. Він не бажає її жалю. Тепер треба якось лист відіслати. Згадав, що сусідська дівчина Ганна ходить до Наталки вчитися шити. Добре. Це і буде той історичний листонош. Віддав і чекає цілий день. Але мало чекає... Його мучить сумління й острах. Пишучи листа, він був у якомусь трансі. Ціла сила його почуття, мов повінь, перлася, щоб її висловити. Слова і речення низалися одно до другого всупереч власній волі, але скінчив, віддав, пройшовся, прохолов. Предмети і думки вияснилися. Проза життя виявилася в різкіших тонах, як тоді і весь ефект його захоплення видався йому безмежно наївним і смішним. Безперечно вона посміється над ним, порве дорогі листочки і викине. І як можна бути дійсно таким некритичним.

Але вже пізно. Зробленого не повернеш. І „Кохана Наталю“, і знак оклику, і гарячі слова — все вже пішло в світ. Широкий дивний світ.

Сонце в таких випадках не квапиться. Воно має час. Земля обертається тим самим способом. І не треба знати, що думає Володько.

Вечір. Сонце зникло. Захід ще горить, схід гасне. Тут то там появляються зорі. Володько чекає Ганни на стежці в садку. Чекає довго і вперто. Он хтось рухається в темноті. Вона? Ні. То Іван. Був у млині й запізнився. Перед святами завізно. Зрівнявся і добрий вечір сказав.

— А то ж чого тут?.. — питає.

Йди, йди, чоловіче добрий, своєю дорогою. Не втручайся

в справи, які тебе не торкаються. О, ні. Іван стане, постоїть, скрутить папіроса, попросить огню, не дістане і знов сховає його. А за той час оповість, що там люди толкують. — Он, кажуть, тікають вже ці... Женуть їх з-під самого Києва. Ох, кебто вже скорше ті большевики!..

— Большевики? Де вони?

— Йдуть! З-під Києва йдуть. Ці тікають — страх. Все кидають. Кажуть, он за тиждень і зміна влади. Знов „наші"...

Від захоплення Іван зручно чвиркає кутком рота. — З кіньми треба „осторожно". Кажуть, ці вже по дорозі забирають. Скажи там свойому дядькові.

Володько слухає і не слухає. Большевики? Ці тікають? Бються? Ціла Україна в огні? Все в огні. Гремлять гармати. Вмірають люди. Прийдуть большевики і знов пройдуть по селах, містах нові порядки, нові закони, нові слова. Знов.

Ага. Ганна. — Ну як? Що?.. Дала їй?

Ганна виймає щось і подає Володькові... Лист! Відповідь! Ні. Це не відповідь. Це Володьків зімятий листок у тій самій рожевій коверті. — Прочитала, — каже Ганна, — і вернула.

— І більш нічого?

— І більш нічого. Тепер у неї безліч праці. Он, кажуть, большевики йдуть...

Большевики! Большевики! Большевики!.. Знов большевики. Знов... Ах... А як же Наталка? Що вона?..

Знак запиту і точка. Нема відповіди. Йди Володьку. Йди геть. Шовкова тепла ніч і зорі поволі пливуть. А там десь у просторах ідуть большевики. Володько знищений. Він може записати собі цю хвилю, як першу лєкцію. Отвертим і щирим не завжди безпечно бути. Зрозуміння твоїх почувань не шукай у когось, а силою фактів приневолюй признати їх. Жінки. Не помічав їх існування у справжньому їх вигляді. Перший зудар з ними вплинув на хлопця мов струм холодної води на гаряче залізо. І тут, як і скрізь, найнебезпечнішим місцем — легковажність.

Лячерда Медина Челі.

На Морі Галілейськім.

Андрій щераз обернув линву й затяг на вузол, потім полою плаща обтер собі руки.

— Дяка Всемогутньому, що вже закінчив цей день, — промовив утомлено. — Коли б мав зазнати щераз такого дня, мабуть би волів не народитись.

Яків Заведеїв сумно похитав головою:

— Ніколи я не сподівався, що знайдеться така рука, котра піднесеться на Пророка Господнього... Боже, Боже!..

— Вязничні слуги оповідали, що тетрах дуже не хотів. Ніби довго переконував, умовляв, майже пів царства віддавав тій Єзавелі беззаконній. Та ж сказано: — „ліпше жити в землі пустинній, як із жінкою лихою". Ото ж бо й є.

— Петре!

Петро не чув. Спершись на стерно, він важко замислився.

— Не руш. Втомився Петро, відпровадив бо Вчителя аж в пустиню, на місця, де навчав Йоан.

— Любив Йоана Вчитель, любив!

— Ще б пак! Хлопятами як були, бавилися вкупі на Захаріїних пасовиськах.

— А знаєте, браття! Маємо замало хліба, — оглядав провіянт Андрій.

— А риби й зовсім обмаль. Можна б вийти на часинку в море, — озвавсь Пилип.

— Петре!

Петро струснув головою й з намагою підвівся.

— По рибу?.. Про мене. Тільки ж нічого з того не буде, — говорив далі, дивлючись на темніючі хвилі Галілейського Моря. Інакше, як морем, ніхто не відважувався називати це велитенське озеро. — Вітер наростає. Ніч буде чорна, як сум.

Але Андрій підтримав Пилипа:

— Та що ж нам боятись, що нас трохи погойдає? Не первина. Ось, як вийдемо на широке, то вже там покажеться. Бо ж в запасі, кажу, нема нічого.

— І на запас треба й добре було б мати щось на продаж — додав Яків. — Говорив Юда, що має порожній кесет: дійшли нам гроші вже перед кількома днями.

— Щось від учора не видко Юди? Де він блукає? —

— В Бетанії. Міркує з немічним Лазарем над пророцтвами, поки Лазарева сестра приправить про нас крупів муки та оливи.

— Господарна та Марта, й милосердна. То вся околиця знає, — спокійно сказав Матвій, що ввесь час мовчав. — А нам би треба довідатись, чи добре господарить у нас Юда?

З хвилину всі мовчки поралися у човні, приправляючи снасть до відходу.

Питалася служниця тієї сиро-фенікіянки, отієї вдови, — озвавсь Натанаїл — чи не маємо риби?

— Якої це, — спитався, ласкаво усміхаючись Вартоломей. — Отієї, що має молоських псів?

— Та її ж, — притакнув Симон Зилот. — А чого ти всміхаєшся, Вартоломею?

— Згадав, як тоді Вчитель, дивлючись на її гарних псів, відказав тій пишній ідолянці, що просила сцілити доньку: — „Не личить відбірати хліб дітям і кидати псам"!

Але ж і вона знайшла, що відповісти. Дарма, що пишна, а відказала лагідніше за найпокірливіших. Пригадуєш, що й пси їдять крихти, падаючі з столу дітей.

— Добре! — сказав Вартоломей. Далебі, добре! Як вловимо, понесем їй риби.

— За дурно! — сказав кучерявий Тома. — Най має за ті „крихти"...

Човен відпливав...

—о—

Вправлене Петрове око не помилилось: цієї ночі годі було щось зловити. Та ж замислений і занурений сам в себе Петро не журився ловами. Він голосно зідхнув і запитав:

— Чи й вам, браття, як от мені: коли нема Вчителя, немов хтось мені всю силу з мене вийняв. Нідочого стаю. А сьогодні — й поготів. Ох Йоане, Йоане! Бідний!.. „Кому повім печаль мою"?

Вітер все дужчав. Раз-за-разом налітав на човен і білими грудьми бив у високий облавок. Андрій зрезигновано потяг сіти в човен.

— Мабуть вже перейшла третя сторожа, — сказав він з досадою. — Треба вертати з нічим.

Раптом човен затремтів, здригнувся й ліг на бік, майже черкаючи по воді облавком. Тома, що керував вітрилом, скрикнув. Тоді Петро, кинувши сіти, зі зручністю, якої тяжко було сподіватися від його віку, перескочив банки й, опинившись попліч Томи, одним рухом зібгав у жменю кінці линв.

Човен враз устав. Полотно забубоніло, набравши повні груди вітру й човен легко майнув розбурханим морем, немов підметений гордим крилом вітрила. Та за недовго човен крутнувся мов сполошений кінь, а потім зарився носом у воду. Восьмеро люда, що були в ньому, напнули всі свої сили проти своїх ворогів: вітру і хвиль. Були вже всі зморені, а берег ще ледви означався. Аж зненацька десь на обрії замаячило зеленаве світло.

Не було це народження нового дня, не були це й берегові огні. Сріблясте, трохи зеленаве, трохи блакитне не йшло воно ні з неба, ні від землі: була світла імла посеред чорного моря, що швидко збільшувалась, яснішала й широким промінням линлась на оскаженілі хвилі. І в тім дивнім сяйві рибалки всі заразом побачили людський сілюет, що швидко наближався до них. Плащ розкиданий вітром, волосся тріпотіло, мов крила, але ж постать посувалась, мов пливла рівною стежкою, яка творилась для неї поміж хвиль, котрі, мов змовившись, шалено зривались від човна й летіли до йдучого, ніби наміряючись поглинути його. Але, не докотившись на кілька кроків, вони слухняно слались у ніг світлої постати, такої знайомої рибалкам.

Всі вони закамяніли в захоплені, пізнавши Вчителя, що поспішав до них, йдучи рівною стежкою морської поверхні, поміж гривастих хвиль до зненацька знерухомілого човна учнів.

— Привид? — тихо спитав Тома в Андрія?

Тим часом Петро, втративши владу над собою, загукав що-сили:

— Вчителю! Як що се Ти, звели мені йти до Тебе! — й го-

рячковим рухом почав розмотувати свій довгий пас, але, не розмотавши, вискочив з човна, йому бо вчулося, що голос Вчителя промовив.

— Іди!

Той любий голос мов змив усі розпачливі думи Петрові. Близість Христа закрила море, зняла з душі рвучкий біль над страшною долею Йоана, відсунула кудись набік увесь реальний світ. Петро бачив лише Його одного й усвідомлював собі лише одно: Учитель — тут і кличе його до Себе.

Перед очима до краю здивованих учнів Петро швидко пішов по воді, мов по не цілком просохлих мяких луках. Обидві постаті наближались одна до одної.

Зненацька спадаюча хвиля лизнула розмотаний Петрів пас і змила його в море. Петро зробив рух рукою, щоб вхопити тканину й разом опритомнів з екстази. Тепер тільки побачив, що стоїть на рівній поверхні води, посеред розгойданих хвиль. Відчув під босими ногами не звиклу пружність води. І почуття, що серед знайомої природи, серед знаних явищ відбувається щось небувале, щось проти природне, раптом викликало тривогу, застукотіло йому в серці.

— Чи ж це можливо?.. — ворухнулось в сторплому мозку, й раніш, як оформилась думка, Петро почав поринати в морську безодню. Встиг лише простягти вперед тремтячі руки й застогнати:

— Господи! Ратуй мене!..

Заплющив очі, омліваючи жахом і досадою від свідомости своєї слабости. Немов крізь запону смерти, що вже заслонила йому життя, вчув лагідно-картаючий солодкий голос:

— Чого ж злякався, маловірний?

Легесенький дотик пальців відчув на своїх змозолених руках і вже ступав попліч Учителя до човна.

Бліде світло на сході посилало свій перший усміх новому дню. Втомлений вітер лягав спати. На обрії жовтою смужкою манив берег.

Петрові очі зустрінулись з Вчителевим поглядом. Не мав сили ні на якийсь найменчий рух, ані на слово. Але все його єство кричало:

— Вірую, Господи! Ти єси, дійсно, Месія і справжній Син Божий!..

Лячерда Медина Челя.

На Горі.

Петро лише махнув рукою:

— Казав уже!.. Так що ж, Якове, ти зробиш з Учителем? Говорив я й про те, що Ірод шукає Його: почув бо про останнє розмноження хліба під Бетсаїдою. Я Його так благав, щоб пожалів Себе і нас та не йшов на таке ризико. Це ж бо може бути й смерть!..

— Та й не помогли твої благання?! Вчитель же так тебе любить! — підніс голову Йоан.

— Любить!.. Знаю, що любить. Та ж дивна мені Його любов!.. Сказав лише: — „Відійди від мене сатано, бо спокушаєш мене“. Про людське, говорить, ти все думаєш... Про людське!.. А як же мені не думати про людське, коли ж всі ми — люди... Лише люди, а не янголи.

І Петро зажурено поклав сиву голову на натруджені руки, якими обіймав свої коліна.

Йоан та Яків мовчали. Вони, як і Петро, відчували, що Вчителеві вороги все щільніше обплітають їх сіткою лукавих пасток. Передчуття чогось грізного, невідворотного пригнічувало учнів. Часами не могли ані молитись, коли Вчитель відходив з ними на самотні скелі та урвиська, щоб в тихості та далеко від юрби відпочинути в молитві. Як хмари, що мають вибухнути грімовицею, наростав неспокій у їхніх серцях. Стерпла в пригніченні душа чекала, як принишкла природа очікує хуртовини.

А довкола все було повно такого досконалого спокою. Гори підносили свої лисі голови до прозорого неба, а різкі за денного ясу контури стрімких скель, притушковані вечірними тінями, немов зливались з легкими, й такими ж прозорими, як і самі гори, хмаринками.

Втомлені довгою ходою, Яків та Йоан поснули, спершись на каміння. Петро розплутав розпорошене реміння сандалів і розтирав набряклі в котниках ноги. Він знав, що слід скористати з нагоди та підкрепитись сном, але ж заснути не міг. Боліло й пекло, що Вчитель немов навмисне не хоче зважати на небезпеку. Петро вірив — і це ще перед кількома днями щирим криком вирвалось з глибини його душі: — Вірю, Вчителю, що Ти єси Син Божий“, — вірив цілком і радніший був своїм життям посвідчити свою праву віру в дійсного обіцяного Месію. Але... чи ж не сам Він часто повторює, що Він — людина, що Він — „Син Чоловічий“?! Навіщо ж тоді нехтувати людськими способами обачности? Ліпше ж не наражатись на конфлікт з синедріоном, з первосвящениками, як от наприклад, уникнув непорозуміння з владою, коли Його провокували цезарським зображенням на динарі! То чому ж тепер не податись до Тиру чи Сидону, де теж є люди, яким теж треба слова Божого, але ж які байдужі до суперечок жидівського священства?!...

Думки нагонили одна одну, як хвилі, зливались до купи, набігаючи, як хвилі ж, на тверду скелю Вчителевого слова, що „повинно статись написане Пророками“. Ці хвилі почали вколисувати Петра. Здавалось, ніби він не чує, як вони синіють і стають прохолодні, немов морські. Ось підносяться у високості, розбігаються в далечінь, розкочуються в безкраю безконечність. За мить, коротку, як мжик ока, перебігло йому думкою:

— Я ж уже з волі Вчителя йшов по воді... Може отсе тепер Він кличе мене до Себе цим небесним простором?

Відчув солодку блаженність й широко розтулив очі. Раптом

всім тілом відкинувся назад, захоплений, здивований й цілковито вирваний з реальної дійсности. Бо ж в кількох кроках від нього й товаришів, в аврі сліпучого світла, яка переходила в сяючі каскади золотисто-рожевих промінів, стояв високо над землею повний Божського спокою улюблений Вчитель. По боках Його, так само в повітрі, схилились до нього дві постаті. Більш серцем, як розумом, впізнав їх Петро. Здавалось, всі троє розмовляли. Але Ісус не дивився на пророків: Вчителів погляд поринав у безконечність. І Його променисте лице як кілька злучених докупи сонць, і одежа, біліша за сяючий на гірських верховинах сніг, — були такі неземські, такі незвиклі, що один погляд на цей Вчителів образ давав найповніше блаженство, як здійснення найвищої мрії. Петро знав, що ніколи й ніщо в житті не може викликати подруге таких переживань, які були в ньому в цей мент. І всією своєю силою забажав він затримати це щастя, примусити стати час, щоб був нерухомий, як уритий в землю камінь. Він високо підніс руки й впавши на вколішки, гукнув на повний голос з самого серця! —

— Вчителю! Як добре нам тут! Поставимо ж три намети... Один — Тобі, один — Мойсеєві, один — Ілії... — й не мав більше слів.

Ісус перевів очі додолу й глянув на нього. Тінь усміху — лагідного, повного любови й ласки, перебігла Його устами. Усміхнувся, як усміхається батько на наївну дитячу вигадку...

А довкола вже наростала світляна хмара й голос, подібний звукам грому, пролунав ущелинами, долинами, горами...

Петро впав на обличчя.

І коли вже учні цілком отямились, Петро міркував мовчки. Здавалось йому, що не той величний Божий голос, не те надземське світло, навіть не те почуття блаженности кинуло його до ніг Вчителя. Упав він у повній покорі й в свідомості своєї слабости, бо ж зрозумів, що аж надто людською була його думка, а ніщо людське, бодай і найбільша блаженність, не може стояти навіки на одному місці нерухомо. Лиш в небі, у Богові Єдиному може дух людський злитись з вічністю. І про це благав, упавши на обличчя, будучий намісник Христа на землі...

Н. Королева.

IX. Sulfur floribus mortus est *).

Задушливу сутінь ще тісніш згущало
Олійне сяйво синьої лампадки,
Що в пітьмі сій зясовувала все"...
Е. Маланюк.

Й почалися для ченця Бертольда химерні дні. Дні захоплення, піднесення, напруження, мов після безнастанного опянення. Думка не лише ожила, але ж справді стала, мов туго наточена

*) IX. розділ повісти „1313". Попередні розділи гл. чч. 6—11, 1934 і 1—7. с. р.

пружина. Працездатність неймовірно збільшилась. Обрії прояснились й на духовому виднокрузі що-раз сяла й притягала нова зоря. Праця мов горіла в руках. І в тім процесі праці, що захоплювала його цілком, понад усе виносила у недосяжні вершини ідей та мрій, не міг зауважити Бертольд одного, що в дійсності було найголовніше...

Тільки тепер впізнав Бертольд безмежну радість щільного єднання двох душ, злиття до-купи двох вишколених розумів, силу колєктивної льоґіки одарених умів. Яка велика, яка прекрасна сила-друг, що на нього можна спертись, покладатись, як на самого себе, або навіть і більше!

Бертрамова ерудиція видавалась Бертольдові безмежною. Він був і альхемік, і фільософ, і гуманіст. Знав також і речі світські, лицарські. Що ж до льоґіки та діялєктики, то Бертольд твердо вірив, що другого такого нема в світі. Безперечно в товаристві такої незвичайної істоти будуть одкриватись несподівані й осліплюючі обрії!...

Але ж у тім єднанні з італійським ученим було й щось, що часами, бодай на хвильку, неначе набігало грозовою хмаркою на цих сяючих обріях. Хто був брат Бертрам? Який звязок існував між ним і тим таємничим портретом в замку Анклітценів? Що було це, що з дитячих літ вязало їх докупи, дарма, що лише тепер Бертольд довідався про існування реальної істоти, котра раніш видавалась йому тільки згадкою по кімсь, вже не існуючому.

На всі подібні обережні Бертольдові питання була хоч ніби й докладна Бертрамова відповідь, але ж відповідь така, що з неї не лишалоть жадної окреслености. Дізнався Бертольд лише те, що рід Бертрамів так давній, що „майже вічний", та що Бертрамові родичі й кревняки розсипались по всьому світі. То ж нема дива, що якийсь з його близьких мав що робити і поміж Анклітценовими попередниками. Бертольд мусів заспокоїтись на цих поясненнях і мало коли повертав до думок про це. Та й справді: хіба ж йому мало того, що він тепер мав? А зайві думки та медитації лише перешкоджають праці, котра мусить привести його до таких наслідків, що імя його стане на віки-вічні незабутним. Бертрам це йому безперечно запевнює.

Що-правда тепер, відданий своїм почуттям та думам, Бертольд майже забув, що він — у кляшторі. Коли ж і приходив до церкви на Службу Божу, то лише на те, щоб ще якусь хвильку бачити брата Бертрама, котрий в хвилини загально-кляшторних побожностей, ніколи не лишався в Бертольдовій ляботаторії. Але Бертольдові нетерпеливилось: служби він не чув, як колись не чував капелянових казань, а пильнуючи Бертрама, помічав, що й той у церкві, чи взагалі при людях, неначе зовсім змінявся, немов якось вицвітав, стаючи подібним на кожного звичайного ченця. Видимо, що й Бертрама мало притягали до себе побожності, бо ж коли при закінченні Служби він виходив з костела, а Бертольд поспішав до ляботаторії, щоб наздогнати

його, — завжди спізнявся: Бертрам вже був там. Між братами й погляд Бертрамів був не той, такий самий, як і для всіх інших братів: і мова була сіра, безбарвна, не захоплююча, навіть не така досконала по формі та льогічній концепції. Та що там, навіть і тембр голосу помітно змінювався й не було в ньому отієї своєрідної детонації, до котрої так звик Бертольд і котра відразу вносила його ніби в інший світ. Ніколи не чував Бертольд при людях і милого дзвону ніжних Бертрамових дзвіночків. При людях, хоч щодо цього вони не умовились, ніколи й нічим жаден з них не виявив своєї взаїмної близости: навпаки, при погляді з боку здавалось, що між ними взагалі не було жадної знайомости, а більшість ченців були певні, що вони ніколи не сказали один одному й слова. Та це б і не видалось нікому дивиною, бо брат Бертольд тепер став, як схимник: він лише коротко відповідав братам на запити, сам же ніколи й ні з ким не починав розмови. І справді, що могла йому дати балачка з „одиницями з маси"? — як тепер часто в думці Бертольд називав братів, або ж і взагалі окремих людей.

Бертольд так привик бачити біля себе Бертрама, що здавалось, ніколи й не виходив з його ляборaторії, що інакше й не уявляв собі свого життя, як лише з ним в товаристві. Часами вони мовчки працювали кожен за своїм, часами Бертрам сідав задуманий біля вікна й уважно вдивлявся в небо.

— Бачить небо відслонене. Бачить і всі таємниці його, — тим часом міркує Бертольд і чує, як серце переповнюється невимовною любовою до його єдиного й вірного друга. І за думками про нього Бертольд не помічав нічого й нікого довкола.

А тим часом безперечно дещо змінилось за цей недовгий час, що в кляшторі гостювали італійські ченці. І, коли б Бертольд не був цілком занурений в своє дивне щастя, то він би помітив, як змінилось до нього відношення братії, зауважив би також, що вже брат Нарцис не носить йому квіток, та й взагалі ніколи не заходить до його ляборaторії, побачив би й те, що брат Криспін та патер Сильвестер просто оминають його, коли з ним здибуються. Взагалі помітив би, що довкола твориться щось для нього прикре й неприязне. Та ж Бертольд не бачив нікого й нічого. Єдину явну прикрість робив йому жебравий Абель.

Ще раніш, як приїхали з Пізи гості, появився він під кляштором. Тоді Бертольд навіть зрадів його приходом, бо ж дурник нenаче приніс з собою частину його дитинства й замкових згадок. Але Абель швидко почав набридати йому тим, що, коли його — на заступництво Бертольдове — пустили до кляштора, він — раз-у-раз вовтузився під вікнами його ляборaторії та причитував якісь заклинання.

Коли ж приїхали гості, Абель став неначе „одержимий". Тепер він вже ходив, як тінь, за патером ґвардіяном, плакав, благав, повзав на вколюшках і кричав:

— Виженіть! Виженіть диявола!

Марно всі ченці намагалися заспокоїти дурника. Патер Гергард звелів навіть кільком отцям по черзі читати над ним екзорцизми, що-раз його переконували, що біса в собі він не має, й що біс до праведного кляштору підступитись не сміє, — не помагало нічого: Абель тяг своєї.

Щоправда, це нікому не чинило шкоди, лихого нічого від нього ніхто не зазнав, юродивого ж тому й вважають за юродивого, що вчинки його не такі, як у людей нормальних. Тільки що патер ґвардіян звелів принаймні на час перебування в кляшторі гостей примістити його в курені, де фра Нарцис ховав ріжне своє городницьке та садівницьке приладдя.

І Абель більш за всіх братів полюбив городника Нарциса. Слухався його, як розумний, звідусіль шкутильгав на його голос, навіть частинно помагав братові Нарцисові, виконуючи його нескладні припоручення. І — не диво: дурник пристрасно любив квіти: розмовляв з ними, сміявся до них, співав і танцював для них. Помняті вітром пильно розгладжував руками, на тих, що перешкоджали рости іншим, сварився пальцем, поводючись з ними, як з дітьми. Та ж і поза квітками знайшов собі Абель у кляшторі іншого приятеля — славнозвісного на далеку околицю „Нарцисового“ соловія.

Давно вже виміняв старий садівник цього пташка у захожого пташника. Соловій же й справді був вельми цінний своїм сильним голосом та багацтвом модуляцій, „колін“. До того ж співав і вдень, і вночі, бо нещасному пташкові навмисне викололи очі, щоб жив він у безнастанній пітьмі. Тоді ж, як фра Нарцис виміняв його, соловію було дуже кепсько: він хворів і пташник хотів уже викинути бідну тваринку на смітник. Чернець дуже уважно пильнував слабого, брав для нього ліки в аптикаря, як для людини, й поміг йому вичуняти. Йдучи ж працювати в садок чи в город, брав із собою коєць і привішував його поміж галузками дерев у затінку й біля квітучих рослин, — і соловей веселив старого своїми чудовими співами. Та ж цього було Нарцисові мало. Спіраючись на тому, що святий патріярх їхнього чину Франциск з Асизі говорив проповіди до птахів, він випросив у патера ґвардіяна дозвіл, щоб кожної Великої Пятниці приносити „свого“ пташка до костела. А що це бувало на весні, то звичайно сліпий пташок співав біля Гробу Господнього й офірував Богові свою кривду, жалі й страждання, вчинені йому людьми, а також і виливав чудовим співом своїм хвалу Господеві, послухати яку приходили й приїздили люди й з-за кілька десятків кільометрів.

От цього соловія й покохав Абель повним серцем. Цілими годинами він розмовляв з пташком, гладив його, брав у руки й годував комашиними яєчками, котрі навчився майстерно розшукувати скрізь, і на кляшторних землях, і поза кляштором. Не диво, що часами, коли соловейко довго не хотів співати, то Абель починав сам дуже майстерно його наподоблювати, ніби викликаючи на розмову. Взагалі дурник мав добру память до

мельодій. Тому він швидко навчився й пісень Нарцисових й співав їх слабеньким, але приємним голосом, немов розумна дитина.

І з кожним днем фра Нарцис все дужче привязувався до вбогого Абеля. З часом же, коли фра Нарцис побачив зміну вдачі брата Бертольда, зауважив його байдужість чи навіть ворожість до себе, — він все дужче переносив на Абеля свою любов, якою раніш так щедро наділював Бертольда.

Одного дня, назбіравши комашиних яєць для сліпого соловія, Абель підходив до „сарніх дверцят“, котрими фра-Нарцис дозволив йому виходити в обору, й побачив Бертольда з Бертрамом, що йшли помалу й жваво дискутували. Дурник впав у такий неймовірний шал, що його несамовиті вигуки долетіли аж до Нарцисових городів. Однак, коли старий садівник придибав до ворітець, то знайшов під ними лише одного Абеля, що бився в траві, в захваті „чорної немочи“. Хворого віднесли до інфірмару, а патер Герхард звелів уважно пильнувати, щоб Абель ніколи не здибувався з чужоземними гістьми, бо ж, як запевняв отець фізикус-аптикар, „чорна неміч“ може легко перекинутись і на цілком дужих, що побачуть захват немічного. Абель же, коли вже прийшов до тями, плакав і стогнав, що він бачив самого диявола.

Тим часом таки ніби й справді десь поблизу перебував нечистий. У всякім разі в кляшторних стінах помітно побільшились його впливи. Між ченцями не було згоди. Почалися скарги, наклепи, переказування менчими старшим ріжних пліток. Патер ґвардіян раз-у-раз мусів розглядати якісь суперечки, й це забирало йому мало не ввесь час. Не було також порядку і в кляшторнім господарстві. Часто виявлялась небувала недбалість ченців, що ставились до своїх простих обовязків аби-як. То брат конюх допустить, що майже всі кляшторні коні заслабнуть на коросту, аж виїхати за кляштор-осудовисько. То брат-птахівник не доглядить, що в курнику продрали куниці дірку й одної ночі — чи то вони, чи тхори передушили мало не всі несучі кури, аж довелося посилати в місто „на торжище“ по яйця. То брат-економ, що мав одного часу висушити на ташах пшеницю і повичищати всі закроми від кузок, допустив, що останні неймовірно розвелись на велику шкоду кляшторних запасів. А тим часом, раніш мовчазний і спокійний кляштор, тепер до пізньої ночі гудів у зайвих балачках, суперечках і сварках, що цілком не сміли б бути в його стінах. Вправлена в стриманості й самовідмові чернеча вдача немов повертала знову до призвичаєнь неупорядкованої, бурхливої вдачі звичайної, світської людини. І хоч покути йшли за покутами, — справа не тільки не ліпшала, а гіршала: вже чимало ченців майже отверто почали противитись наказам ґвардіяновим, вважаючи його невідповідним керовником кляшторного життя.

Навіть найплохішого з плохих — брата Нарциса збаламутив спокуситель роду людського: брат городник прийшов до отця

ґвардіяна не дозволу прохати, але „оголосити свою волю“, власне своє вирішення, що відтепер „він не може й не хоче“ спати під кляшторним дахом. Ночуватиме ж вкупі з Абелем в свойому садівницькому складі-курені, дарма, що вже заходив підзимок, а старий Нарцис ледви волочив свої намоклі ноги.

За останній час старий брат Нарцис взагалі дуже змінився. Колись найрадісніший зо всієї братії, він тепер здебільшого сумував, всіх сторонився, майже ні з ким не говорив, окрім Абеля, брата-шевця та найстаршого зо всіх ченців — отця Сильвестра. До Бертольдової ляборатorії та бібліотеки не входив зовсім, а з братом Бертольдом явно уникав зустрічі. Коли ж дехто з ченців, помітивши це, хотів подражнити старого й запитував, чому він не носить в лябор採торію квітів, старий роздражнено відказував:

— Занадто смердить сіркою в тих ляборaторіях. Ні я, ані квіти того духу витримати не можемо. Бо ж і в мене, як і у кожного християнина від сірки голова болить... навіть аж до смерти.

— Бо ж таки фра Нарцис — і сам квітка з саду Святого Франциска, — говорив на це добрий патер Герхард, — сірка ж квітам смерть, і перекладав: Sulfur floribus mortus est.

Але тепер, коли брат Нарцис, без огляду на чернечу реґулу, зявився у нього з „своєю волею“, патер ґвардіян стривожився.

— Що тобі трапилось, брате? — питав його на одинці. — Чи може ти... — аж був стривожився від такого припущення... — чи може ти чимсь згрішив? Може Господа чим уразив? То покайся швидче, сину любий. І Господь тобі вибачить.

Et dimittet tibi Dominus...

— Радий би, отче всечесний, відтанув під теплим ґвардіяновим словом фра Нарцис. — Радий би найтяжчу кару приняти, та ж не надімною грішником, а над цілим нашим кляштором гріх висить. Виразно чую, ясно чую я: ось він вже тут. Так близько спокуса страшна, що, ходючи, всі ми рясою її мало-мало не зачіпаємо. І всечесний отець ґвардіян — також.

Патер Герхард зсунув брови.

— Буде з нас, брате, вже й Абеля з його наріканнями та пророцтвами. Занадто поприятелював, ти сину, з нерозумним... Сам від нього нерозуму набіратись став... — і патер ґвардіян навіть не повторив сказаного в мові латинській.

Але фра Нарцис не змовчав:

— Може кому й нерозумним Абель видається, та ж душу він має праведну. Бачить він те, що інші не доглянуть... навіть і в окулярах!

Аж розсердився вже на те патер ґвардіян: замість дати полекшу братові, сам у гріх упав. А Нарциса за ті слова грубіянські послав до „келії великої покути“. Коли ж сам цілком заспокоївся, пішов і сам туди, щоб висповідати винуватця: може хоч так, вимiркує, що братові Нарцисові трапилось і яким чином можна йому допомогти в тій пригоді.

А другого дня оповідав отцеві спіритуалові патер Герхард:

— Старий, старий вже став наш Нарцис — квітка патріярхова. На дитячий розум сходить. Треба, щоб братія поводилася з ним обережно, щоб ні усміхом недоречним, ні жартом невчасним хтось його не уразив. Ані у найменчому! Це душа дитяча, а таких є володарство небесне...

І справді, що іншого міг собі помислити патер Герхард, коли брат Нарцис признався на сповіді, що власними своїми очима бачив він сліди спокусителя в кляшторному саду, чи — певніше, в оборі? А що особливо брата Нарциса боліло, так це те, що — видимо — нечистий ловить в свої сіти брата Бертольда. Бо ж на мокрому після дощу піску паркової доріжки було видко, як ідуть сліди фра Бертольдові, а побіч них — витислись сліди інші, не людські, одна нога — взута, а друга — босе копито. Щоб пізнати, якого саме ченця були сліди, Нарцис покликав фра-Криспіна, шевця. А чоботар, тільки глянув, — ураз пізнав, що підошви були ті, які він братові Бертольдові недавно підшивав.

— А от, що до другого сандалія чи чобота, — то це — говорив брат Криспін — не наш!

Але — чий? — Не відомо.

Та прийшла йому спасенна думка: як патер Циринус відпочивав по обіді, Криспін тихенько пішов у келію гостеву, ніби подивитись, чи має він справну обув, — і на хвильку „позичив“ його окуляри. І тоді вони обоє: і Криспін, і Нарцис сам в окуляри на ті сліди дивилися. Та ж нічого ясного не побачили, бо все було видко в тих окулярах, але ж, коли вони наводили скла на сліди, то сліди у них в очах розпливались. І що ближче до слідів окуляри присували, то менчі сліди робились, немов від їхніх очей тікаючи. Тоді ченці не повірили своїм грішним очам, а покликали безневинного, Божого юродивця-Абеля, дитину безхитрісну. І той дивився у скла. Та ж і він ще менче побачив: сліди або ж манісенькі стають й з окулярів утікають, або ж десь туман диявольський набірається, очі слізьми заходять і все в тій „імлі сльозовій“ і розпливається. Під ту хвилю й патер Сильвестер парком проходив. І, хоч він же й в окулярах нічого не бачить, так принаймні його на нараду покликали: повний бо днями старець сей й пахощами мудрої святости обвіяний!.. І порадив мудрий патер Сильвестер, як найдужче молитися, бо ж відомо, що „рід сей, — як що це дійсно — „він“, — лише постом і молитвою вигониться“.

Так і вирішили, щоб іти за порадою патера Сильвестра: будуть щиро молитися та на-сухо постити всі троє. Брат же Нарцис з Абелем нелукавим в саду будуть ночувати й нечистого чатувати. А, вловивши, виженуть його, мов того пса полудивого, за стіни кляшторні...

Патер гвардіян не сперечався й дозволив фра Нарцисові спати в садовім курені, доки витримає.

Та ж з лукавим не легка боротьба! Як той слизький угор водяний гад та змій стародавній, лише крутиться, з рук хрищених вислизує. Але, що в саму келію Бертольдову, тобто в ля-

бораторію його він входить, й що на путь загибелі він брата Бертольда підштовхує, це щодо цього у ловців диявола не могло бути найменчого сумніву. Звідтіль бо тепер цілі ночі світло червоне виблискує. Та й то ще не все. Щоб нечистого перехитрувати, брат Нарцис з Абелем нагромадили під вікном лябораторії велику купу землі, щоб там, під вікном лежала ніби до потреби, нікому не заважаючи. А тим часом в ночі не раз, і не два Нарцис та Абель, а іноді — то й Криспін-брат на ту купу вилазили й вікно брата Бертольда пильнували. А щоб дурний не кричав з ненависти до диявола, велів йому брат Нарцис повен рот води свяченої набірати. Коли б же нечистого угляділи, мав Абель на нього тією водою порснути. Інакше ж мусів її не розлити, не проковтнути, аж поки назад до куреня не приходили.

І, хоч ледве-ледве була освітлена синім світелком ляборатoрія, ченці бачили таке: стоїть собі посеред покою брат Бертольд, руками вимахує, губами ворушить, видимо, говорить, лише що за вікно не чути. А потім спиниться, лише головою хитає, притакує, неначе йому тепер хтось говорить, а він тільки уважно слухає, не сперечаючись. Так то б ще нічого. Але ж далі побачили таке: впав брат Бертольд навколюшки, руки зіпявши, навіть окремі слова можна було почути, лише розібрати й зрозуміти — годі, бо якісь занадто мудрі слова ті були. Та ж стало свідкам безсумнівним, що то брат Бертольд з нечистим розмовляв і йому — дияволові — сповідався!

І знову нараду скликали й старого патера Сильвестра раду слухали. І порадив мудрий патер Сильвестер фра-Нарцисові:

— На всякий випадок подай братові Бертольдові скибу хліба, сіллю, що на Водохреща свячена, посипаний. Звісно бо, що диявол жадної соли не любить, а свяченої — то просто жахається. І хто з ним приятелює, також сіль перестає вживати.

Довго носив у кешені брат Нарцис сіль, на Водохреща свячену, та й що-разу шматок свіжого хліба з собою брав, коли сподівався брата Бертольда зустрінути. Але ж, як навмисне, скільки не націлявся, ніколи брата Бертольда не зустріне. Коли ж, нарешті, здибались, то, як лише руку в кешеню застромив, то й прикипів на місці: замість соли — в кешені великий гвіздок.

Кешеня продрана, а сіль з ганчірочки вся висипалась, а ні зернини не лишилося...

Але брат Нарцис усе ще вельми фра Бертольда любив, й дуже він хотів його з біди визволити, а тому нічим не зраджувався й пильнував та чатував далі.

Своєю непорушною доґмою і вірою в вищі од часових людських примх та ілюзій Божі закони, релігія при помочі Церкви береже людей від анархії в думанню, в почуванню і в ділах. Вона служить „провідником для розуму і сторожем для серця“; вона дає лад і порядок думкам та інстинктам в життю кожної людини, а тим самим дає той лад і порядок думкам та інстинктам громадським, без якого орґанізованого, державного життя не буває.

В. Липинський.

С. Шелухин.

Критика нового наукового підручника історії України.

(Докінчення; початок гл. ч. ч. 2-7 с. р.).

А який звязок з Болоховською землею, і чи це не будучі татарські люди — підручник нічого не каже, а наплутав.

На татарський період історії Д-ко своїм підручником защеплює московський, образливий для татар і нічим неоправданий погляд, противний історичній правді. Українська культура була европейською і татари нічого доброго на Україну не принесли й принести не могли. Татари тільки руйнували Україну та винищували людність як азійські варвари. На підставі підручника Д-ка можна подумати, що на Україні стали вони шкідливцями тільки від XV віку, а раніш наче б то були приятелями. (с. 152). На відносини ж між татарами і москвинами Д-ко ширить московські твердження, спрямовані на те, щоб скинути провину за московську некультурність на татар. Новий погляд москвинів-евразійців противиться винуваченню татар в московській відсталості. Татари панували тільки 200 років над москвинами й їх культури не понизили, бо мали культуру вищу, як московська. Д-ко понижує татар, щоб москвини видавалися вищими. Тому в його підручнику не знайдемо обєктивної відповіди на питання: чим пояснити, що татарська аристократія, хрестившись, робилася московською аристократією, вищою від москвинів? Борис Годунов став навіть московським царем і вважається одним з найосвіченіших людей того часу в Московії. Таких було не мало. Московська влада боролася проти звичаєвого права москвинів, а перша збірка норм права появилася тільки в 1550 р. Збірка з 1497 р. була нечинною. Татари прийшли в Московію з законами, які в збірці мають назву „Джасак" і якими рятували навіть церкви та духовенство в Московії від свавільства та самодурства влади. Питання, чому ж це за 500 років панування московської влади над татараии їх культура понизилася? У Д-ка на такі питання, неприємні для москвинів, не знайдемо відповіді, ні вказівки на таку працю, як книжка д-ра Еренжена Хара-Давана „Чінгіс-хан" (Белград, 1929 р.). Але й українське у нього у чорному світлі. З уваги на москвинів Д-ко ніде не навів блискучої характеристики москвинів і українців, написаної проф. Грушевським в „На порозі Нової України" (1918 р., с. 19, 20, 21). Тут підкреслює автор ріжниці й протилежності, дуже невигідні для москвинів, у характері й природі цих двох ріжних між собою народностей і подає, що українська культура є західньо-европейською культурою. Проф. Ільїн написав свою характеристику пізніше, у 1922 р., але у нього незалежно від Грушевського є цілком спільні місця — це потверджує правдивість їх думок. Подаючи компіляцію чужих думок і нісенітниць, Д-ко свідомо замовчує противне його тенденціям. Так, Грушевський в „На порозі Нової України" виразно зазначив, що українська культура стоїть в тісному звязку з „кельт-

ською культурою Подунавя", з культурою держави Мітридатів та побережжя Понту й ін. та що „ще при кінці XVI в. папс. нунцієві Комуловичові оповідали про велику й сильну людність „руську" (Ruthenorum) в околицях Нижнього Дунаю" (с. 13, 17, 18). Одначе це відвертає увагу від байки про Рурика й шведів, тому в підручнику про це і згадки немає. Не міг же історик Дорошенко не читати праці найбільшого історика українського!

Про козаків Д-ко подав парламент чужих думок і вгадувань, ясного нічого. Одначе подав і своє, а саме, що перші козацькі рухи „не вийшли поза межі стихійних погромів" (с. 148), й далі пояснив, що „селяне почали громити панські маєтки, почали бити й жидів" (с. 224). Це на поміч Черіковеру, Дубнову й ін., які поставили собі за ціль виставляти перед цілим світом українську націю погромницькою!

На с. 28—9 автор підруч. назвав провідною ідеєю історії й „заслугами українського народу перед европ. цивілізацією — боротьбу плуга й меча за опанування степом". Виходить, наче в українській історії не було нічого ідейного й ціннішого. Але, досить пригадати „меморіял" 1621 р., наведений у тім же підруч. (с. 207—8), плач Зорки, в боротьбі визвольній гасло „За права і вольности", оборону християнства з його мораллю, свободою, правом, визволення невільників, рятування словян і греків від татар та турків, свідомість, що ми не азіяти і „страна наша европейська" (Величко, т. I, 1926, с. 90), европ. право на Вкраїні, памятки його (найстарші з словянських) і т. ін. в області духової культури, щоб бачити інтерес Українського народу не лише до самої землі. Д-ко каже, що „Український нарід був не завойовником, лише мирним колонізатором" (с. 27). І це не вірно, бо в давніші часи мирним кольонізатором не можна було бути. Це взагалі противне правді. Анти, каже Йордан, були fortissimi між словянами, як бельґи між галлями, кельтами. Київські походи на Іллірію, Тракію, Македонію, Візантію, до Каспія, за Волгу, війни проти азіятів та проти гнобителів свободи — це факти історичні, яких Дорошенко в своїх твердженнях чомусь не бере під увагу і робить хірурґічні операції.

Противники прав, свободи, самостійности Української нації постійно висувають такі аргументи: Українці, мовляв, нічим не довели й не устійнили свого самостійного історичного походження, тому не творять собою національної індивідуальности (себто тільки „галузь"!) і не мають ні своєї історії, ні свого ключа до неї, ні своєї вищої культури. Історичні окремі періоди в їх житті — це не самостійна історія народу, як непереривна цілість історичного процесу. Українські самостійницькі претенсії безпідставні. Так кажуть проти нас, а „Нарис Історії України" нічого не помагає українцям і не повалює. Навпаки, рутиною, наслідуванням противників, безпринципністю і несамостійними осудами автор підручника помагає противникам. Історичне походження Українського народу у Д-ка в непроглядному тумані, який згущають вигадки норманс. теорії та її Прокрустове

ложе. Автора це не цікавить, йому важніше в українськім підручнику походження москалів, тому він про це пише в кількох місцях, а українців починає від Рурика та 862. року. Виходить, що початок україн. історії не свій, а чужий, і ключа свого до неї Д-ко не може знайти й подати, бо ходить з московським ключем і старається отвирати ним, хоч він зовсім не пригодиться. Так у його все йде з півночі — і творення Київської держави, і всі блага цивілізації й свободи. Хоч всупереч Д-кові мова, право, релігія, етика, побут, звичаї, взагалі вся культура Українського народу не мають на собі скандинавських впливів і є цілком відмінні від московських. У скандинавів і у суждальців, що стали москвинами, культура була нижчою за київську. Український нарід все був самим собою, як за часів сарматських чи хозарських, так руських, і пізніше, мав і має своє життя й імя, хоч бувши і в тяжкій неволі. Тому й історію народу треба будувати й писати на інших підставах — на національних, сталих, даних природою. На думку підручника „найстаріша й основна“ назва нашого народу“ є Русь: так він сам себе називав, відколи став... народом... державним“ — пише Д-ко (с. 19). Москвини пишуть про себе те саме. Д-ко забув, що поляни, древляни, сіверяни й ін. були народом державним і до Руси, кожен жив у своїй державі, на своїй території і мав свою владу, за поміччю якої обороняв свою державу. Майже в 100 років після легендар. Рурика, у 944 р., Русь названа ще окремо від полян. Чернигівці і в XII. в. не звалися Русью. Галичина, як бачимо з Іпат. літ., стала зватися Русью тільки від XIII в., а Україною її звали вже в 1189 році. Назва Вкраїна старша, як назва Русь, яка щойно за 300 років охопила українську територію. Підручник піддержує московські баламуцтва.

Не справившись з початком історії Українського народу і з початком Руси, Д-ко не дав собі ради і з таким важним періодом україн. історії, як період козацький. У Д-ка немає початку козацтва, як і початку Українського народу. Все якісь галузі, гілки. Чужі думки без критики й синтези творять тільки хаос. Ті думки назву „козак“ виводять то од кози, то од козла, то од ватажка Козака, то од половецького означення „сторожі“, то од тюркського „волоцюги“, то од татарського означення „легко озброєного вояка“... Все безпідставні вгадування. У козаків українських головне — свобода, воля, якою вони дорожилися, її шукали, добували, щоб бути вільними, незалежними, як „вільні птиці небесні“. Вони були вільними рибалками, промисловцями, полювальниками, торговцями, борцями за свободу, вояками „за права і вольности“, були узброєні пушками, мушкетами, шаблями, ратищами то легко, то тяжко, ходили на війни пішо, на конях, в човнах. Проходили вони військову науку, як пише Старовольський в XVII в., муштру за римськими зразками і традиціями, були, як призначають тодішні авторитети, кращими вояками в світі. Де ж тут хоч єдина прикмета для назви козаками в змислі волоцюг, сторожів, легко узброєних, чи подібних до козла або кози! Де льогіка для такого

походження назви! Чому в таких випадках, коли не знаєш чого, не сказати просто цього, як сказав Грушевський щодо Руси? На Вкраїну приходила з Азії орда кайсаків, яких продражнили за їх пісню кіргізами, а вони й сьогодні за це ображаються, мстяться, судяться і називають себе кайсаками. На питання в суді, чому вони звуть себе кайсаками й ображаються за кіргіза, відповідають: Кайс-ак означає „вільна птиця“, „білий гус“, „вільний молодець“, „свобідна людина“, а кір-гіз означає 40 дівок, бо в пісні приспівують, що молодець украв 40 дівок. Кай-сак, казак — це свобідна людина, яка дорожить свободою більш за все, навіть за життя. Одначе і це тільки льогічна можливість походження назви, і щодо того немає певности. Краще таких речей в підручник у немістити, а сказати, що не невідомо поки що. Це ж підручник!

Питання походження козаків у підручнику темне, заплутане і про їх орґанізацію, завдання, склад подано чужі суперечні думки, як і характеристику. Те ж не гаразд. Читаємо в підручнику: „над селянами пани могли знущатися, скільки хотіли“; в Польщі, на думку підручника, пани відзначалися толєранцією, віротерпимістю, свободою, а селяни були вільні; козаки ж — це зброд людей, що уникали праці, шукали легкого хліба, прагнули дикої волі, були ледачі, жорстокі, пяниці, руїнники державности й ладу, вороги культури й цивілізації, дикі юрби; причина зросту козацтва була в насильствах польських вояків та польської жорстокости утихомирень; українці не мали ні національної свідомости, ні культури, а козаки — це наріст на соціяльному тілі, шкідливий для цивілізації, це юрба диких людей, волоцюг, які не хотять жити працею і шукають чужого, грабунку, розбою... Все це подане в підручнику, як твердження, все це ми вибрали з поданого там парламенту чужих думок. Там наведені думки і Сєнкевича, і Равіти Гавронського. Це вже треба запитати самого автора підручника, яка ціль такого матеріялу в підручнику. А тим часом автор не навів противних обєктивних свідоцтв та висвітлень Бопляна, Бродзінського, В. Залєського й ін., а теж напр. про наукову працю проф. І. Лінниченка „Взаимныя отнош. Руси и Польши до $^1/_2$ XIV ст.“, де подані наукові факти, нічого не згадав. Там наведені на прик., історичні факти, що Польща до $^1/_2$ XIV в. черпала вищу культуру від українців і через Україну з Візантії, а пізніш з Чехії, з Німеччини. І про цю учену працю ні згука, як і про арендні договори з судових книг. Право є найпевнішим покажчиком культури. А проте, мавши місце на вище наведені нісенітниці, Д-ко не висвітлив науково, що українське право старіше від польського і що український нарід історично виховав у собі правове думання так, що й сьогодні ще живе правовою психольоґією. Подавши на стор. 148 і 224, що козаки були погромниками панів і жидів, підручник не звертає уваги на причини повстань, які цілком міняють картину і ролі, та не навів безсумнівних фактів, які нищать його твердження. А цього треба для історичної правди, якої автор просто таки не шанує, тому й пише на адресу української нації несправедливості, а то й пониження.

Дозволю собі навести три речі, а їх можна подати багато, щоб висвітлити правду. Польсько-українські відносини XV—XVIII в. такі гострі й складні, що вимагають глибокого самостійного думання й речевого критичного висвітлення. У Д-ка цього немає. Дві народності, два ріжні світогляди, дві історії (аристократична й демократична), дві культури, з яких українська старша, суперечність інтересів на грунті політичнім, національнім, соціяльнім, релігійнім, правнім, моральнім, історичнім, нарешті роля жидів, з яких причин, чого і як вони прийшли на Вкраїну і вплуталися в народне життя проти народу — все це вимагає висвітлення фактами й глибокою аналізою, а не парламентом балачок ріжних людей, які освітлювали все однобічно, пристрастно, виливаючи злобу на націю, яку освічені чужинці називали благородною. Хаос думок, поданих підручником, нічого не вирішує і не може вирішити. Тим більше, що судді ці є стороною, яку саму треба судити.

В 1902 р. Ів. Франко в ЛНВ., т. XX, в 3-х книжках надрукував мою статтю: „Рудольф Вірхов — громадс. діяч“. В 1848 р. серед польського населення Горішнього Шлеську вибухла епідемія голодового тифу й уряд вислав туди Рудольфа Вірхова на розслід і рятунок. В докладі про результати розсліду він навів, що некультурність польських селян в тому часі була застрашаюча, бо земельна аристократія забірала все, а селянам не вертала нічого, чим нищила у селян здоровля, добробут, творила голод; до 1846 р. кріпак мусів працювати на пана 5 днів на тиждень, за що пан залишав кріпакові стільки, щоби не вмер з голоду і заплатив податки. Так польське населення відвикло думати й дбати про будуччину, бо своєї будуччини воно не бачило, вона вся залежала від пана. Тому кріпак зледащів, бо вся праця належала не йому, а панові, і в нього не було інтересу працювати. Внаслідок цього виросло пянство, бо нарід тільки й мав утіхи, що в пяному забутті. Коли не вродило, то наступив голод, бо запасів не було, а виснажений голодом організм став добрим підложжям для тифу. Вірхов указав, що треба зробити для рятунку. І перед Вірховом польські письменники демократи (Бродзінський, В. Залєський і ін.) звертали увагу, що польський селянин жив в давніших і їх часах в таких жахливих умовинах, що дивно, як він не онімів.

На Україну в 1630 р. приїхав на службу до короля інж. Лєвассер де Боплян. Увесь час він працював серед українського народу (16 років), а в 1647 р. вернувся додому і в 1650 р. надрукував книжку: „Опис України“. В ній багато спільного з тим, що написав Рудольф Вірхов 200 років згодом про польського селянина. Українців Боплян називає „благородним народом“, розповів про високу його духову культуру, про здібності, про українських учених, любов до науки і завважив, що українці не дбають про завтрішній день, бо в умовинах їх життя не було інтересу працювати. Пани їх гноблять і визискують, перетворюють життя селян в пекло, а самі живуть, як в раю. Українці більш за все доро-

жать свободою, вони активні, здатні до наук, до ремесла, а жити без свободи не могли б. Пани ж кують їм неволю, поневолення. Отсе головна причина, чому „рідко проходить 7—8 років без повстання проти панів". „Селяни мусять працювати на панів три дні в тиждень, возити своїми кіньми на пана, давати податки, хліб, кури, гуси, курчата, відбувати повинності, доставляти дрова, давати десятину від овець, поросят, меду, плодів, третього бика що три роки і взагалі давати все, чого пан вимагає або схоче. Ці нещасні, пише Боплян, закабалені в такі умови, що ніколи нічого не можуть придбати для себе на чорний день. А що найголовніше, так це те, що пани мають безмежну владу не тільки над їх майном, а також і над їх життям. У панів така воля, що живуть, як в раю, а селянам, як в чистилищі, а буває й гірше, як каторжанам на галєрах. Таке рабство є головною причиною, чому селяни тікають на Запоріжжя з дому і піднімають повстання. (З перекладу Лянскоронського, Київ, 1901 р., с. 5, 6, 7.).

Таку ж картину, але ще більш багату фактами й детайлями здирств, подають нам арендні контракти, якими пани віддавали жидам в аренду села. Тут величезний перелік предметів аренди й обложення податками, в тім числі і церкви з релігійними требами, які селяни мусіли оплачувати арендаторам жидам (за охрещення, вінчання, похорон і т. д.). Те, що у Бопляна сказано загально, тут детайлічно. Ці договори в великій кількості записані в судові книжки XVI. і XVII. століття. Боплян не даром підкреслив безмежну владу пана над майном і життям селянина. В цих арендних договорах пан своє право суду передавав арендаторові жидові та ще й з додатком права засуджувати на смерть „без апеляції". Арендатор це право передавав по селах своїм субарендаторам або доручникам жидам, звичайно корчмарям. Досить було б подати виписки з 2—3 контрактів, вписаних в судові книги, щоб мати живу картину життя селян, написану фарбами фактів. Головна причина повстань була б ясна кожному і ніякі потоки слів не могли б закрити гіркої й тяжкої дійсности.

Автор підручника цього не зробив. Він залишив без пояснення і справу з судом. В ті часи право суду відносилося до найголовніших ознак суверенітету. Ось чому і в Переяславському договорі 1654. року козаки обстоювали свій суд. Контрагенти панів, жиди утворили по селах жидівське суверенне право засуджувати селян на кару смерти і забірати од них все майно. Без оплати для жида не можна було вільно й кроку зробити.

Піднімаючи повстання проти панів, які майже не сиділи дома, козаки й селяни могли здійснити своє повстання тільки проти тих, хто заступав, представляв на місці пана з його владою, здирствами, судом, навіть карами смерти. Цими представниками і намісниками були жиди арендатори і субарендатори та їх ставленики й уповажнені. Тому повстання трактували жидів як панську сторону й панське заступництво, і розправлялися з жидами однаковісінько, як і з панами. Жиди в своїх ролях були такими ж політичними, економічними, релігійними, національ-

нальними і соціяльними ворогами, як і пани. Цієї ролі ніхто жидам не накидав — вони самі брали її на себе добровільно, задля наживи.

І от, благородний, освічений чужинець Лєвассер де Боплян, знаючи й бачивши все це, називає Український нарід „благородним народом"; за таких уважають їх і інші чужинці, а не за „погромників", бо оборона свободи, прав, людської гідности перед гнобителем, насильником, пявкою, ніколи й ніде і ні в якого народу в цілому світі не вважається погромництвом. А українець, проф. історик Дорошенко, замісць боронити честь нації од всяких її погромників, Дубнових, Черіковерів і К-о, і сам належавши до тої нації, кваліфікує в підручнику для молоді народний визвольний рух в XVI—XVII вв. як погромницький! І робить це тоді, коли вороги української нації пишуть, що місія української нації — це погроми жидів і знищення жидівства на світі! А яка місія жидів? Про те, що жиди творять погроми Українській нації і нищать її, ні словечка! Добра наука українцям у підручнику!

Відділ про козаків і козацький період (с. 145—155, 187, 188 й ін.) не виявляє систематичного думання, звязку фактів, причиновости, це накопичення всякої всячини, хаос, в якому вміщені й шкідливі вигадки. Тут Д-ко, подібно як Дубнов і майже тими ж словами, відносить погромництво жидів до „української національної вдачі" і, сам того не помічаючи, відносить це і до „національної аристократії", яку величає. Повстання велися проти панської і жидівської юрисдикції, експльоатації, знущання, гноблення. Благородні думками та почуваннями Боплян, Лєсюр і ін. чужинці за це хвалили Український нарід, цінили його активність в боротьбі за правду, справедливість і людські цінності. У Д-ка не так. І козацтво у нього комплєтується з утікачів з духом злоби і бажанням помсти, з безідейних егоїстів. І разом з тим Д-ко пише, що „українська шляхта й духовенство бачили в козаках союзників у боротьбі за права православної віри" (с. 228). Як це сполучити: похвала шляхті, яка уявляє собою „найліпші ясні" риси нації, догана козакам з закидом їх погромництва і співробітництво тієї шляхти з козаками та ідеальні змагання козаків в обороні прав віри — тут льоґічна таємниця автора.

Українська аристократія, пише Д-ко, з „парляментарного життя Річи Посполитої діставала повне політичне виховання і виробляла собі політичні ідеали в дусі свободи". (с. 148, 226, 228). Яка то свобода, кому і над чим, та які ідеали — це описав Боплян. Очевидно, що така свобода, яка творила для одних рай, а для других чистилище й каторгу, не була ані духом справжньої свободи, ані свободою народу, як Українського, так і Польського. Те тодішнє виховання і ті свободи та ідеали були такі, що Вацлав Залєський, Бродзінський і інші польські письменники сто років тому, пояснюючи, через що Польський нарід має надзвичайно мало творів народної поезії, побутових обрядів та пісень, а історичних пісень у нього майже нема, писали про

такий режім, як описав Рудольф Вірхов, і висловили здивовання, як нарід польський при шляхетському режімові зовсім не онімів. (Акад. Пипін, „Історія русской етнографії", т., III, СПБ., 1891, с. 116 і сл). У Д-ка це називається „політичними ідеалами і духом свободи"!

Церковні справи в підручнику теж гаразд не висвітлені (с. 162 і далі). Один зі специялістів в ділянці історії Церкви висловив мені своє завваження, що Соборний Клирос (с. 165) це не священики катедрального міста, як гадає проф. Лотоцький, а за ним написав Д-ко, а виключно священики при Катедрі, внесені у мартикул (канон) епископської церкви. Вони звалися каноніками. Остаточно інститут Клироса-капітули сформувався у франконській церкві коло 760 року і звідтіль прийшов на Україну. (Ad. Frantz, Kirchen Rechts, 1899, с. 117). Так і право подавання (с. 167), як і княжа десятина, прийшли на Вкраїну з заходу, а там виникли на франконськім ґрунті і корінилися в погляді, що будинки на землі пана є його власністю, не виключаючи й церков. (Там же с. 328). Це цікаве й важливе свідоцтво про культурні звязки української Церкви з католицьким світом Зах. Европи в підручнику не зайве. Твердження в підручнику, взяте від проф. Яковлева, що українське право походить від чехів (с. 167), не тільки нічим не доказане, а навпаки, легко його можна спростувати тим, що чеське й українське право двох сусідніх словянських народів виходило з одного старословянського джерела. Це пояснює їх спільності. Українські памятки права старші від чеських (Dr Jireček, Svod Zákonuv Slovanských, Прага, 1880).

Переяславський договір 1654 р. повинен був мати в підручнику висвітлення, як історичне, так і у відношенню до сучасности, в якій він відограє актуальну ролю в звязку з відновленням української державности, незалежности й самостійности і в звязку з актом 3. березня 1917 року, яким цар, щодо України узурпатор, зрікся царської влади і звільнив громадян від присяги підданства. Навівши парламент думок про договір 1654 р., іноді явно анальфабетних з точки правничих засад, підручник оминає в юридичних питаннях науку права, а в історії—традиції, старі трактування і джерела, які висвітлюють договір і його кваліфікацію. Ми вже на початку вказали на хаос у підручнику щодо скваліфікування відношення між обома контрагентами на основі договору з 1654 р. Підручник не дає ніякої мірки для самостійної відповіди. Досить було б, замісць парламенту чужих думок, подати хоч би з підручника авторитетного проф. Коркунова, що таке унія, протекторат, вассалітет і т. д. На думку підручника Коркунова „Русское госуд. право", СПБ., 1904, т. I, „униі могут иметь место только в применении к монархическим государствам" (с. 142), „протекторат єсть основанное на договоре подчиненіе одного государства другому, ...при нем только господствующее г-во обязуется оказывать поддержку правительству подчиненнаго гос.-ва" (с. 196), а „вассальныя правительства сами обязаны поддерживать своего сюзерена" (с. 196). Україна в 1654 р. була республикою і вже тому не могло

бути унії. На основі договору 1654 р. зобовязання України і царя були взаїмними. Ці зобовязання були в області військовій, мілітарній, тому це договір про мілітарний союз України з царем, який теж зобовязався давати Україні військову поміч. Окрім того тим договором установлено персональну протекцію царя. Московський нарід не мав ніяких політичних прав, цар був самодержцем, Україна з московським народом ніяких договорів не творила і ніяких правних звязків безпосередніх не мала. Коли 3. березня 1917 р. не стало царя-узурпатора, його влади і присяги підданства, український нарід став вільним, суверенність автоматично правно вернулася до нього і він став Українською Самостійною Республикою (на основі права реституції in integrum, бо договір з царем ніколи правно не був скасований). Д-ко, ігноруючи науку, пише, що сторонами в договорі були: „Україна і Москва“ (II, с. 36 і ін.), або „обидві сторони — Москва і Україна“ (II, с. 42).

Д-ко історик України. Він повинен знати загально відомі матеріяли до пізнання історії України. Тому не може не знати, що ніде в тих матеріялах контрагентом України не фігурує Московський нарід і що контрагентом всюди виступає цар Олексій Михайлович, а не Москва чи Московський нарід. В дедукції прав України, виданій І. Борщаком в 1925 р., гетьман Орлик пише категорично, що Переяскавський договір 1654 р., це „союзний договір, заключений між царем Олексієм Михайловичем — з одного боку — та гетьманом Хмельницьким і станами України — з другого. Цей договір він називає „Трактатом“. („Le Traité d'Alliance solennel conclu entre le Czar Alexei Mikailovitch et le Duc Chmielnicki et les Etats de l'Ukraine“). Це документ 1712—1713 року. Тут же сказано, що згідно з договором „Україна тільки під деяким оглядом (enquelque manière) залежала від царів московських“, вона суверенна і „які б великі не були московські насильства, вони не дають ніякого законного права москвинам щодо України“ (ne donnent aucun Droit Légitime sur eux aux Moscovites“ — eux — Стани України). В підручнику згадано про Орлика і видання Борщака, а про це ні!

Після того в 1762 р. перекладчик Канцелярії Військової Генеральної Семен Дівович склав московською мовою вірш, в якім обороняє рідну Україну від москвинів. Він між іншим пише: „Не думай, чтобы ты (Великороссія) была мне властитель, но государь твой и мой — общій повелитель. А разность наша есть в приложенных именáх: ты Великая, а я Малая, живем в с м е ж н ы х с т р а н á х. Так мы с тобой равны и одно составляем: одному, а не двум государям присягаем“. Тут категорично підкреслено, що Москва не властитель України, вони рівні і тільки суміжні.

Цей вірш надрукований в „Історії Укр. Письменства“ С. Єфремова. (вид. 4, т. І, 1924 р., с. 237—8). Знання цього вірша для історика України обовязкове. В вірші проявився погляд, який був у колах українського уряду й українського суспільства,

це національні історичні традиції. В нім підкреслено, що московський нарід не має ніяких прав до України й її народу, що їх сполучає тільки особа спільного царя, але живуть вони не в одній країні, а в сусідніх незалежних одна від другої „странах“, нічим, окрім особи царя між собою не звязаних і собі рівних. Виходить ясно, що як 3. березня 1917 р. не стало царя з його ролею, то ці „сусідні страни“ стали між собою нічим правно не сполученими й автоматично розпалися, розійшлися. Тому й сепаратизму чи відділення по односторонній протиправній волі другої „страни“ не було, а вийшов автоматично правний розпад, бо не стало лєгального звязку між ними. Україна стала самостійною незалежною державою правно, на підставі історично-правних підстав своєї державности й суверенности, на основі власного права Українського народу. Всупереч всьому цьому, підручник подав хаос тенденційних чужих думок і виставив контрагентом України в договорі 1654 р. „Москву“, яка контрагентом не була. Цар і Москва — це речі ріжні: досить подумати над тим, що царя немає, а Москва існує собі; не тільки існує, а й заявила протиправні претенсії до України. Д-ко не звернув уваги й на те, що такі учені правники історики, як проф. Сергеєвич, висловилися ще до революції про справи 1654 р. цілком виразно. Проф. Сергеєвич пише в підручнику просто й ясно: „Малороссія не соединилась с Московським государством, а только признала своим государем царствующаго в Москве государя с его потомством... Соединеніе должно было продолжаться до тех пор, пока будет продолжаться потомство Алексея Михайловича“. („Лекціи и изслед. по древ. ист. рус. пр.“, СПБ., 1910, с. 116). Мене особливо дивує ще ось що: В 1918 р. я, в ролі уповноваженого, вів мирові переговори іменем української держави з московським більшовицьким урядом. Міністром закордонних справ був тоді Д. Дорошенко, якому я відсилав усі стенограми і відомості про хід переговорів. Московські більшовики тоді заявили величезні претенсії до нас, покликуючись на те, наче б то Україна з Московією звязані правно, бо „вони, більшовики, є наслідниками царя і царської влади“, а тому Україна, відділяючись без згоди на це московського народу, якому є підлеглою, творить йому великі шкоди і повинна за них заплатити, як і „за свою свободу“ од Москви“. Вимагали вони багато. Наша юридична комісія під моїм головуванням з участю проф. Ейхельмана, проф. Б. Кістяковського, судді Катрановського й ін., відкинула претенсії більшовиків разом з заявленим обоснованням, що вони безпідставні й позбавлені всяких правних і моральних основ. Наші мотиви були такі, що більшовики більше про такі „підстави“ своїх вимог не згадували і Раковському стало навіть ніяково за них. Все це подано в стенограми і післано Дорошенкові. Тепер же він сам піддержує основи більшовицьких претенсій Москви і поширить їх своїм підручником серед тих, хто з того підручника черпатиме знання історії. Ми могли б навести кілька договорів у потвердження,

що в XVII в. добре розуміли, хто є контрагентом в договорах і не плутали їх. І при творенні договору 1654 р. добре розуміли, що в юридичному означенні цар не те, що Москва. Хто не знає, чи не вміє назвати контрагентів договору, той ніколи не зможе дати договорові правдиву інтепретацію. Для Д-ка авторитетом був проф. Яковлев (цивіль. процес), який свою працю озаголовив: „Договор гетьмана Б. Хмельницького з Москвою". Тут аж дві помилки в назві сторін. Це стане очевидним, коли порівняти з правдивим означенням сторін в дедукції Орлика, у проф. Сергеєвича й ін. І скваліфіковання договову у Яковлева не вірне. Д-ко повинен був не обмежуватися вказівкою на 23. і 11. пункт, а подати зміст договору 1654 р., проаналізувати його, порівняти з анальогічними договорами, з Англійською Хартією Свобід, установити взаємні права й обовязки сторін, показати, що й після переяславського договору завойовані українським військом території прилучали до України і населення їх складало присягу підданства українській суверенності, висвітлити значіння цього договору в звязку з актом 3. березня 1917 р., опублікованим Сенатом, як закон з правними наслідками з нього. Нічого з цього не подано в підручнику. Тема про договір 1654 р. велика, а Д-ко звів її на нівець. Для знищення традицій навіть назву договору „переяславський" хотять замінити на „московський". Але присяга в Переяславі безпредметною не була і нею ствердили основні умови, як це робилось напр. в 911 чи 945 р. при договорах з греками. Історична назва договору „Переяславський".

Гадяцький договір Д-ко називає „знаменитим" і не нахвалиться та передає його зміст своїми словами. (II. с. 63). Але цей договір підпорядкував Україну Польщі, позбавив її суверенности і розділив так, що Україні віддано тільки три воєвідства, а решта мала перейти в склад Польщі і під польську владу. Ці три воєвідства, — Київське, Брацлавське і Чернигівське мали бути в підданстві й послуху королеві, його спадкоємцям і Річі Посполитій, з якою Україна „єдно тіло єдної нероздільної Річи Посполитої". Гетьмана призначає король з чотирьох предложених козаками кандидатів. Суд належить королеві (одна з головніших прикмет суверенности). Україна приймати „посельств жадних" од чужих держав і зноситися з чужими державами права не має. Таким чином, в порівнянні з договором 1654 р., Україна гадяцьким договором була позбавлена прав і всякої самостійности. Д-ко, як і ін., в захваті цим договором, вказують головно на обіцяні школи й Академії. Ця обіцянка є яскравою прикметою позбавлення куцої України прав. В договорі 1654 р. мови про те немає, вона непотрібна: суверенна держава може все те завести по своєму праву, а Гадяцький договір позбавив Україну і права самостійної освіти. Цей договір розбив соборність України і відірвав від неї три найактивніші воєвідства.

Цей договір промостив шлях до Андрусівського договору, що нищив не лише соборність, а й тінь самостійности. На цей договір реагував запоріжський писар, потім кошовий Петро Су-

ховієнко відозвою до українців 22. грудня 1668 р. Суховія запоріжці обрали своїм гетьманом. Відозва ця, повна ніжностей до України і болю від роздертя на части та свідомости змагань до української національної й політичної соборности. Д-ко на це не звернув такої уваги, на яку відозва Суховієнка заслуговує. Видав такий універсал і гетьман Дорошенко. Орієнтуючись на турків, Дорошенко бився проти Суховієнка, який орієнтувався на татар. Дуже важлива і повчаюча тема для поширених нині українських орієнтацій, але підручник не подбав за неї. Інформації про акцію соборности невиразні, в тумані, ідея соборности не розвинена й не висвітлена історично.

В підручнику вказано, що гетьман Тетеря, намовивши полковника польського Маковського на допомогу, заманив Виговського в Корсунь і там його по зрадницьки розстріляли. У Грушевського це сталося в обозі під Ольхівцями 16. або 17. березня 1664, 40 верстов від Корсуня. Залишилася духовниця Виговського, датована 16. березня в обозі під Ольхівцями. (Арх. Ю. З. Рос., ч. 8, т. III, Київ, 1894, с. 205, „Барс. Староство", М. Грушевського). Тамже в Акт. Бар. Стар. під ч. 60 на ст. 122, заповіт Виговського і дата 16. III. 1664, в таборі під Ольхівцями. Очевидно, заповіт був зроблений там не дурно. Чому на думку Дорошенка розстріл мав відбутися в Корсуні — я не знаю. Треба було б пояснити, бо і в Грушевського, і в заповіті інакше.

Виклад про царя Петра I і гетьмана Мазепу цілком не задовольняючий, необєктивний, тенденційний. На те, що цар Петро I був зрадником Українського народу, не звернено ніякої уваги. Читач має враження, наче все лихо в тім, що Петро I був жорстоким супроти України. В дійсності він творив не менші жорстокості й супроти Московського народу. Французький історик Лєсюр описав красномовніше поведінку Петра, як ката Козацької нації, і досить було б зацитувати Лєсюра, а те, на що Д-ко звернув увагу, не є характеристичне, бо до москвинів цар відносився теж жорстоко. За те справа з виконанням договору 1654р., який цар називав трактатом, дуже характеристична, а Д-ко це поминув. Відносини ці були зрадницькі, підступні, безсовісні. Замучивши на Вкраїні масу людей і попаливши міста й села з помсти за боротьбу України проти гнету та за визволення від тиранії, від свавільства царя та потоптання прав України, Петро I був настільки нахабний, що поручив поставити собі при вїзді в Москву після Полтави тріюмфальну арку з написом „Україна" і поясненням, що він визволив її та що вона житиме й далі при своїх старих правах і вільностях! Мазепа був хитрий, еґоїст, честолюбець і теж жорстокий, але в виступі проти царя він зрадником не був, бо як гетьман, він мусів виступити за потоптані права народу. Він сам спершу топтав їх разом з царем проти народу, але покаявся.

Протиукраїнська література велика. Проф. Дорошенко брав з неї для свого підручника іноді майже дослівно. В 1920 р. кн. Волконський видав по італ., франц., англійс. і московськи книжку:

„Историческая правда и украинофильская пропаганда". Проф. М. Грушевського він залічує до „шарлатанів". Праця Волконського дійсно шарлатанська. Цю книжку перевидало скорочено Тов. „Єдинство" в Празі, яке має за ціль знищити навіть імя України. В Т-ві є й московська професура. Дорошенко черпав свою „українську" мудрість і з книжки Волконського (московською мовою). З стор. 5 він взяв собі твердження на 19 ст. свого підручника, що Україна — це означення окраїни, пограниччя, придатку до чужої держави, до Литви, Польщі, Московії... З 40 і сл. стор. він взяв твердження в свій підручник, що москалі утворилися з українських біженців на північ до фінів. А ось місце ще цікавіше. В літопису читаємо, що Русь закликали чудь, меря, весь, словіни, кривичі. Тут пояснено, що словіни — це новгородці. Ясно, що кияни не кликали Руси і участи в тім не брали. Волконський на 20 стор. пише: „По известію Кіевс. літописца, „Русью" называлось то варяжское *(скандинавское)* племя, из котораго были призваны Рюриковичи". Вставлену в дужках дописку *„скандинавское"* Волконський зробив сам від себе. Дорошенко на стор. 22 в своїй історії, не вказуючи джерела, подає від себе такий переклад з Волконського: „Русь уважає Нестор за *варяжське (скандинавське)* племя, приведене Рюриком... на заклик *самих словян*". Фальшива вставка у Волконського в дужках слова „скандинавское" від себе є й у Дорошенка, який на Волк. не покликався. Але Дорошенко ще більше перекрутив Нестора. У Нестора кликали й фіни, а у Дорошенка про фінів не згадано і сказано *„славяне"*, тільки вони. У Нестора сказано, хто саме з словян, а у Д-ка всі, се б то й кияни, поляни, українці! Це є вигідним для московського „моря", що академік Багалій в 1925 р. назвав „нищенням і попсуванням науки".

„Нарис Історії України" проф. Дорошенка ніяк не годиться на підручник. Ця книжка правдивого знання історії дати не може, вона ненаукова. Бувши видана Науковим Інститутом, як праця наукова, виховуюча і призначена, щоб бути підручником, вона через це більше пошириться і тому принесе українському суспільству більше шкоди. Автор відкинув національні початки української історії, поминув соборність і кращі історичні традиції українського народу, вложені в договір 1654 р., в дедукцію Орлика 1712 р., в вірш С. Діковича 1762 р. і т. ін. історичні памятки, а також державно правні підстави українського визвольного руху і відновлення української державности і самостійности.

Тільки основно визволившись з накинутого нам підчас нашого занепаду поняття про себе, як про якийсь до державного життя нездатний, вічно бунтуючий і вічно покривджений полу-народець, тільки усвідомивши собі ввесь розмах нашої історії, широкі державні, організаційні замисли предків наших, ми зможемо зрозуміти поодинокі діла тих предків, згідно з правдою — науково — оцінити поодинокі факти нашої минувшини.

В. Липинський: Україна на переломі, ст. 17.

Петро Ісаїв.

Католицький патріотизм і модерний націоналізм.

(З приводу книжки Д. Варнака: Кардинал Мерсіє. Книгозб. Вістника, Львів 1935.)

Сучасну людську духовість можна спровадити до двох знаменників, двох засадничих світоглядів, двох ментальностей, двох психічних наставлень і світовідчувань, що проявляються в ріжних напрямах, ділянках і площинах. Ті два світогляди називає Н. Кочубей органічним і матеріялістичним та подає ось такий їх зміст:

„Органічний світогляд восприймає всесвіт за єрархічну сукупність Богом створених — гармонійних, природних порядків і законів, що вказують людині напрямок розвитку людського достоїнства, свідомости й життя. Вільна волею розумна сила — людина в орбіті цього світогляду не є наділена преротативою Бога — сотворюванням. Вона лише призвана восприймати сенс гармонічних законів та втілювати його в свої порядки і закони льоґічні, сполучаючи так Боже — вічне з людським, тимчасовим, і гармонізуючи так свої порядки і закони льоґічні. — Все згідно з думкою Бога в вічності, суті і змісті сучасного та мір в часі.

„На чолі світобудови стає Бог — Джерело моралі.

„Перед людиною питання не „що робити", а „як робити",— якість, а не кількість. Увага людська приковується до сути і змісту явищ.

„Зусилля скеровується на вирішення проблєм, в сполучення Божого і людського.

„Ціллю стає органічний порядок, що спирається на спільну всім віру, совість, мораль і право.

„Матеріялістичний світогляд приймає всесвіт за хаос, з якого вільна волею розумна сила — людина ніби призвана творити свої, нічим необмежені вільні — композиції — льоґічні порядки і закони, що ріжно розуміють свідомість, достоїнство і саме життя.

„В центрі світобудови стає всемогутня єдиноосібна, або колєктивна людина, що диктує свою мораль, совість і норми.

„Бог в ліпшому випадку діялєктичний образ.

„Форми домінують і підпорядковують собі суть і зміст.

„Людське зусилля спрямоване на осягнення лише ріжних абсолютів і досконалих, що імпонують кількістю, а не якістю.

„Ці два лише дійсно існуючі і діючі у всесвіті світогляди ніби поділяють світ на дві антитези"* (всі підкресл. в оригіналі).

* Цитат беру зі статті Н. Кочубея: Декілька уваг з приводу статті М. Д. Добрянського, „Фашистівський корпоративізм і становий принцип В. Липинського" — в „Дзвонах" ч. 4. с. р. стр. 193/4. Ширше питання тих двох світоглядів обіцяв автор обговорити в своїй статті, що появиться в сл. ч. „Збірника Хліборобської України", ч. III. Перед тим теж розглядав ту проблєму Н. Кочубей в статті „Спроба оформлення синтези сучасного", „Дзвони", чч. 7—8 і 9. 1932. Перший ту думку видвигнув В. Липинський в своїх „Листах"...

Всі інші світогляди, посередні, зложені з органічних і матеріялістичних елементів — коли їм прийдеться остаточно себе скристалізувати й поставити точку над „і“, піти в глиб і показати своє дно — вони мусять пересунутись сюди або туди, заняти одно або друге поле, увіллятись в одно або друге русло.

Говорити про ріжницю між католицьким патріотизмом[1] і модерним націоналізмом (неонаціоналізмом), це значить в суті речі говорити про ріжницю між згаданими двома світоглядами, між тими двома психічними наставленнями. Всі поняття, життєві вартості, зусилля, засоби і засади боротьби католицького патріотизму і модерного націоналізму випливають з тих двох протилежних світоглядів. Що воно справді так, можемо переконатися на основі двох українських книжок. Одною з них є Д. Варнака: „Кардинал Мерсіє“, що недавно появилась і дала привід до цієї статті. В ній подані виїмки з пастирських листів того світлого бельгійського патріота і високого духовного, в яких він відважним розтином своєї блискучої думки розвязує згідно з католицькою наукою цілу низку проблєм, звязаних з патріотизмом. Думки того визначного католицького фільософа — неотоміста, це одна з найкращих інтерпретацій активного католицького патріотизму. Друга книжка це вже відомий „Націоналізм“ Д. Донцова, в якім автор пропагує ідеольогію модерних націоналізмів. Читаючи ті дві книжки, відразу бачимо величезну ріжницю обох ідеольогій і протилежність двох світоглядів.

Католицький патріотизм спирається всеціло на признанню одного надприродного Абсолюта і Його Волі, що всім управляє. „В дійсності немає абсолюту понад Богом — пише кардинал Мерсіє. — Лише Бог панує над всіми інтересами і всіми бажаннями“ (Д. Варнак: К. Мерсіє, стр. 25[2]). „Він є Господарем і суверенним Паном над всім“ (М. 19). „Бог залишається найвищим суддею історії“. (М. 11). Людина є вповні залежна від Творця. „Перше взаїмовідношення між сотворінням і його Творцем, це цілковита залежність першого від другого. Залежними є його природа, можливості, вчинки, твори. В кожній хвилині ця залежність відновляється, тому, що без підтримки Всемогучого те, що існує в даній хвилині, зникло би в слідуючій. Адорація, себто усвідомлення собі божественної суверенности, не має бути чимось випадковим, вона має бути постійним станом істоти, яка свідома свого походження“. (М. 19). „Хіба ми всі щось більше в руках Всемогутнього, як полева лілія, або пташка, що хитається на гилячці?“ (М. 38). — Модерні ж націоналізми такого

---

[1] Замість „католицький патріотизм“ можна б уживати „католицький націоналізм“, як це дехто рибить; одначе тому, що слово „націоналізм“ уживають звичайно тепер на означення якраз модерного націоналізму, що криє в собі багато незгідних з католицизмом засад, уживатиму (і пропоную це іншим) слова „патріотизм“ навіть, без додатку прикметника „католицький“, на окреслення націоналізму, згідного з католицьким світоглядом, націоналізму, що обмежує себе католицькими засадами.

[2] Дальше цю книжку означуватиму буквою М.

абсолюта часто не признають; рішальним абсолютом в них у людських вчинках є власне „я“, власне „хочу“, одиничне чи збірне в формі держави, нації, раси. Якщо ж Надприродного Абсолюта вони не заперечують, то проте не вважають його своїм моральним законодавцем. Не заперечуючи Його нераз в царині метафізичній, все таки відкидають Його в площині етичній. У цій точці якраз доходить до найбільших сутичок і боротьби обох ідеольогій.

Католицький патріотизм підпорядковує себе праву і справедливості, що освячені Богом, Його святим законом. „Найголовніше, щоби ви у ваших ділах підпорядкували себе Господеві“ (М. 55). „Християнин це учень Бога, що став людиною“... (М. 13). „Страх Божий це засада мудрости“ (М. 20). — В модерних же націоналізмах етика є здебільша зовсім відлучена від метафізики. Щодо того неонаціоналізм є добрим учнем новітньої фільософії. Перший крок в тім напрямі зробив батько новітньої фільософії Декарт. Сепаратизм тих двох порядків почерез сензуалізм, матеріялізм, кантизм, ідеалізм, позитивізм в постаті наукового ексклюзивізму просяк публичну опінію. Щойно з початку XX в. бачимо змагання спекулятивний і моральний порядок злучити в одну синтезу в людській свідомості (Bergson, Wilbois, Blondel, James), то проте неонаціоналізм затримав ще етичний сепаратизм. Неонаціоналістична етика жадної вищої санкції не має, а лише своє „хочу“. Найважнішим критерієм оцінки вчинків є факт, чи даний вчинок збільшує силу одиниці або загалу, та чи веде до цілі. „Правдива моральність — пише Д. Донцов, зясовуючи неонаціоналістичну ідеольогію — є в еманації суспільної енергії, в повнім виявленню сили. З точки погляду цеї моралі „зле — то є трусливе“ (Націоналізм[1], 1926, стр. 194). „Це мораль, яка все уважає за добре, що це життя робить потужнішим, а неетичним все, що ослаблює його розмах і силу... Моральними є всі прикмети, які збільшують здібність до боротьби“ (Н. 195). „Добре є все, що зміцняє силу, здібності і повноту життя species... Не маючи жадної спільної санкції опріч себе самої, не має кожна збірна мораль над собою спільних засад“ (Н. 198). Отже цілковита безсанкціональність, релятивність, утилітарність, вітальність, прагматизм — це примкети тієї етики.

Католицький патріотизм виростає з самих глибин християнської віри і міцно корениться в справді християнській душі. „Люби ближнього твого, як себе самого“ — це друга начальна і найбільша заповідь християнської віри, подібна до першої. З цієї любови ближнього слідує обовязок патріотизму, обовязок поліпшати долю найближчих ближніх, себто членів того самого народу, мешканців тієї самої землі, боронити їх від небезпек навіть своїм життям, радісно умирати „за друзі своя“ і так чинити найбільше милосердя супроти них. І тому пише кардинал Мерсіє: „Христова релігія уважає патріотизм законом; немає досконалого

[1] Дальше означуватиму цю книжку в скороченню буквою „Н“.

християнина, що не був би досконалим патріотом" (М. 24). „У світлі цеї науки (Св. Августина), що її в свою чергу повторює св. Тома з Аквіну, патріотизм набирає релігійного характеру" (М. 25). „Я проповідував Вам патріотизм, тому, що він є одною з категорій найвищої християнської чесноти — милосердя" (М. 37).

Але ближніми є не лише члени одного народу, чи мешканці одної землі; ближніми є всі люди, і їх всіх обіймає християнська любов. Тому бути патріотом не можна коштом чужого нещастя. Патріотизм мусить себе обмежити справедливістю і справедливим правом. „Жорстокість поганських звичаїв і деспотизм Цезарів зродили сей збочений світогляд, який захотів відродити сучасний мілітаризм, що держава є всесильною і що її сваволя творить право. Ні, відповідає християнська теольогія, право се мир, себто внутрішний лад нації, опертий на справедливості. Та ж право саме по собі абсолютне, лише поскільки воно є висловом відношення людей до Бога і між собою". (М. 24). „Патріотичний ідеал це публичне визнання права, застосованого до нації, національна честь" (М. 25). „Мир є можливий в ладі, а лад будується на справедливості і милосердю" (М. 52); „...нарушене право остається правом, несправедливість, що спирається на силі, залишається несправедливістю. Лад вимагає справедливости; він вимагає рівнож милосердя" (М. 53).

Справедливість і милосердє забороняє кривдити інші народи й допускатися супроти них безправя, але та сама справедливість і те саме милосердє до живучих і грядучих поколінь наказує боронити свій народ перед кривдами і нарушенням справедливого права. Коли годі приневолити іншими засобами справника кривди, щоб він привернув правопорядок, тоді слід змусити його до цього війною. Але війна мусить бути справедлива. „Війна для війни є злочином. Війна оправдана лише як необхідний засіб, щоби забезпечити мир. *„Не треба, щоби мир служив приготовкою до війни,* каже св. Августин, *воювати вільно лише для осягнення миру" (Св. Август. лист до Боніф., 189, 6)"* (М. 24/25). „Воїн, що вмирає, щоб врятувати своїх братів, щоб охоронити вогнища і вівтарі свого краю, виконує найвищу форму милосердя" (М. 26).

Такі шляхетні і величні розвязки тих проблєм дає католицький світогляд. Якжеж відмінними і як низькими є вони у неонаціоналізмі. Католицький патріотизм виростає всеціло з заповіди любови ближнього, неонаціоналізм натомість навпаки, корениться глибоко в егоїзмі, одиничному і збірному — національному. Католицький патріотизм, обмеживши себе справедливістю й законом, дає право життя й росту й іншим народам, як дітям одного Отця, модерний же націоналізм такого права не знає: для його експанзії і сили згинути мають всі, що станують йому на дорозі. Національний егоїзм постарався найти своє виправдання в новітній фільософії, спертій на теорії еволюції. Дарвіністи твердили, що життєва боротьба в звіриннім світі давала щораз то вищі роди. Слабші гинули, а залишались і розвивались сильніші й потужніші, в боротьбі безоглядні. І хоч тепер наука таку

теорію вже повалила, виказуючи, що природа змагає навпаки, до збереження своїх ґатунків та допускає еволюцію тільки в невеликих розмірах, — то проте фільософія своєчасно поробила відповідні висновки. Якщо так — завторували дарвіністам фільософи — то боротьба і на майбутнє творитиме все вищі роди. Bellum omnium contra omnes серед сучасної породи людей сплодить вищий тип — надлюдину (Ніцше); отже боротьба це ціль людського роду. А що в боротьбі втримаються і перейдуть в вищий тип лише найсильніші, то сила, і то брутальна, повинна бути ідеалом людства. З таких заложень поняття сили стає критерієм моральности, факт, чи даний вчинок робить нас сильнішими, рішає про моральність вчинку, як це я вже щодо того вище навів цитати з „Націоналізму" Д. Донцова. А що всяка боротьба і війна збільшує людську силу, то вона стає в такій ментальності не засобом, а самоціллю. „Підставою всякого поступу є розкошування перемогою для перемоги, змагання для змагання"... (Н. 172) ...„Кожна нормальна людина (і не лиш людина) відчуває в боротьбі величезну насолоду, маючи її за самоціль (підкр. моє, П. І.), що її Джек Лондон називає „радістю убійства" (Н. 171) і т. д.

Очевидно, при такім ставленні справи про справедливість, пошанування чужого права, майна й життя не може бути й мови. „Тій моралі чуже поняття справедливости" (Н. 198); ...»правдива мораль та, де „справедливости немає", якої приписи „червоніють наче пишна багряниця... від крови людей невинних"...« (Н. 195). ...„зачіпний і оборонний егоїзм не є річи вибору або „свобідної волі", лише фатальністю самого життя... Напад і оборона, афірмація свого і негація чужого... Гюйо підкреслював, що нема ріжниці між нападом і обороною" (Н. 174). „В процесі випихання — пережиття здібного значить упадок нездібного, добір сильного — значить зруйнування слабого (Н. 170) ...„апотеоз волі, що руйнує і будує світи, апотеоз чину для чину, хоч би се був огонь, землетрус, чи страшний суд, хоч би він окупався слезами і кровю міліонів" (Н. 157).

Великі ріжниці є в поглядах обох світоглядів на пристрасті. У католицькім світогляді пристрасті як імпульси до вчинків „слід підпорядковувати розсудкові, а цей волі Божій" (М.), „треба вміти панувати над собою, зберечи внутрішній спокій" (М. 62); на думку ж неонаціоналізмів пристрастям і сліпим гонам слід давати свобідний упуст, особливо ненаситечності і жадобі якнайбільшого посідання (Н. 166/8), бо вони роблять людину сильною (Н. 161/2).

Зокрема зовсім інакше вирішена в обох світоглядах справа ненависти і помсти. „Але що се значить ненавидіти? — запитує Мерсіє і там відповідає: — Це значить бажати комусь лиха задля лиха; ...щоби ближний терпів для самого терпіння, на якому воля наша з задоволенням зупинилась би. Таке душевне наставлення було би дуже негідне. Інша справа бажати завдати фізичний біль тому, хто вчинив безправя і далі стоїть при ньому, бажати цього терпіння, не як самоціли, але як засобу

в користь якоїсь вищої моральної мети; хотіти, щоби винуватий потерпів задля того, щоби се терпіння направило його душу, щоби він відмовився від свого злочину, це не значить ненавидіти його, навпаки, це значить його розумно любити... Ми наслідуємо нашого Бога: ми не бажаємо нашим ворогам, щоб їх виключили з Раю, ми хочемо, щоби вони були гідні увійти до нього... Любов справедливої відплати може допровадити до насильства і виродитися в звірство; але вона може також завинити, коли обмежить кару, на яку заслугує винуватий. Чеснота знаходиться в справедливій середині" (М. 59). „Отже не змішуйте ненависти, що є злочином, з жадобою справедливої відплати, що є чеснотою. Ненависть черпає собі надхнення з руїнницького інстинкту. Чеснота відплати одушевляється милосердям" (М. 60). „Жадоба помсти може бути добра або зла, відповідає св. Тома, може зродити чеснотливий чин або гріховний, відновідно до того, чи ціль нашого бажання помсти справедлива, чи ні. *Хотіти відплати*[1]) *за лихо з поваги до ладу і справедливости, се вчинок чеснотливий. Хотіти в такий спосіб направити моральне лихо в межах права, се значить повстати проти лиха, виконати діло ревности, вчинити добре. — Але в безладі стреміти до помсти, чи то так, щоби ся помста виходила поза межі права, або так, щоби вона в першу чергу хотіла покарати виноватого, а знищення самого лиха відсувала на другий плян, се значить чинити зле: бо в тім останнім разі ціль помсти є терпіння ближнього*" (М. 57). „Володар, який весь час уласкавлює злочинців, сам порушує тим громадську безпеку. Народи, що вибачатимуть несправедливість, не були б гідні свободи" (М. 61). — В модерних же націоналізмах ціллю ненависти і помсти не є справедливість, привернення ладу, спрямовання ворога на добрий шлях і т. д., а якраз саме терпіння і цілковите знищення противника: „... муситься відчувати ненависть до ворога, навіть коли він вам досі нічого злого не зробив... треба розтоптати єхидну, навіть коли вона несвідома, що шкодить"... (Н. 195).

Ось важніші засадничі ріжниці обох світоглядів. Тут величня єдність світлої світоглядової архітектури, яку треба оглядати від тривких широких підстав і слідити зором почерез її нави, каплиці, колюмни, склепіння — аж до верху веж, що вдивляються в небо, а патріотизм, це лиш одна блискуча золочена шляхетністю розета тієї архітектури, чудовий її детайль — архитвір, що освітлює цілу будівлю — а там приземна задимлена фабрика з хитким комином. Тут Абсолют — Всемогучий Володар, Творець всесвіту, а там абсолют — немічна людина, що в своїй гордості хоче дорівняти Богові. Тут Закон, наданий і освячений Всемогутньою Волею, там беззаконіє, подиктоване приземним немічним людським „хочу". Тут всеобіймаюча і вседвигаюча веселка любови, там їдкий дим егоїзму і хмара людських пристрастей. Тут

[1]) Д. Варнак перевів: „хотіти помсти"..., одначе думку оригіналу віддають тут українські слова: „хотіти відплати"...

брилянт справедливости, що яріє в усіх людських душах і стає угольним каменем взаємовідносин та дає право усім до життя й росту, а там брутальна сила і необмежена ненаситність, готова поглонути, лявіною розторощити все, що стане на її дорозі. Тут боротьба зі злом як засіб до справедливости й миру, там боротьба для боротьби як самоціль і т. д.

Помилковість неонаціоналістичних поглядів не важко виказати. Поставмо точку над „і“ і перенесім несанкціоновану, довільно людиною створену мораль від родів до ґатунків і підґатунків, від genus до species і subspecies, від взаїмовідносин націй, до взаїмовідносин племен, родин і одиниць або до партій, ідеольоґічних ґруп чи станів тієї самої нації. Видержання лінії і проголошення такої самої етики у взаїмовідношеннях внутрі нації означає погрузити її на довгий час у хаос взаїмної боротьби, мордів і огидних злочинів та замкнути уста судам і справедливості. Неонаціоналістичні ідеольоґи ратують ситуацію, проголошуючи подвійну мораль, іншу у міжнаціональних, а іншу у внутрнаціональних і приватних взаємовідносинах, виправдуючи її добром загалу. Одначе таке виправдання не дасться вдержати, бо напр. добро племени це також добро загалу, хоч і меншого, але ціле людство це загал ще більший як нація. Якщо в імя добра меншого загалу, яким є нація, можна би знищити куди-більший загал, яким є друга раса, кілька рас чи ціле людство, то чому ж в імя племени, роду, ґрупи чи одиниці, не можна б нищити більших від них загалів! Тут заломлюється безповоротно ціла етична фільософія неонаціоналізму. Звідкіль не підходити б до того питання, все повернемо до вродженого нам почуття справедливости, на яке зрештою часто покликуються і неонаціоналістичні провідники, але... тільки у відношенню до себе.

До яких куріозів в своїм розумуванні доходять неонаціоналістичні ідеольоґи, може свідчити таке місце в книжці Гітлєра „Mein Kampf“: „Лис є завжди лисом, гуска гускою, тигр тигром і т. д. І ріжниця може бути щонайбільше в ріжних ступнях сили, розуму, зручности, витривалости і т. д. поодиноких осібняків. Але не знайдеться ніколи лис, що по своїм внутрішнім наставленню (Gesinnung) міг би мати гуманні нахили супроти гусей, як теж нема жадного кота з приязним привязанням до мишей“ (стр. 312). Це має бути один з доказів на змагання в природньому світі до втримання чистоти раси, а в дальшій консеквенції і боротьби між ними. — Ось тут якраз похибка всіх розумувань, що покликуються на боротьбу в звіриннім світі. На повище твердження Гітлєра відповідь ясна. Що кіт не буде приятелем миші, це правда, але чи бурий кіт не буде приятелем чорного кота, або нпр. лев африканський льва азійського? Для здорової голови очевидне, що між німцем і французом заходить тільки таке відношення, як між бурим і чорним котом, а не як між котом і мишшю. Тут і сук. Перенесення засад відношення двох зовсім ріжних сотворінь (ріжних звіринних родів) на взаємовідношення членів того самого роду. В природі справді одні сотворіння

є призначені як корм для сотворінь зовсім іншого роду, як миш для кота, подібно як для поживи і потреб людини, як верха сотворінь, є призначені всі роди звірят і ростин, але ніде в природі не стрічаємо, щоби група членів якогось роду була призначена на поталу для інших членів того ж самого роду. Ніколи одні коні чи пси не живляться і не розвиваються коштом інших коней чи псів. Буває часто, що два пси інших псячих рас навіть гинуть побіч себе з голоду, але один другого не зїдає, лише чомусь дві людини інших рас мали б себе поїдати без огляду на голод, як кіт і миш. Ніколи в природі боротьба на смерть і життя не ведеться внутрі того самого роду, а тільки поміж двома звіринними родами, з яких сама природа призначила один на поталу другому. З того ясний висновок, що між людьми, приналежними до того самого людського роду, без огляду на свої припадкові прикмети, така боротьба на знищення одних другими не є природною. Людському родові призначена боротьба з звірятами і силами природи і тільки така боротьба його зміцняє, а не ослабляє. Помішання поміжродових відносин з відносинами внутрі того самого роду — ось похибки міркувань щодо необмеженої боротьби і взаїмопоїдання.

Одначе які б не були засади звіринного світу, їх переносити на людину не можна. Людина з розумом і свобідною волею це замкнений для себе вищий від звіринного світ, що має свої власні права. Про ріжність тих прав свідчить хоч би факт, що звірята, йдучи за інстинктом, все жиють тим самим життям і нічого змінити не можуть, а людина себе і свої життєві обставини завжди удосконалює і поступає вперід. Що міжродова боротьба звіринного світу не була б природною в лоні людського роду, вказує ще один факт, який неонаціоналісти не беруть під увагу. Людина має розум, що створив ґрізну т е х н і к у. Міжзвіринна боротьба ведеться, від коли звірята існують, але з тої причини жадний рід звірят не вигинув. А якщо б таку боротьбу без жадних обмежень повели бодай кілька місяців люди між собою за помічччю найновішої техніки, ґазів, невгасаємих вогнів, смертоносних промінів, бактерій смертних недуг і т. д., то, як стверджують знавці тих річей, люди згинули б з лиця землі. З людської боротьби сподівались деякі фільософи XIX в. осягнути вищий, більше життєздатний людський тип — надлюдину. Яке ж було б їх розчарування! По такій техно-війні залишились би хіба найбільші боягузи, що вміли найліпше втікати й себе укривати та подібні недобитки, себто найменш життєздатний елємент. Визнавці боротьби як самоцїли завелись би так в своїх надіях, як завелись визнавці теорії Мальтуса в економії, що не брали під увагу людської техніки. Але людей переконують не арґументи, а пережиті факти. По найближчій війні теорія боротьби, як самоцїли, збанкротує безповоротно, як збанкротувала теорія Мальтуса.

Такими неприродними є скрайні теоретичні заложення модерного націоналістичного світогляду. Одначе в практиці мо-

дерні націоналізми часто еволюціонують, зрікаються своїх теоретичних скрайностей і пересуваються щораз то більше на поле органічного світогляду, визнають католицький світогляд природнім і стараються з ним найти спільну мову, як це бачимо на італійськім фашизмі. Потягнення натомість гітлєризму були ріжні, одні заповідали пересунення в напрямі органічного, а другі, особливо останні, в напрямі матеріялістичного світогляду. В котре русло гітлєризм остаточно увіллється, покаже майбутність.

Подібні хитання і пересування бачимо і в українськім націоналізмі, який проповідує Донцов, на що могло б вказувати якраз видання книжки про Мерсіє. Нам справді приємно, що можемо спокійно поручити всім читачам книжечку Д. Варнака, видану видавництвом (книгозбірнею „Вістника"), з яким ми часто змушені полємізувати в світоглядових справах. Виданням тієї книжечки виконав Д. Донцов діло, яке давно слід було зробити католикам, коли ті проблєми стали в нас актуальними. Але тією книжкою одночасно Д. Донцов показав непроходиму безодню між своїм „Націоналізмом" і патріотизмом Мерсіє, „під родство з яким Донцов часом підшивався". — Земля і небо — ось відношення поміж обома ідеольогіями.

Одначе книжка про кардинала Мерсіє є одночасно бичем і для всіх тих католиків, що католицизмом прикривають своє безділля, квієтизм, пасивність, для тих, що на їх домах видніє традиційне „моя хата з краю", у яких двері замкнені перед всяким зусиллям і хоч би й такою „жертвою", як закуп доброї книжки. Ні! — каже до них бельгійський кардинал. — Католицизм це активність, це вияв найбільших зусиль і жертв, щоб побороти лихо і поліпшити умовини буття своїх сучасних і грядущих ближніх. Книжка про кардинала Мерсіє показала модерним націоналістам, скільки в них погубних і незгідних з християнством ідей; так, але водночас кинула вона теж грізне memento, що бездільні католики без святого вогню не є справжніми католиками.

о. Др. Г. Костельник.

Справжнє джерело атеїзму.

(Продовження; початок гл. чч. 1—7. с. р.)

13. Щойно по всьому прийшли ми до того життєвого процесу, до того чуття, котре є первісним і справжнім творцем атеїзму. Freud каже про себе, що він на собі ніколи не досвідчив „океанічного" чуття. Бувають дуже часто такі хвилі й цілі дні, коли й ми, віруючі, не зазнаємо цього почування. Тоді в нашій душі панує почування звичайности, буденности, нічогости.

Одно порівнання. Соняшне світло не тільки розяснює нам

наш земський світ, але враз і приковує нас до себе, поневолює нас. У його сильному світлі губиться світло небесних зір. Сонце своїм світлом заслонює нам таємний, безмежний світ небесних зір. З великого світа робить воно малий світ. І якщо б на землі вічно тривав день, то ми не знали би про безмежний, таємний світ небесних зір; а якщо б нам хтось говорив про нього, то ми це вважали би за неймовірну казку.

Подібно й наші звичайні життєві відносини розяснюють нам життя-буття (ми щораз краще розуміємо їх і пануємо над ними), але враз вони й приковують нас до себе, поневолюють нас, як мушля слимака. Заслонюють нам інший, глибший світ — і ми, переняті їхнім стилем, готові повірити, бодай тимчасово, що ціле життя-буття має такий самий „звичайний“ стиль.

Властиво тут річ іде не про світ, а про наше світосприймання. Наш modus звичайного світосприймання, коли ми заняті якоюсь механічною роботою, коли беремо участь у відомих нам життєвих відносинах, той modus, що так скажемо, вже задля своєї „кінетичної енергії“, коли він є через довший час у русі, пориває нашу свідомість, накидується їй так, що вона не може легко визволитися від нього. Значить, що modus звичайного світосприймання накидує нам свою перспективу на світ і своє цінування річей, як безпосередньо дане, цілком певне й єдине мірило правди. Таким способом світ маліє й плитшає перед нашою свідомістю, а значіння нашого „я“ росте й потужніє, бо воно розуміє той поменшений і упрощений світ та панує над ним.

Тут ми, що так скажемо, в „кузні“, де творяться вічні протирелігійні сумніви і де повстає атеїзм — де виростає його світ і його психіка. Найкраще буде, коли зілюструємо це на конкретному прикладі.

Сидить жінка при кужелі й пряде. Вона вже старша, свою роботу добре знає. Знає, що це пряжа, котра ліпша, котра гірша, звідкіль береться, що це коноплі чи льон, як вони ростуть, яке їх насіння. Жінка знає всю хатню обстанову, ціле своє обійстя. Пес на подвірі загавкав, сусідка прийшла. Жінка знає пса, знає сусідку. Розмовляє з нею про відомі речі. Пішла наша жінка корову напоїти — вона знає корову, знає воду, керницю. Вона в своїй праці все знає, а про те, чого не знає, навіть не думає, коли занята працею, бо нема коли і нема як. І знову сіла за кужіль та пряде. Пряла вчора, пряла передучора, від місяця пряде і завтра буде прясти.

Хто через кілька днів безупинно їхав залізницею, тому залізничі колеса лопотітимуть у голові ще й через кілька годин після їзди. І одноманітні, звичайні переживання нашої жінки накинуться на її свідомість, увязнять її, прикують до себе.

Під впливом чуття їй здаватиметься, що весь світ, і то в цілості, складається з таких річей (тут властиво треба би сказати „явищ“), які творять її звичайний досвідний світ, які вона добре, ніби наскрізь знає. Для неї смішний (не такий повинен бути)

навіть той звичай у третьому селі, що там жінки інакше вяжуть хустину на голові.

І цілий світ виходить перед її свідомістю плиткий, сам про себе нецікавий, відомий, без тайни. Бог, душа, друге життя здаватимуться нашій жінці тільки наче казка — чужі своїм стилем буття, неймовірні. Про Бога тільки думати можна, ніколи в житті змислами не спостерігаємо його. Наш звичайний світ це змисловий, а змислові перцепції найсильніші, бо самі собою накидуються нашій свідомості. І накинеться нашій жінці питання: Хто знає, чи це правда, що Бог є, що є друге життя, що є якась душа?

Звичайні відносини життя, що мають свій стиль, де виступають самі „добре відомі" нам явища, де не виступає ані Бог, ані друге життя, ані душа, як виджений, окремий обєкт, ці звичайні життєві відносини викликують у нашій душі собі питоме чуття, яке їх оправдує й абсолютизує — каже нам їхній стиль уважати за єдиний дійсний стиль життя буття. Ось так у всіх нас віруючих твориться атеїстичний світ, ми раз-у-раз беремо участь в атеїстичній перспективі на світ та в атеїстичному почуванні, і коли хочемо встоятися при релігії, то мусимо щораз перемагати цей настрій нашої душі. Отже не гріхи родять атеїзм, гріхи тільки використовують атеїзм на свою користь, як використовують усяке інше, для себе пригоже, чуття. Зі сказаного ясно виходить, що релігійне становище є вище від атеїстичного, бо релігія, як психічний процес, поміщує в собі також і ту перспективу на світ, яку принимає атеїзм, як також і те почування, що товаришить атеїзмові, але вона їх зводить у гармонію зі собою. Це вона може зробити, бо, як ми вже сказали, теїстичний світогляд має місце також для механістичних чинників, а механістичний світогляд не має місця для душі та Бога.

14. Світосприймання, яке ми назвали „звичайним", це modus практичного світосприймання, значить modus (самою природою) пристосований до практичного життя. Наше пізнання, наші поняття тут не сягають глибоко, не сягають далі, як цього потрібно для практичних цілей. Тому жінка, що ми її навели як приклад, усе знає, а коли ще чогось не знає, то хоче це пізнати тільки в стилі її пракчичного знання, не глибше. Вона ж має діяти, а діяти можна тільки тоді, коли орудуємо відомими, а не невідомими чинниками. І треба при діянні всю увагу присвятити праці, треба почуватися певним і безпечним. Отже природа зовсім доцільно діє, коли в звичайних наших відносинах, де передовсім іде про наш практичний інтерес, дає нам таке чуття, котре каже нам „абстрагувати" від усього дальшого й глибшого світу, а обмежитися на час нашої практичної праці до того „світу", що для нас відомий і звичайний. Така аккомодація нашої свідомости для нас дуже корисна „в боротьбі за існування" — анальогічна до охоронного забарвлення у звірят

(особливо до того змінного, що його природники називають мімєтизмом або мімікрі). Те чуття вмовляє в нас, що ніби поза нами й нашим, добре відомим нам „світом“, уже нема нічого (ось тому це „чуття нічогости“) — нема ніяких тайних єств і сил, котрі могли би наше уміння та наші практичні цілі ударемнити. А цим способом це „чуття нічогости“ дає нам певність себе в наших виступах, побільшує нашу свободу рухів, свідчить нам про наше панування над світом. Зрозуміла річ, що деякі одиниці завдяки вродженій або набутій склонності будуть просто розкохані в тих психічних вартостях чи приємностях, що нам їх дає охоронне „чуття нічогости“. Це кандидати на атеїстів. Ми так і бачимо, що в атеїстів ці психічні вальори стоять на першому місці: певність себе, свобода рухів, незалежність („незалежна етика“), панування нах світом. Ироній повно в людському житті. Також це не мала іронія, що атеїсти з правила є детерміністами (заперечують свободу волі), а їх світогляд саме так розбудований, щоб людина могля якнайбільше черпати зі своєї свободи волі.

Між жінками є далеко менше невіруючих, як між мужчинами. Жінки більше чутливі, отже могло би здаватися, що власне між жінками повинно би бути більше невіруючих, якщо це правда, що атеїзм виростає з чуття. Річ мається ось як: „чуття нічогости“ ніколи не буває в жінок таке глибоке та сильне, як у мужчин. Саме тому, що жінки є чутливі, себто вразливі на барвні почування, „чуття нічогости“ (що нівелює усяке глибше чуття) є противне їхній вдачі, до того їх чутливість завсіди пливка, рухлива, а „чуття нічогости“ це наче замороження всякого чуття, як нпр. чорна краска це властиво відсутність всяких красок. Жіноча вдача ані не любується так, як мужеська, у тих приємностях, що їх дає „чуття нічогости“. Жінка з природи призначена, щоби жила під проводом і охороною мужчини, тому вона не рветься так, як мужчина, ані до самостійности-незалежности, ані до певности себе, ані до панування над світом. З цього приводу містичний змисл життя в жінок не мусить так тяжко змагатися з „чуттям нічогости“, як у мужчин. Отже жінки завдяки своїй природі дійсно повинні бути більше релігійні, як мужчини.

Охоронне „чуття нічогости“ робить нашу свідомість і її поняття плиткими, невразливими на глибші тайни життя-буття. Тут нам стає ясно, звідки в соціялістів така бундючна певність себе, що вони, як каже Kautsky, почуваються в силі розвязати всяку наукову проблєму. Їх свідомість не виходить поза modus практичного світосприймання, тому їх поняття плиткі, невразливі на глибші тайни життя-буття. Коли чваняться, що розвяжуть усі проблєми, то навіть не мають поняття, як глибші проблєми стоять. Атеїстичний світогляд у суті речі завжди складається з понять, що є плодом практичного світосприймання. Значить, що атеїзм є плитшим світоглядом, як теїзм — очевидно caeteris paribus. Практичний світ, що нам його освічує й оправдує „чуття нічогости“, це в суті речі „цей світ“ по євангельській назві. „Цей

світ" не є „фізичний світ", а людський звичайний фантом, що робить людей сліпими й нечуткими на релігійні правди. Якжеж віруючі люди перемагають атеїстичний світ, що раз-у-раз формується в їхній свідомості? З одної віри не можна перейти на другу, доки не є захитане та розбите чуття, що нас вяже з нашою вірою, бо те чуття засліплює, просто гіпнотизує. Даремні були би всякі релігійні авторитети, якщо б у світі не було таких явищ, котрі потрясають нашою свідомістю, розбуджують нас із тимчасового „атеїстичного сну". Наша жінка покинула свою кужіль, вийшла вечором на двір, поглянула на зоряне небо — і пропало її „почуття нічогости". Вона не знає, чим є небесні зорі, а їх віддаль, недосяжність, краса, величність наповнюють її почуттям таємничости, непевности, своєї власної безсильности, маленькости. І ось це нове чуття каже нашій жінці шукати виходу з цього пригноблюючого, непевного положення. Її розум заінтригований, вона поставить собі питання: Хто ж це все зробив? Від кого ми, люди, залежні? І відповідь: Бог усе сотворив, ми від Бога залежні. Під впливом містичного почування відкривається зір її свідомости, вона тепер зверне свою увагу на те (на що в практичному світосприйманні не звертала уваги), що і на землі, в природі все премудро злаждене, отже Творець світу є премудрий, свідомий — значить: Бог існує.

Релігійні мотори стають у нашій душі живіші й сильніші, коли якісь надзвичайні події цілком поторощать „чуття нічогости" і в душі в повній силі віджиють почування таємности, непевности, нашої власної безсильности й маленькости, от як коли нам хтось дорогий умре, а в людей, що безпосередньо залежні від природи, коли йде буря, град, повінь...

Не є це ніяке диво, що дуже багато атеїстів навертаються перед своєю смертю. Смерть, що їм ось-ось загрожує, цілком розторощує їхнє „чуття нічогости", тому душа відразу інакше глядить на світ і життя. „Як тривога, то до Бога" — ця приповідка, основана на досвіді, настільки правдива, наскільки тривога розторощує „чуття нічогости". Тай зрозуміле тепер для нас, чому простолюддя таке ласе на всякі чуда, і чому таку велику вагу привязує до них. Чуда також розторощують „чуття нічогости" і свідчать, що життя-буття має таємний, дивний, глибший стиль, як стиль нашого „практичного світу". Нехай це будуть чуда-дива, що є вислідом незвичайних (рідких, нам невідомих) природних процесів (як комета, полярне світло, медіюмічні явища), а вони все таки сповняють свою релігійну функцію, бо розбуджують людську свідомість, щоб вона гляділа на світ з перспективи таємности. Тай треба згадати, що людська душа, завдяки свому інстинктові, потребує великого й дивного світу — потребує Бога. Навіть атеїсти мріють про великий світ — про безмежний поступ науки, про рай на землі, що його наука принесе.

Релігійні люди піддержують віру у своїй душі льогічним

і психольогічним культивуванням містичного змислу життя-буття. А атеїсти культивують у своїй душі „чуття нічогости": вони безупинно борються проти всяких льогічних рацій та проти почувань, що дискредитують і підважують „чуття нічогости". А відомо, що всяка структура душі, чим довше триває, тим вона сильніша.

Отже можуть бути й такі атеїсти, котрі й зі світу сходять ненавернені. На питання: Чому ти віриш у Бога? — була би найпростіша і найсильніша ось така відповідь: Тому, що я маю розум, а хто мені дав розум, той і сам мусить мати розум. Та простолюддя ніколи не дасть такої відповіди. Для нього це затяжке рефлєксією схоплювати те, що діється в нас, коли думаємо. Простолюддя дасть таку відповідь, котра звертатиме увагу на щось незвичайне, для людини недосяжне, бо власне це розбуджує в душі простолюддя релігійну свідомість. І так скаже простолюддя, найрадше у формі питання: А хто ж дає дощ з неба? Хто кидає громи? Хто каже сонцю світити? Хто править небесними зорями?

І перші фільософи давали анальогічні відповіді. Автор біблійної книги про Йова під кінець книги (гл. 36—41) хоче виказати, що все на світі від Бога. „Зажди ще трохи", пише, а покажу тобі; бо ще маю, що хотів би я сказати таке, що промовляє за Богом" (36, 2).

„Ось Бог є великий, пізнати Його не можемо, ані число його років не може бути досягнене" (36, 26). І вичисляє автор явища, що свідчать про Бога: дощ, хмари, гук громів, світло лискавиць, сніг, лід (на полудні ще незвичайні явища), небо, подібне до дзеркала, „основа" землі, зорі небесні, „морські джерела", град, повінь, роса, порядок на небі, рух неба.

Дивна річ, що цей автор звернув увагу також на людський розум: „Хто ж зложив мудрість у людській внутрішності? і хто дав розумові бистроту?" (38, 36). Видно, що він мусів багато передумувати на цю тему. А далі вичисляє твори на землі: льва, крука, дикі кози, дикого осла, носорожця, паву, бузька і струся, коня, яструба, орла, слоня (що пє воду з Йордану) і морського кита, якому дуже дивується і найширше описує його, одначе тільки з оповідання знає його, тому опис виходить казковий.

На основі тих доказів на існування Бога автор каже: „Поглянь же на кожного гордого і усмири його, та зітри непобожних на місці їх" (49, 7).

Стоїк Клєант, як свідчить Ціцерон [1]), наводив чотири аргументи на існування Бога: quattuor de causis dixit in animis hominum informatas esse deorum notiones". Як перший аргумент наводив Клєант прочуття чи відгадування (praesensio) майбутніх річей; другий аргумент: великі добра, що нам їх спричинюють поміркованість неба і плодючість землі; третій аргумент: громи, бурі, що наганяють страх на людей, сніг, град, спустошення,

---

[1]) De natura deorum, c. 5.

зараза, трясення землі, камінний і наче кровавий дощ, несподіване розпукнення землі, неприродні людські й звіринні потвори, небесні явища, комети; четвертий — найсильніший — доказ: правильність руху й поворотів неба, сонця, місяця і зір, відріжненість і ріжнородність, краса і лад тих усіх небесних явищ. — „Уже сам погляд на ті всі явища каже, що вони не є припадкові" (Ціцерон). Все те явища, що своєю незвичайністю розбуджують душу з її „чуття нічогости". Безпосередньо численні з них мають тільки психольогічну вартість для релігійного аспекту на світ; але мудро каже Аристотель:

„Для нас найперше те є проглядне й ясне, що (в дійсності) є більше поплутане; а потім для тих, що це ділять, стають ясними елєменти та принципи" [1]).

15. Шановний читач уже й сам буде догадуватися, яким способом новочасна наука пособляє атеїзмові. Вона **р о з б у д о в у є, п о ш и р ю є с в і т н а ш о г о п р а к т и ч н о г о с в і т о с п р и й м а н н я**, євангельський „цей світ", **т а у т в е р д ж у є „ч у т т я н і ч о г о с т и"**.

Атеїзм неминуче не мусить основуватися на матеріялистичному світогляді. Schopenhauer був між фільософами найкрикливішим атеїстом, а не був матеріялістом. Ані Spinoza не є матеріялістом чистого типу. Ми бачили, що є „conditio, sine qua non" для атеїзму — „чуття нічогости". А що всяке чудо й диво ломить це чуття, **т о м у а т е ї с т и й н а в і т ь р а ц і о н а л і с т и, й д у ч и з а с в о ї м „ч у т т я м н і ч о г о с т и" і б о р о н я ч и й о г о, м а ю т ь п р о с т о в і д р а з у д о в с я к и х ч у д е с**. Séailles повинен був сказати, що **ч у т т я** або **м е н т а л ь н і с т ь** атеїстів відкидає чуда (він сказав „совість").

Та не можна не бачити, що найпопулярнішим, найвиразнішим, найсильнішим і найбільше послідовним атеїстичним світоглядом є матеріялізм.

Механістичний, матеріялістичний світогляд і є в найбільшій згоді з „чуттям нічогости". Усі новочасні природничі науки з виїмком останніх літ стояли здебільша на матеріялістичному становищі. Тим не хочемо сказати, наче б природничі науки принципіяльно і формально заперечували Бога та душу, **а л е в о н и д о с л і д ж у в а л и с в о ї п р е д м е т и п о л і н і я х м а т е р і ї, і д у ч и з а м а т е р і я л і с т и ч н и м и п о н я т т я м и - к о н ц е п ц і я м и, і в і д к р и в а л и т а р о з б у д о в у в а л и м а т е р і я л ь н и й с в і т**. Фізика, хемія, астрономія, медицина... Навіть біольогія, а то й психольогія, намагалися пояснити життя без „життя", душу без „душі", доцільність у природі без „доцільности" — значить без відклику на Бога.

І розвязали багато загадок, **п о ш и р и л и м а т е р і я л ь н и й с в і т д о б е з к о н е ч н о с т и** в напрямі до maximum (астрономічні відкриття) і в напрямі до minimum (атом, електрони, клітини, складники клітини). Давна грецька наука була здебільша

---

[1]) Metaph. l. IV, c. 4.

фільософічна й гуманістична, а не природнича. Її розвинула людська думка без експериментів, без інструментів, без фізикальних та хемічних ляборaторій. Вона не розбудовувала матеріяльного світа, „materia coelestis“ (небесна матерія), як щось зовсім відмінне і досконаліше від земської матерії, находила широке признання. Значить, що старинна грецька наука не утверджувала „чуття нічогости“, а тим пояснюється, чому між давними греками було так мало здецидованих атеїстів.

Зовсім інакше в нових часах. Пригляньмося тут на цьому місці аргументам, що їх наводив старинний Клєант на існування Бога. Всі їх, крім першого з черги, новочасні природничі науки „здемаскували“, розоружили, бо відкрили залежність тих явищ від загальних фізикальних законів. Для старинної людини, як і для нинішнього простолюддя, доступ до Бога був дуже легкий, Бог був дуже „близько“. В її уяві громи з неба безпосередньо кидав Бог, Бог безпосередньо посилав заразу, спричинював землетрясення, посилав камінний чи „кровавий“ дощ, дивні комети, Бог обертав небесними сферами... І коли тільки старинна людина кинула оком на небо, то „ось там“, на небі, ніби вже бачила Бога. Але новочасні науки відкрили, що заразу безпосередно спричинюють невидні бактерії, галапасні організми, що підлягають законам родження, відживлювання, розмножування й гинення; відкрили, що дощ, сніг, буря, камінний та „кровавий“ дощ, землетрясення і т. ін. залежні від фізикальних законів; рухи небесних тіл, появи комет залежні від ґравітаційних законів; краса неба переважно тільки привидна: голуба небесна півкуля взагалі не існує, зорі (сонця) це жахливий огонь, планети світять відбитим соняшним світлом, уклад зір, як їх ми бачимо, також тільки привидний, бо наші очі не схоплюють тих міліярдів зір, що є в дійсності...

Так упали наймаркантніші докази старинних фільософів на існування Бога. Природничі науки не відкрили Бога там, де його давні люди сподівалися, а відкрили безмежний фізичний, матеріяльний світ, у якому володіють загальні, непохитні, вічні закони.

Ось тут пригадуються нам тріюмфальні слова професорів Séailles-а і Jodl-а про те, що ніби „престол Найвищий захитаний“, що „доґми вже не погоджуються з поняттями, які маємо про всесвіт та його закони“.

Мусимо бути щирі й мусимо признати, що в давнині тяжко було бути атеїстом, а нині легко. Цю зміну спричинили новочасні природничі науки. Тут находимо третій і найважніший момент, задля котрого атеїсти свою атеїстичну віру завсіди називають „науковою“, „науковим світоглядом“.

(Докінчення буде).

Др. М. Гнатишак.

Цар Соловей.

З історії українського словянофільства й символіки.

(Докінчення).

Переходимо до ідеольогії поеми. Як відомо, словянофільська ідея, котра вже і в давніших віках тут і там, як ось у творах Кріжаніча в 17 стол., починала проблискувати — вповні розвинулася щойно під впливом німецької ідеалістичної фільософії, Гердерових історіософічних ідей, а головно: національного відродження словянських народів. Дослідник Кирило Методіївського брацтва М. Возняк пише, що словянофільство „було природним вислідом національного відродження словянських племен на прикінці 18. в. Його джерелом був глибокий національний інстинкт і змагання вибороти народню й політичну волю. Перших засобів доставили йому національна традиція й визвольні ідеї европейської освіти, яка безпосередно надхнула багатьох діячів словянського відродження з кінця 18. в. А ціллю всесловянської ідеї було визволення цілих племен, що ледви животіли під усяким фізичним і моральним гнетом... Шляхом до цього мала бути національно-освітня солідарність, на яку вказували племінні й історичні звязки.“

Таке сформулування найближче підходить до первісної словянофільської ідеї, яка знайшла свій вислів передовсім у словацького поета й ученого Івана Коляря. Він дав у своїй величезній збірці сонетів п. з. „Slávy dcera“ поетичне, а в творі „O literarnej vzájemnosti“ ідеольоґічне обоснування цієї їдеї — обмежуючи її декуди, з тактичних оглядів, до виключно культурних інтересів.

Основна ідея Колярової „Дочки Слави“, як вказує м. ін. Якубец у праці „Jan Kollár“, — це ідея згоди, солідарности всіх словян супроти зовнішного ворога, який тут уосіблений у німцях. Ця ідея згоди бренить у Коляря на кожному кроці, ось напр. таке типове місце з „Дочки Слави“:

Zřidte obec, jedním jménem zvanou,
Pernou, at ji cizí holomci,
Svornou, at ji vlastní lakomci
Nezbourají novou zase ránou.

При цьому Коляр усе таки вповні свідомий, що поодинокі культурні словянські народи не зрезиґнують зі своєї національної

самостійности, — і признає їм це право, — як це підкреслив м. ін. Др. І. Брик у праці про Шевченкову поему „Іван Гус", та проф. Якубец у згадуваній розвідці.

Для нас тут ще важне, що ідеї Коляра були найпопулярнішою формуляцією словянофільства, та що його „Slávy dcera", як каже Пипін, започаткувала цілий ряд поетичних творів на всесловянські теми у ріжних народів. Праця Коляра про словянську взаїмність була Руданському легко доступна вже хоч би тому, що в 1838. і 1840. рр. вийшли аж два її переклади в популярних російських журналах. Зрештою з інших фактів знаємо, що Руданський розумів і словацьку й чеську мову.

Ідеї Коляра та інших чехословацьких словянофілів, які на перше місце ставили гердерівський ідеал гуманности та будували взаїмність на рівному праві для всіх, — у інших словянських народів змодифікувалися, переважно в тому напрямку, що долучилися до них месіяністичні думки, які дозволяли кожному свій власний нарід класти на упривілеєному місці. Такий характер має польський месіянізм з Товіянським, Міцкевичем, Круліковським, — а у всій своїй силі проявився національний егоїзм у тій формі московського словянофільства, яку репрезентували Данилевський, Погодін, Катков і ін. Лише українські словянофіли зуміли бодай до деякої міри погодити месіяністичну ідею з принципом повної рівноправности всіх словянських народів. Вони вірили, що, як сказано в „Жизні Куліша", — „дух українського люду більш, ніж який інший, здоліє словянський мир у одно живе тіло стулити". Вони мріяли, що столицею всесловянської федерації вільних народів буде український Київ, що „камінь, яким погордили будівничі, стане в основі будівлі". Але при цьому вони з великим натиском підкреслювали вільний розвиток кожного народу, як основу співжиття союзу словянських держав.

Українське словянофільство найвиразніше виявилося в ідеольогії Кирило-Методіївського Братства. Суть цієї ідеольогії оформлена коротко в „Уставі Словянського Товариства св. Кирила і Методія". Головна його ідея — це зєдинення словянських народів; а дальші засади м. ін. такі:

При зєднанні кожне словянське племя повинно мати свою самостійність. Кожне племя повинно мати народній уряд і зберігати повну рівність горожан щодо їх походження, християнських віроісповідань і становища. Уряд, законодавство, право власности й освіта в усіх словян повинні основуватися на християнській релігії. При такій рівності освіта й чиста моральність повинні служити умовою участи в уряді. Повинен існувати спільний словянський конгрес із представників усіх племен.

Українське організоване словянофільство в 1847. році обірвалося, з викриттям Братства. Але в інших формах, а також у других народів, воно жило ще далі. Та прийшов 1848. рік. Словянські народи підчас політичної акції показалися розєднаними і слабими.

Словянофільські ідеї почали поволі забуватися. Лише в Росії

далі вегетували ,вродившися в теорію, яка не має нічого спільного з ідеалами перших словянофілів. Але саме це московське словянофільство цвило в часах, коли Руданський писав „Царя Соловея“ — і воно могло причинитися до розбудження словянських інтересів у нашого поета — хоч ідеольогія поеми діяметрально протилежна.

Головна принука до словянофільства Руданського містилася в культурно-суспільній атмосфері Петербурга 50-их років. Давні діячі української літератури Куліш, Костомарів, Шевченко, осіли в Петербурзі, і разом з молодшим поколінням письменників, до якого належав і Руданський, почали інтензивно працювати. Перебуваючи в роках 1855—1861 в Петербурзі, Руданський мусів стрічатися зі старими діячами, а головно з Костомаровом, котрий пізніше, у 1870. році, навіть гостював у Руданського в Ялті. А про Костомарова знаємо, що він у 40-их роках був головним організатором й ідеольогом Кирило-Методіївського Брацтва. Крім того дуже могли тут заважити теж ті поеми Шевченка, в яких словянофільство знайшло свій відгомін.

*

Словянофільська ідеольогія поеми „Цар Соловей“ є ось яка:

Чехи, поляки, москалі й українці походять з одної словянської сімї. Для чехів характеристична лагідність вдачі і нахил до музики. Легкодушність, а при цьому теж естетичні нахили, — це характеристика українців. У поляків на перший плян виступає лицарська поведінка, інтелєктуальні заінтересування і гордовитість. Одинокі москалі змальовані в неґативних, дуже чорних красках. Навіть іменем, яке їм дав автор — Причепа — він неначе хоче зазначити, що вони не вповні належать до словянської сімї. Словянські народи повинні жити між собою у згоді, але кожний з них повинен заховати свою повну самостійність. Мати приказує дочці Україні, щоби вона не бажала чужого майна, але і свого щоби нікому не віддавала. Знову ж цар Соловей дає дітям заповіт, щоби вони жили „кожне в своїй силі“, тільки щоби „кохалися“ і щоби всі четверо збиралися на спільні наради.

Центральна ідея поеми нагадує ідеольоґію Кирило-Методіївського Брацтва. Основні тези — а саме самостійність кожного словянського народу, федерація і всесловянський конгрес — оформлені тут у поетичному скороченні. І в цій саме формі міг Руданський одержати ті ідеї лише від бувших Кирило-Методіївських братчиків — хоч обширною ідеольоґічною базою для них були твори чеських словянофілів, особливо Коляра.

На начитаність Руданського у творах діячів чеського словянофільства вказує теж симпатія, з якою змальований чеський нарід. Його характеристика відразу насуває на думку крилате слово про „národ holubičí“, знане зі 140. сонету „Slávy dcery“. Пастушок — це одинока особа з цілої словянської родини, якій нічого не можна закинути. Його одного цар Соловей на своєму суді хвалить. Він навіть ворога німця наділяє майном, — а при-

знаючи страшні кривди, які діялися Україні й Польщі від Московщини, все таки не дозволяє строго карати московського брата. Ця риса характеру виідеалізуваних чехів вказує на ідею християнської любови ближнього, таку важну в ідеольогії Кирило-Методіївського Брацтва, — а також на Колярів ідеал гуманности, оформлений у „Дочці Слави“ між іншим ось як:

> Děj ten smutný s jeho časy zlými
> Má nám sloužiti jen k silnému
> Podnětu, ne k pomstě nad jinými.

До поляків відноситься автор незле, — хоч приписує їм теж національний еґоїзм. Мимо того, остаточну розвязку поеми приносить спільна побіда військ Злотокрилої й Мисливого над Причепою. І це є відгомін живої пропаґанди, яку розводили поляки на Україні перед повстаннями, послуговуючися дуже подібними арґументами.

Зате зовсім інше відношення автора до московського народу; тут він дуже сильно відхиляється від ідей як чеського, так і Кирило-Методіївського словянофільства. До Московщини ставиться автор з явною ворожістю — і лише словянофільська теорія каже йому вкінці таки змилосердитися над Причепою. Тут Руданський найближче підійшов до польської форми словянофільства. Як відомо, теорія польського месіянізму спирається на думці, що словянський світ, так само як і всесвіт, має дві сторони. Ясна його сторона — це ідея всесловянського брацтва, любови ближнього, християнства, Польщі як месії народів. Темна, деструктивна сторона — це московський царський деспотизм, для якого Міцкевич у своїх творах, ось хоч би у „Дзядах“, не жалував чорних красок. Це охоплення сути польського месіянізму, усвідомлене вже Пипіном у його „Історії словянських літератур“, — є взором, на якому побудована техніка чорно-білого малювання характерів у поемі „Цар Соловей“. Це тим більше правдоподібне, що в поемі знаходимо й інші сліди начитання автора в творах Міцкевича, та що Руданський взагалі добре знав польську мову, літературу й культуру.

Дивно виглядає факт, що зі своєї системи словянського світа Руданський зовсім виеліміновує південнословянські народи. Є це виключене, щоби він це зробив з несвідомости — бо ж був очитаний і знав ідеольоґію Кирило-Методіївського Брацтва, де південні словяни грають свою ролю. Отже причини треба шукати де інде. І тут підходимо до другої головної ідеї твору. Руданського, як українця, найбільше цікавила не справа загальнословянська, але проблєма відношення України до двох сусідніх словянських народів, польського і московського. На це вказує ціла фабула, зосереджена при історії України, Польщі й Московщини. І лише щоби вдержати цілість твору як словянофільської концепції, впроваджує поет теж виідеалізовану персоніфікацію чехів, як творців словянофільської ідеї. Тимчасом південні словяни залишилися зовсім поза кругом заінтересувань

автора. В цій національно-українській ідеї, яка декуди навіть здобуває першенство над словянофільським задумом поета, відбивається дальше джерело надхніння, а саме поеми Шевченка, у яких словянофільство грає також неначе підрядну ролю, а вся увага спрямована головно на Україну, її долю та щастя.

*

Отже на прикінці приходиться ствердити, що в поемі „Цар Соловей“ знайшли оригінальний вислів дві основні ідеї, а саме словянофільська та національно-українська. Головними джерелами, які помогли Руданському усвідомити собі цю на загал зовсім самостійну концепцію словянофільства, були ідеольогія Кирило-Методіївського Братства і твори Шевченка. Крім того дуже важну ролю відіграло словянофільство в Колярівському оформленні, а також польська ідея месіянізну. На цілості лежить знамя далеко вже модернішого, ніж первісне словянофільство, повного національного освідомлення — а ріжниться ця найпізніша українська концепція словянофільства від попередніх також своїм легким, майже жартівливим способом оформлення, таким протилежним до патосу Коляра, або до біблійного стилю „Книг Битія українського народу“. Нові часи, що вже дуже критично ставилися до старих теорій словянофільства, проявляються і тут — коли не в суті, то бодай у подробицях.

Поема є доказом, що в 1857. році, 10 літ після розгрому Кирило-Методіївського Братства, ідеї цього товариства все ще на Україні жили та виявляли свій могутній вплив. І хто знає, чи ті ідеї не були б ще більше виявили живучости, коли б словянофільська поема Руданського була в свій час вийшла друком.

Рецензії.

Улас Самчук: **Війна і революція**. II. частина „Волині“ Львів 1935. Бібліотека „Дзвонів“ ч. 10. Стр. 271 + 1 нпґ., вел. 8⁰. Ціна 4·50 зл.

Ще минулого року в 8—9 ч. „Дзвонів“ (стор. 408—411) подав я читачам рецензію на першу частину „Волині“, великого роману хроніки Уласа Самчука. Подібно як іншим рецензентам, годі мені було якнайкраще не висловитися про цей Самчуковий твір. І нетерпляче ждав я другої частини роману, цікавий, чи талант Самчука дасть собі в ній раду з іще більшими труднощами, бо описами таких складних річей, як війна та революція.

Щодо того мав я деякі сумніви, бо в міжчасі вийшли „Марія“ і „Гори говорять“, два твори Самчука, в яких він — так би мовити, в деяких місцях завів наші надії.

І ось передімною — у виїмково гарній обгортці М. Бутовича — виринула друга частина „Волині“. Частина друга по дусі, бо властиво змістово є окремою цілістю і можна б її як таку обговорювати. А друга вона по дусі й таланті, бо вони оба такі ж дужі в тій другій частині, що й у першій і справді виправдують надії, покладані на Самчука.

Що і в першій частині „Волині“, то і тут маємо дві головні постаті Володька й його батька Матвія. Матвій уже на новій оселі, перебув першу нехіть і ворожнечу давніх жителів-угорщан. Ще Володько з товаришами зводить боротьбу за пасовисько з угорщанськими хлопцями; та звільна все

заспокоюється. Матвій вростає в новий ґрунт, починає закорінюватися на нових оселях. Має вже свою худобу, коней. І тоді — приходить війна.

В другій частині „Волині“ описується війну й революцію — оту „зміну вісьмох влад“, як вичислює Володько. Тут Самчук мав справді широке поле доказати, що його талант не заломився, а встоявся й може навіть росте. Свій талант Самчук не розміняв на дрібну монету, не дав лише „другої частини“, а самостійний великий твір. З дати при кінці книжки довідуємося, що над „Війною й революцією“ автор працював шість літ — від 1929 до 1935 року (в Празі). Вислід тої праці можемо сміло назвати епопеєю волинського села. Та чи лише волинського? Це епопея не якогось одного закутка, але епопея цілої України. Скрізь те саме село, і скрізь той самий закон землі. І навіть скрізь, по цілій Україні з-під російської займанщини, та сама несвідомість, той сам дух „тутейших“.

„Звідки я мав знати, що син мій має за Україну встати? Га? Що я Бог, чи пророк? Правильно! Ми ось бунтуємо! Може там і є якась власть, що добре думає, а хто її в нас бачив, чи знав? Чому ніхто не покажеться, не скаже: народе, чорте, бісе, чи як там!. Так і так. Ми от, мовляв, задумали царя й Росію збурити, а на їх місце Україну встановити. А після розкажи честь- честю про ту саму Україну. Кожний, і такий сякий, мусить знати, за що воювать має. А не отак на галай-балай... Україна! Україна! А яка Україна, що за Україна, звідки Україна!?“ (Стор. 180). Так говорить дядько Єлисей, один із персонажів роману. Загалом „Волинь“ — роман реалістичний у кращому розумінні того слова. Немає тут ніякої насильно переведеної тенденції, а випливає вона з самої акції. В її основі лежать дві великі ідеї: сила землі, любов до неї, інстинкт осілости — це одна ідя, а любов до батька — друга. Мимоволі згадуємо Глєба Успєнського і традиційну в українськім письменстві „владу землі“, то знов Франсуа Моріяка й його містерію родини. Та ті ремінісценції при ближчім розгляді „Волині“ зникають: залишається ориґінальний Самчук, без „впливольоґії“.

„Солодко і радісно чути Володькові розумування батька. Може вони і не такі, як треба, але вони все таки правдиві. В них нема фальшу. І головне, він дійшов до цього сам. Ніякі книги, ніякі вчителі, чи ораторі. Боже мій! Скільки в цій людині розумного, доброго, справедливого. Яка непереможна воля жити“. (Стор. 159—160).

З тої природної доброї душі Матвія, доповненої „владою землі“, виходить і велика його сила. Сила, що каже йому всупереч усім наказам не кидати землі. (стор. 70—71).

„Сам Матвій здивувався, де взялися в нього ця впертість і ці слова. Це не розум, не розвага. Це його Бог, що з його істоти в час Страшного Суду говорив словами правди і мудрости. Він випростався й очі йому засвітилися, ніби в людини, що випила чогось пянючого...“ (ст. 71).

„Матвій ступає в поле. Йде стернею між півкопами. Став і глянув на захід. О, ні! Ні. Коли ти хоч вже конечне, щоб я покинув цей шматок землі, то зроби так, щоб провалився він і на його місці повстало море. Хай хвилі гуляють тут, ніж ворожий чобіт, що топтатиме цю скибу, де кожна грудка напоєна моєю кровю.

„Півсотня років стелиться поза мною і я згадаю кожний день, як згадую болючий зуб кожну секунду. О, це вже ні! Підходь арміє — сто тисяч, я стану проти і хай сто тисяч куль бє в мої груди. А місця цього я не дам! Я завоював його! Я, Матвій Довбенко!

„Лицем до заходу звернувся, кинув зір з-під насупленого чола. Постать мимохіть вирівнювалась і долоня корчилася у жилавий пястук.

— Йди, вороже! Ходи за власним кінцем, стань на цю гарячу ниву, яка спече тебе і зотлить твої кості. Ні одної скиби ворогові. Ні одної груди своєї землі. Геть!“ (стр. 20) „Матвій іде полем і, здається, це ступає местник, кара“. (стр. 56).

Це сила, що каже йому неґативно відноситися до анархістичної „дерманської республики“. Сила, що є навіть спеціяльним своєрідним доказом існування Бога для Володька, котрий своїм шіснадцятилітнім розумом пробує „не вірити“: він цілою істотою відчуває Божу приявність

і за свою віру не боїться. З тієї самої любови до землі випливає й Матвієва посвята своїх синів батьківщині.

„Від них поженуть здорові паростки на всі боки. Ось їх три сини. Ти, сказав голос Матвія — вояк. Ти вчений. Ти мій спадкоємець — плугатор. Тримайтесь усі цупко чорної скиби землі, на котрій перше вздріли сонця промінь. Борітесь за неї мечем, пером, плугом, гризіться за неї зубами... Дайте працю їй велику" (стор. 206).

Вірний свойому реалістичному принципові, автор передає може надто часто „сильне" закінчення дядьківської мови й навіть деколи деякі тривіялізми чи тривіяльні звороти (прим. стор. 23, 49, 52, 87).

Малює автор у повісті й більшовиків. Схоплення сути більшовизму як суспільного руху (іншими сторонами більшовизму автор не займається) досить добре. Можна їх означити двома словами: кочовики й грабіжники. Налітають як фурія й нищать усе, забнрають потрібне їм без усяких скрупулів. Якщо хтось думав би їм спротивитися, на це в них постійно одна й та сама відповідь: наґан. Володькові на їх вид нагадуються татари, що колись нищили Україну.

Щоб коротко схарактеризувати „Війну й революцію", треба би сказати, що це епопея нашого села. Порівнання до Реймонтових „Мужиків", що насувається по анальоґії, властиво мало відповідне. В Реймонта маємо картини селянського життя, писані зі становища етноґрафа й натураліста. В „Війні і революції" інакше: тут маємо не роботу етноґрафа, але самого сина села, що через малюнок життя села підносить до національної епопеї. Тло в романі Самчука не зродилося з бажання шукати екзотичний терен для змалювання психольоґії пів-інтеліґентських героїв (як у Реймонта). Воно виросло з самого життя автора як сина села й є етапом до піднесення всенаціонального ідеалу, а не інтеліґентських еґотизмів. Тому — повторяємо — це не якась там собі реалістична повість на тлі села, а справжня епопея. Самчук реаліст у тому значінні, що приступає до опису пережитого, а не вигаданого. І тому з його писань бє дужа, потужна й переконуюча струя — правди. Тому „Війна і революція" має теж велике виховне значіння. Читаючи той твір, ми прямо немов відчуваємо, як наш дух росте, потужніє і твердне, переживаючи глибоко враз з героями всі описані події. Це якраз прикмета кожного літературного твору — твору з тим вічним елементом, для всіх часів і всіх століть.

Цілий великий том „Війни і революції" (271 ст. в. 8°) читаємо з неслабнучим зацікавленням і годі нам від нього відірватись. Самчукові по 215 сторінках першого тому стає цікавого матеріялу й надальше; це вказує, що автор правдивий епік, а не лірик зза мальованої заслони. Самчук у другій частині роману поглиблює опис життя Володька — героя роману. При кінці акції другого тому Володько має вже шіснадцять літ, багато вчився, читав іще більше й навіть зачав любитися з усіми конечними властивостями такої „зеленої" любови: говоренням дурниць, писанням листа до „коханої" Наталки й т. п. Та все таки Володько вже не дитина, як у першому томі. Він цілком інакше розуміє світ, починаючи від свого батька й кінчаючи на суспільних рухах і навіть на відношенні до релігії. Володько начитався дурних більшовицьких брошур і стає „брошурковим" атеїстом. Мати помічає, що він сторонить від церкви, а він і сам признається до свого невірства перед якимсь стрічним більшовиком. Але його атеїзм (властиво треба би писати це слово в лапках: „атеїзм") ніколи не доходить до якоїсь сильної крізи; саме помічування життя доводить його до думки про першу причину, а це веде таки до Бога. Ніяких поважних сумнівів у нього нема; він просто „на квіток повірив москалеві", як казав Шевченко. Натомість цілий тон роману, цілий хід життя Володька — якщо так можна висловитися — кричить про Бога.

Крім цих загальних вартостей Самчук видержує і в деталях. „Під урвищем скеля роздявилась і з її пащеки виріс коронатий дуб — розтятий громом на дві половини. Звідсіль і озеро видно. Впало з небес і розбилось на кілька куснів великанське дзеркало, а соняшні проміні водоспадом зливають схили з житом і маком польовим та волошками синіми" (стор. 5).

Цей опис природи взятий з самого початку, тому й неодинокий. Має

він очевидно товаришів і з інших ділянок формального мистецтва у „Волині". Такий прим. знаменитий іронічний опис діяльности „уряду дерманської республики": „Другий день — день виступу. Сурма скликає усіх громадян на майдан під манастир. Армія у зборі. В саду закопані казани, в яких вариться обід. Нагода хотіла, щоб у той час мизицький жидок Янкель купив пару ялівок і вів їх попри табор революційних сил. Варта затримала Янкеля та повідомила про це уряд республики. Той не завагався виявити цілу велич своєї влади. Іменем революційного командування обидві Янкелеві ялівки беззастережно мандрують у казани армії, а Янкель дістає „талон" з печатями і підписами до скарбу будучої великої республики" (стор. 178).

Знаменитий малюнок москаля, що розбив сокирою дзеркало й „стоїть гордо ніби переможець великий" (стор. 65), або опис панахиди по поляглих (стор. 19). Так само мова роману Самчука ядерна, речення короткі, без тяжкого накопичення побічних речень.

Збираючи запримічене, бачимо, що Самчук у своїм новім романі оправдав надії, покладані на нього після появи першого тому „Волині". З його нового твору видно й дальше „пристрасну величну красу". Має вийти ще третя частина роману п. н. „Батько й син". Судячи по двох перших частинах, сподіємося, що письменник попрацює й над нею не менше солідно, як над двома першими, й так дасть гарну, справді завершену цілість своїй наскрізь ориґінальній і величній трильоґії.

С. Лишкевич.

Юрій Липа: **Бій за українську літературу**. Вид. „Народній Стяг", 1935. Стор. 151. в. 8⁰.

Не для реклями (бо до цього не маю ніякої причини), а для ствердження правди сміло кажу: це небуденна книжка! І своїм змістом, і напрямом, і динамікою. На її зміст складається окремих 18 статтей, що взаїмно доповнюють себе, і вступне слово. Книжка написана барвним, динамічним, місцями афоризмовим стилем, що виступає вже в заголовках окремих статтей, як напр. „Центаври й каварня", „Сайгор і пудель", „Campus martius", „Селянський король" (Шевченко) і ін. Хто читав роман того самого автора „Козаки в Московії", той знайде в „Бою за українську літературу" ту саму душу, глибоко вражливу, а однак із зорґанізованим почуванням (висловлюємося терміном самого автора), освічену й незвичайно „начитану", а проте самостійну в думанні, безкомпромісово закохану в українському „расизмі", з даром соковитої ельоквенції — тільки, що там автор оповідає, а тут повчає й критикує.

Сталося (на щастя!) так, що небавом по книжці М. Рудницького „Між ідеєю і формою" появилася книжка Ю. Липи „Бій за українську літературу". Я всунув фразу „на щастя", бо ці дві книжки говорять про один предмет, чи краще сказати мають одну ціль: визначити місію літератури (гарного письменства) — а вони відносяться до себе як справжні контрасти, критикують і осуджують себе взаїмно, а для читацької публики це така користь, як коли на суді чуємо промови pro i contra. Вже самі заголовки книжок обидвох авторів характеризують їх відмінні становища й напрями. М. Рудницький стоїть на становищі фільософічної абстракції й шукає аналізи справжнього, до кінця передестильованого „естетизму" (art pour l'art). А Ю. Липа стоїть на становищі повного життя. Тому його слово сильніше й куди правдивіше — його зір охоплює більший горизонт. Авжеж життя завжди мудріше, ніж теорії про нього. Не можна не згодитися з автором, коли пише: „Шукання поезії в чистому стані — це нищення її. Тенденції до надмірної риґористичности в письменстві, бажання ізолювати його від усього неістотного — це небезпека самогубства" (стор. 139). На цій основі автор каже про „каварняних письменників", що „вони загубили зміст культури і стратили відчування письменства, як сили, що дисциплінує" (139). Наш автор веде бій проти всіх, що грішать анархією в літературі, що викривлюють природну структуру душі, що репрезентують зубожіння душі, що

зраджують свій расовий, у нас наш український характер душі. Я радше затитулував би його книжку „Бій за здорову душу в українській літературі“ (бо титул „Бій за українську літературу“ не каже ясно, проти кого чи проти чого книжка вимірена: чи може проти москвофілів та москалів, чи проти всього в українській літературі, що нищить здорову й повну українську душу).

Кожна душа говорить від себе й про себе (навіть коли критикує інших). Душа Ю. Липи свіжа, вражлива й багата, без усякого „зблязування“ чи „витертя“ — наче душа Адама, що вперше поглянув на Божий світ. І небесні зорі й земля, і душа й тіло, віра й наука, думка й мова, борня й безмежні аспірації — все для нього велике, змістовне, живе й чарівне. Він став одним з чільних речників великого пробудження епохи — на роздоріжжі, на якому наша епоха найшлася по світовій війні. Не думаю, щоб те, що він сказав, міг сильніше й повніше сказати син якоїсь іншої, щасливішої й культурнішої нації, ніж наша українська. Це доказ, що Україна духово росте й збагачується — бодай духово засідає „при столі вільних народів“.

Не скажу, щоб у тому „лісі думок“, яким є книжка „Бій за українську літератуту“, кожна думка була обєктивно вповні обоснована — правдива, а оцінка справедлива. Автор часом висуне якусь думку, котра тільки „з боку“ правдива, але не в своїй цілості, як напр. цитата з Н. Poincare: „Все, що не є подумане, не існує“ (17). Часом автор дає себе пірвати „національному гнівові“, як напр. при оцінці Гоголя (81—83). Одначе загалом автор говорить „наче пророк“: він не сходить до останньої можливої псиxольоґічної чи метафізичної аналізи, а підходить до явищ звичайною мовою, анальоґіями, метафорами, образами, афоризмами — ядерними, змістовними, сильними, свіжими, дуже повчаючими.

Щоб дати сильветку його книжки, треба би наводити багато цитатів з неї. Ось бодай декілька з них.

Про XIX вік автор каже, що це „століття ситости“. Та треба перечитати цілий цей розділ, щоб зрозуміти, як на основі цього поняття автор знаменито характеризує XIX вік.

„В цій атмосфері снобістично-позерської духовости Европа безпечальна, жирна, надута й нахабна експльоататорка слабших, бере ренту за свої минулі століття і за своє теперішнє виняткове щастя в матеріяльних посуненнях“ (7—8). „Вік посади триває. Вік утопістичних теорій, вік механістичний, нівеляційний, деправатор людей і народів, найплиткіший і найзаможніший з усіх віків Европи“ (10). „Золотий сон“, ця обігова валюта девятнадцятого століття, перестав мати покриття“ (11). „Европа зближується до того, чим була досі на протязі кільканадцятьох творчих віруючих віків“ (11).

„Маркс і Лєнін — це апостоли девятнадцятого, з усіма його штучками і векслями. Це Сотітське Духове Бюро, це — за всяку ціну (навіть за ціну кріпаччини) утриманий Резерват Віку Посади“ (12). „Позитивізм не може бути тепер релиґією, бо чиста наука, наука сама зреклася абсолютних тверджень“ (16).

„Бич людськости — анархія почуття“ (24).

„В духовій Европі, що народжується, місце лише для віруючих. Це — їх час“ (37).

„Невтральність, „обєктивність“ минулого упадочного століття є чимсь більш підозрілим, як ошуканство. Людського характеру людині не можна відібрати, і на дні душі багатьох „обєктивних“ діячів мистецтва ворушаться, кліпають очима на гостре світло маленькі й підленькі пристрастинятка“ (99).

„Це переважно з тих кол ідуть голоси, що „ми нічого не маємо“. Вони, „нещасненькі“ в українськім духовім життю, стало поплакують над „убогістю“ української раси, самі убогі, нездібні до синтези, нездібні збагнути глибини близької духовости (140).

„Цікавою є одна риса, що обєднює і каварню і центаврів. Це їх відношення до женщини. І одні і другі охоче підкреслюють свою жагучу сексуальність“ (140).

Думаю, що слова, які наш автор відніс до Т. Шевченка, можна сміло віднести й до нього самого: „Ідеї його, за мало виразні, щоб стати доктринами, є досить живі, щоб бути світоглядом і заповітом“ (75).

Мова автора з пуристичного становища доволі свобідна (совіцькій, центавр, блюзнірство і т. ін.), хоч зрештою автор, зовсім слушно, стоїть на становищі, що „нема однієї рідної мови, є багато рідних мов“ (95). Та разять недотягнення в коректі, недозволені розділювання, як напр. жи-ття дос-віду, ук-раїнський. *Г. Костельник.*

Sir Arthur S. Eddington: **Nowe oblicze natury. Światopogląd fizyki współczesnej.** Z 8-go wyd. oryginału przełożył, przedm. i przyp. opatrzył Dr. Aleks. Wundheiler. Nakładem „Matheisis Polskiej“, Warszawa, (ul. Marszałkowska 81; konto P. K. O. 12.628), 1934. 8⁰. XX+336 Ціна в полотн. оправі 14·60 зл.

В „Дзвонах“ вже кілька разів згадувано, що найновіші відкриття і досліди фізики дають дуже багато важного матеріялу для фільософії, а то й теольоґії та що вони повалюють матеріялізм і стверджують, що наука не противиться релігійному світоглядові, а навпаки, останні наукові відкриття його піддержують. Ті погляди обговорювали здебільша анґлійські вчені, а тому для нашого загалу були вони доступні тільки у виривках тут і там, звичайно з другої або й третьої руки.* Щойно польський переклад з анґлійського оригіналу поданої вище книжки робить найновіші наукові погляди, і то в синтетичній формі, більше доступними для нашої інтеліґенції і тому цікавим звертаю на неї увагу.

Дуже важною прикметою тієї книжки є те, що написав її один з найбільших сучасних фізиків і астрономів, професор університету і директор астрономічної обсерваторії в Кембрідж (Cambridge). Як його цінять в науковім світі, свідчать про те такі слова другого, не менш визначного, сучасного фізика О. Лоджа: „Сумніваюся, чи хтонебудь більш від мене подивляє ґенія, який тепер мешкає між нами і якого називаємо Єдінґтоном“ (в „The Ninteenth Century and After“). Що складається на зміст тієї книжки, хай скаже сам автор: „Обговорює вона фільософічний білянс великих переворотів в ділянці наукової думки, які ми в останніх часах пережили. Теорія релятивности й теорія квантів довели до дивних і нових зображень про фізичний світ; осяги засад термодинаміки допровадили в більше ступневий спосіб до неменш глибокої зміни. Перших одинадцять розділів посвятив я головно новим фізичним теоріям, причинам, що спонукали їх признати, а особливо поняттям, на яких вони спиряються. Їх метою є вияснити сучасний науковий погляд на світ; там же, де той погляд є ще неповний, хочуть вони зорієнтуватися в напрямі, в котрім він розвивається. В останніх чотирьох розділах розважаю становище, яке повинен той науковий погляд заняти у відношенню до ширших ділянок людського досвіду, влучуючи до них і релігію.“ (Передмова автора).

Переходити всі проблєми, порушені в книжці, годі в розмірах рецензії. Зате подам бодай сконденcовану есенцію сучасного наукового світогляду, яку автор формує ось в таких 4-ох точках (стр. 307):

(1) „Символічність сути фізичних творів є загально признана. Схема фізики в її сучаснім сформулування виявляє ярко факт, що є вона тільки частинним обличчям чогось обширнішого.

(2) „Стислу причиновість в обсягу матеріяльного світу закинули. Наше зображення законів, що правлять світом, є в стадії реконструкції, і не є можливою річчю предсказати, яку приймуть вони остаточно форму; одначе все вказує на те, що стисла причиновість зникла назавжди. Усуває це давнішу конечність закладати, що душа підпадає детерміністичним законам, або теж навпаки, що вона може забурити функціоновання детерміністичних законів.

---

* Пораз перший подав до відома українському громадянству відкриття найновішої фізики Др. Вол. Левицький у своїй статті „Революційні течії в сучасній фізиці“ в „Ділі“ 1930, виданій також окремою відбиткою. Він теж помістив кілька перекладів з тієї ділянки в “Дзвонах“ (гл. чч. 3 і 4. 1932, 4 і 5 1933).

(3) „Признаємо, що фізичний світ є цілковито абстракційний і „недійсний", якщо поминути його звязок з свідомістю. Завдяки тому привертаємо свідомості її підставову ролю, замість трактувати її як несутню комплікацію, знайдену принагідно серед неорґанічної природи в пізнішій стадії історії еволюції.

(4) „Виправдання для факту, що вяжемо „дійсний" фізичний світ з відповідними змисловими спостереженнями, яких ми є свідомі, не ріжниться по суті, як видається, від виправдання для факту, що вяжемо якусь духову ділянку з іншою частиною нашої особовости".

Для того, хто не читав тієї книжки, багато річей в повищім сформулованню може бути неясних. Поясню бодай дещо. Нашим змисловим вражінням, які є одним зі складників духа, довіряємо і, на них опираючись, розвиваємо науку, хоч вони зовсім інакше показують нам фізичний світ, як фізичні приряди, нпр. красок фізика не знає, а тільки дрогання етеру; подібно кусок дерева для сучасної фізики є тільки простором, виповненим рідко електричними ладунками (електронами й протонами) та їх хвилями, а для змислів зовсім чим іншим. Також фізичні прилади показують нам лише наслідки якогось ділання, а ніколи сути досліджуваних предметів, а тому фізика подає нам лиш символи сути фізичних творів. Причиновий звязок між посуненням вказівок на фізичних приладах і якимсь діланням накидає наш ум, бо його природною прикметою, вдачею є в такі звязки все вязати, але такого звязку обєктивно не викривають жадні прилади. В тім, чи явище А є причиною явища Б, чи навпаки, рішає звичайно час, як вони по собі слідують. Час в найновішій фізиці став дуже важним, він є четвертим виміром (побіч тривимірного простору). Але жадні прилади і фізичні закони (з виїмком другого закону термодинаміки) не можуть вказати нам стрілки часу, це значить, чи час пливе від минувшини в напрямі будучности, чи навпаки, від будучности до минувшини. Почуття стрілки часу є виключно витвором нашої свідомости, а через те й устійнення причини і наслідку, в яких рішає стрілка часу, є також її твором. Якщо ж спостереження і льоґічні звязки та врешті почуття стрілки часу — себто основи фізики є складниками нашої свідомости і з неї тільки походять, то їй мусіла фізика привернути підставову ролю. А дальше: якщо ті складники нашої свідомости є природними її прикметами, а вони мають право творити основу науки, до якої відносяться (фізики), то з того слідує, що й інші природні прикмети чи складники свідомости мають таке саме право стати основами інших наукових ділянок, до яких відносяться. І так природним складником свідомости, подібно як почуття часу, є також почуття безсмертности свого „я" (душі) і відчування Бога у всесвіті (всі люди є з природи реліґійні, а справжні атеїсти це рідкі виїмки як на пр. дальтоністи), то ті прикмети мають таке саме право стати основою науки про безсмертність і Бога, себто теольоґії і фільософії, як почуття часу, спостереження і т п. стали основою фізики, і теольоґія та фільософія мають таку саму підставу науковости у нашій свідомості, як природничі науки, при чім оба роди наук мусять уживати інших метод, відповідно до своїх предметів.

Найновіша фізика також відкрила, що на дні всіх фізичних творів лежить „щось", що не підпадає вже під звичайні фізичні правила і що годі назвати чимсь матеріяльно — субстанціональним. Те щось порівнують до матеріялу з покроєм радше духовим. Про те Едінґтон пише так: „Свідомість не є окреслена стисло і розвивається в підсвідомість; а поза нею мусимо постулювати щось неокресленого, що одначе вяжеться в тяглий спосіб з нашим психічним єством. Те „щось" якраз уважаю за матеріял світу. Уподібнюємо його до наших свідомих відчувань тому, що тепер, коли ми є переконані про формальний характер фізичних творів, не маємо вже нічого іншого, до чого могли б ми його уподібнити... Не задумую, річ ясна, матеріялізувати, ані субстанціялізувати духа" (стр. 258/9). Отже матеріял світу порівнує Едінґтон до якогось несвідомого матеріялу. Одначе інші фізики називають те „щось" матеріялом невтральним, себто ні духовим, ні матеріяльним. Такий погляд Едінґтона з одної сторони корисний, бо вивертає зовсім фільософічний матеріялізм, але з другої сторони теольоґія таким поглядом не зовсім буде тішитись, бо він криє в собі небезпеку пансихізму

(хоч і несвідомого). Може ту і там є ще деякі думки Едінґтона, що вимагали б теольоґічної модифікації, але вони для віруючого не є небезпечні, бо автор не ставить їх в якійсь катеґоричній формі і годиться згори на фільософічні і теольоґічні поправки. Він не хоче входити на терен тих наук, які мають зовсім інші методи, а тільки доправаджує своє розумовання до їх порогу. Він є за тим радше, щоб одні науки не входили на терен других. „Одначе не оминемо сутички — пише він — якщо обі ділянки не будуть обмежені до своїх властивих обсягів; і кожне розважання, котре допровадить нас до ліпшого пізнання границі поміж ними, буде кроком в напрямі миру. Одначе наразі є багато нагоди до граничних конфліктів" (стр. 324).

Закінчу рецензію тими словами, які про ту книжку по її появі написав англійський науковий природничий журнал „Nature": „Кожному інтеліґентному і думаючому читачеві, що прагнув би пізнати напрям наукових поглядів останньої доби, як також хотів би зрозуміти значіння нових теорій явищ світу в їх відношенню до відвічних питань фільософії й теольоґії — годі поручити ліпший і шляхетніший вступ, як та світла книжка".

Петро Ісаїв.

Гр. Смольський: **Олекса Довбуш**. З передмовою Юри Шкрумеляка. „Українська Бібліотека" ч. 30. Львів 1935. Стор. 128. 16⁰.

Книжка Смольського — це літературна спроба маляря. Мимохіть насувається паралеля: маляр-поет С. Гординський. Цей останній без порівнання більше вміє, ніж Смольський: зумів оперувати поетичним словом. А Смольський — дилетант, аматор, якого слово, само по собі, не має літературної вартости. Але зате нема у Смольського того конструктивістично-малярського холоду „барв і ліній", що є так характеристичний для поезії Гординського. Одним словом — книжка Смольського, хоч простенько й невміло написана — більше людська, ближча живому почуванню читача, як гарні вірші Гординського. Тому то, перед віршами Гординського зупиняємось здивовані, приголомшені вмінням і талантом, – а слова Смольського пємо, як свіжу воду. Залежить від темпераменту, хто що волить.

Смольського як дебютанта — письменника „знищити" дуже легко. На кожному кроці стрічаємо в нього масу нелітературних рис, помилок, хиб, нетактів. Засаднича хиба, що письменник, вкладаючи своє оповідання в уста простого селянина, — не позбувається інтеліґентського способу вислову. Друга велика хиба — це неясне становище в справі мови; в таких випадках, як тут, слід собі ясно усвідомити, чи хочемо писати літературною мовою (і тоді мусить відпасти фікція запису з уст народу), чи говіркою. Автор, що має змисл до підшукування й умілого ужиття таких перлин простонароднього вислову, як напр. „спузар пішов води" (стор. 91), „зійшов місяць на слоту" (стор. 84) і ін. — не повинен поповнювати мовних і стилістичних нетактів, яких повно в кожному розділі книжки. Крім того ще багато дечого іншого мав би критик закинути книжці Смольського. Але в данім випадку, можна собі це дарувати. Бо ця книжка до літератури не належить, і її слід розглядати в площині зовсім позалітературного питання: що краще? Бездушна віртуозність форми, чи повна людського, душевного тепла й почування, формальна безпомічність і неповоротність? Відповідь: одно зле, й друге теж зле. Але коли річ брати не з виключно літературно-технічного становища, яке обходить лише поетів і критиків, — тоді волимо таки формальну безпомічність, наївно-одушевлену й тепло-людську.

Спеціяльно щодо книжки Смольського — ще лише одно застереження: в популярному творі, призначеному для широких мас, нема місця для таких дражливих у моральному огляді справ, як вимушення Довбушем сповіди (стор. 70), і дещо інше. Знаю, автор може відповісти: нарід так розказує. Нарід — народом, але письменник мусить мати на такі речі моральний фільтр.

Тай взагалі така постать, як Довбуш, не повинна ставати популярною в нашій літературі, як це діється в останніх часах. Думаю, що в скарбниці нашої народньої творчости маємо куди кращий вибір.

м. г.

Нові книжки.

Т. Шевченко: „Назар Стодоля та різні твори. Повне вид. творів Т. Ш. т. VI. За ред. п. Зайцева. Укр. Наук. Інст. Варшава — Львів 1935. 16⁰, 304.

Улас Самчук: Війна і революція. II частина „Волині". Львів 1935. Бібліотека „Дзвонів" ч.10.Стор.272.

Іван Липа: Тринадцять притч. В-во „Народній Стяг", 1935. 8⁰, 48.

Іван Липа: Оповіді про смерть, війну й любов. Книгозб. „Народ. Стягу" 1935. Ч. 1. 8⁰, 88.

Гр. Смольський: Олекса Довбуш. „Укр. Бібл. ч. 30. Л. 1935 16⁰, 128.

О.Л.Білозерський: Напередодні— історична повість. I і II. частина.— Українська Бібліотека. ч. 31, 32. Л. 1935. 16⁰, по 128 ст.

С. Васильченко: На світанні, збірка оповід. Вступ та поясн. В. Радзикевича. Портрет автора. Львів 1935. 8⁰, 59. Вид. „Р Ш."

Вол. Островський: Блакитні очі. Вид. „Просвіти" — кн. 8. 1935.

В Шаян: Терпіння молодого гуцука. Накл. автора. Л 1935.

Р. Мійченко-Гай: Давно те діялось. Пєса на 5 дій з часів козаччини. II-ге вид. Вид. „Лиман" Л. 1935.

о. О. Пристай: З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого й сучасного з ілюстр. під ред. д-ра Л. Мидловського. II. том — Львів-Ню-Йорк 1935. 8⁰, 368.

Р. Антонович: Бурлацьким шляхом. Л. 1935. „Укр. Культура". 16⁰, 146.

М. Таранько: Малий Бандурист. Збірка пісень для дітей. В-во „Світ Дитини", Л. 1935. 16⁰, 48.

Ф. Коковський: Слідами забутих предків. Оповід. з минулого Лемківщини. Образки М. Фартуха. Л. 1935. Накл. „Світ Дитини" 16⁰, 80.

Д. Гриневич-Витанович: В царстві краплини води. Опов. про життя найдрібн. животин. Вид. „Світ Дитини" Л. 1935.

Ж. Ля Фонтен; Байки. Укр. переспів Я. Вільшенка. Вінєта Ю. Кирієнка. Бібл. „Нашого Приятеля" ч. 5. Л. 1935 16⁰, 64.

Др. І. Копач: В честь Митрополита Кир Андрея (в 70-ліття Єго життя) Л 1935. — Накл. автора 16⁰. 32.

Гр. Дворянин: Наука сектантів і Католицька Церква. Зі вступом Їх Ексцеленції Митрополита Кир Андрея Шептицького. Вид. „Русалка". Л. 1935. 8⁰, 176.

Д. Варнак: Данило О'Коннель Книгозб. „Вістника". Л. 1935, 16⁰. 64.

Wł. Bączkowski: U źródeł upadku i wielkości. (Zagadnienie kresów wschodnich na tle dziejów polsko-moskiewskich) — Це збірка статтей друк. в „Поль.-Укр. Бюлетині". Варшава 1935, 16⁰, 192

В. Целевич: Виборча ординація до Сойму і Сенату. Накл. „Діла" Л. 1935, 16⁰.

М. Стахів: Про державу. В-во „Самоосвіта". Л. 1935. 16⁰, 72.

Др. І. Велигорський: Життя мови. Яворів 1935. 8⁰, 32.

Праці Гр. кат. Богосл. Академії у Львові. Духовна Семинарія у Львові. Матеріяли й розвідки зібрав о. проф. д-р Й. Сліпий. Ч. I. Том I—II. Л. 1935. Стор. 244, ф. 8⁰. Зміст: о. д-р Й. Сліпий: Вступне слово. — Історичний огляд виховання духовенства в католицькій Церкві загалом і зокрема на Україні. — А. Андрухович: Віденське Барбареум. Історія Королівської Ґенеральної греко-кат. Семинарії при церкві св. Варвари у Відні з першого періоду її існування (1774—1784). І. Крипякевич: Давня топоґрафія гр.-кат. Духовної Семинарії у Львові. — Д-р О. Надраґа: Правна доля реальности гр.-кат. Духовної Семинарії у Львові.

П. Корнелій Тацит: Аннали або літопис від скону божественного Августа. Книги I—III. Переклад і вступне слово про Тацита А. Бойковича. Станиславів, 1935. Накл. „Універс. Бібл.". 16⁰, XXXII + 224.

Велика історія України. Зш. 18. (останній). Вид. І. Тиктора. Л. 1935.

Słownik Starożytności Słowiańskich. Zeszyt próbny pod red. prof. F. Bujaka Warszawa 1934. Між інш. В. Заїкин

подає там історію християнства на Руси від найдавніших часів аж до Волод. В. (враз з бібліоґр. показ.).

М. Андрусяк: Нариси з історії москвофільства (з портретами москвофіль. діячів). 1935. Вид. „Просвіти“. 16⁰, 80.

Українські Січові Стрільці 1914—1920. Накл. Ювил. Ком. при „Червоній Калині“. Л. 1935. Форм 24·8 cm. × 32·3 cm. 160 ст. Ілюстр. 520.

Ґен. Омелянович-Павленко: На Україні 1917—18. Спомин. Прага 1935. Вид. „Стільос“ ст. 120.

Ювілейний Альманах 1910—1935, вид. в 25-ліття філії „Просвіти“ в Ярославі. Ярослав 1935. Стор. 84.

Дещо з історії міста Ярослава. Ярослав 1935. Стор. 12.

Д-р І. Витанович: В. Навроцький (1847—1882). Перший український статистик економіст в Галичині на тлі своєї доби Л. 1934, 8⁰. Вид. „Коопп. Республики“.

В. Садовський: Робоча сила в сільському господарстві України, Варшава. Праці Укр. Наук. Інст. + 26, 8⁰, 152.

М. Данько: СССР Як жерело світової кризи. Чернівці 1935.

А. Курдидик: До ясного завтра, короткий огляд найновіших здобутків людського духа з 41 образками. Л. 1935. Накл. Т-ва „Просвіта“ 16⁰, 80.

— Ів. С-ий: Електрика або громовиця. V. ч. науки фізики з 16 обр. Л. 1935. В-во „Самоосвіта“ 32⁰, 68.

Календарі: 1) Червоної Калини, 2) Дніпро, 3) Просвіти, 4) Криниця, вид. Діла, 5) Сільського Господаря — всі на 1936 р, вид. у Львові.

Dr. T. T. Haluszczyńskyj, O. S. Bas. M.: De urbis Babel exordiis ac de primo in terra Šinear regno. Leopoli 1917, в. 8⁰ 105 стр. + 3 виг. з мапкою.

M. Omelčenková: Mé dojmy z Jugoslavie. Вид. „Slovanská žena“, Praha 1935, 16⁰, 104 ст., 43 ілюстр.

Ад. Станкевич: Прафэсар Браніслау Эпімах-Шыпіла. З яго жыцьця і працы. Вільня 1935, 16⁰, 24.

J. Otrębski: O najdawniejszych polskich imionach osobowych. Rozpr. i materjały Wydz. I Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. VI. z. 2. Wilno 1935. в. 8⁰, 84.

A. Mirowicz: Die Aspektfrage im Gotischen: Rozp. i Materjały Wydz. I. Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. VI. z. 1. Wilno 1935, в. 8⁰, 52.

J. J. Tochtermann: Troki. Zarys antropogeograficzny. Rozp Wydziału III. Tow. Prz. Nauk w Wilnie, t, IX., z 1. Wilno 1935. в. 8⁰, 24 + 3 mapki.

Sprawozdanie T-wa Naukowego we Lwowie pod Red. Przem. Dąbkowskiego, Rocznik XV — 1935, z. 1. Lwów 1935. 8⁰, 64.

Від Адміністрації.

Потребуємо старих чисел Дзвонів: 5. з 1932. р., 2, 5. з 1933. р. Хто їх має, а не комплєтує річників, хай пришле до Адміністрації в заміну за інші, нові числа „Дзвонів“.

При зміні адреси треба подати й адресу стару.

Як ми повідомляли в попереднім числі, здержуємо висилку Дзвонів усім, хто залягає з передплатою. Дальше будемо висилати щойно по заплаченню всієї залеглости. Виїмок робимо тільки відносно тих передплатників, про яких особисто знаємо, що довг вкоротці вирівнають; просимо цих передплатників не завести нашого довіря.

Оказові числа висилаємо на деякі нові адреси. Тих, що не бажають стати передплатниками, просимо повернути число, або за нього заплатити.

При висилці грошей за книжки треба зазначити, за які книжки посилається гроші.

Черговий список впертих довжників помістимо в слідуючім числі.

Errata. У вірші В. Пачовського „Плач Ярославни“ (ч. 6—7 с. р.) стр. 293, 4 р. згори є: Тай шовковий світ бобровий, — має бути: Тай шовковий свій бобровий; 8 р. згори є: Його рани обітру, — має бути: Князю рани обітру; стр. 294, 1 р. зг. є: Сонце світле, всім трисвітло, — має бути: Сонце світле, всім трисвтле.